

შოთა რუსთაველის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტი

რუსუდან ჩოლოყაშვილი

შტაფაზი
და
სინამდვილე

თბილისი
2009

რედაქტორი: თემურ ჯაგოდნიშვილი

ყდის დიზაინი და დაკაბადონება: გიორგი ბაგრატიონი

© რ. ჩოლოყაშვილი, 2009

ყველა უფლება დაცულია

გამომცემლობა „ნეკერი“, 2009

ISBN 978-9941-404-49-8

სარჩევი

ზღაპარი იყო და იქნება	5
ზებუნებრივი ქომაგი არსებანი ჯადოსნურ ზღაპარში	14
ჯადოსნური საგნების ფუნქცია ზღაპრულ ეპოსში	20
ჯადოსნური საგნები ჯადოსნურ ზღაპრებში (ცხოველური წარმოშობისა)	26
ჯადოსნური საგნები ზღაპრებში (არაცხოველური წარმოშობისა)	34
მუდმივი მოძრაობა – ღვთაების სიმბოლო და მითოსური სამყაროს რიტმი	57
ფუძეგაორმაგებული სიტყვები ზღაპრულ ეპოსში	72
„აქ რო სუნთქავ, ეგეც ღვანლია“	82
სიყვარულისა და თანადგომის იმედით	88
მელიის მითოსური სახე ქართულ ფოლკლორში	94
წარმართული ღვთაებების კვალი აფხაზურ ზღაპრებში	111
ვახტანგ კოტეტიშვილი და ზღაპრული ეპოსი	117
უფროსი კოლეგა და მეგობარი – ჯონდო ბარდაველიძე	126
ღვანლმოსილი მეცნიერი – აპოლონ ცანავა	129
ამაგდარი მეცნიერი – ფიქრია ზანდუკელი	133
ცხოველთა ზღაპრების კლასიფიკაცია და სიუჟეტური საძიებელი	137

ზღაპარი იყო და იქნება

ზღაპარი უძველესი ხალხური ნაწარმოებია და ის გარდასულ სინამდვილეს ასახავს. თუ მართლაც ასეა, ტერმინი „ზღაპარი“ ტყუილის მნიშვნელობასაც, რატომ ითავსებს სხვადასხვა ხალხებში? ის ტყუილია მითთან შედარებით. მითში გადმოცემულია უძველესი რწმენით აღქმული სამყარო, უშუალოდ, ყოველგვარი გადამუშავების გარეშე, სინამდვილე, რომელსაც უძველესი ადამიანი რეალურად მიიჩნევს. მითი აზროვნების ფორმაა და არა მხატვრული გადამუშავების შედეგი. ზღაპარი კი უკვე მხატვრული შემოქმედების ნაყოფია, მისი შექმნის მომენტისთვის მთქმელმა უკვე იცის, რომ მითით გადმოცემული სინამდვილე, გარდასული სინამდვილეა, რომლის რეალობისაც ზღაპრის მთქმელს აღარ სჯერა. მისთვის ყოველივე ეს უკვე ტყუილია, მაგრამ მშვენივრად იყენებს მხატვრული ნაწარმოების შესაქმნელად. მითით ფრაგმენტულად აღქმული სამყარო აქ გადამუშავებულია და მთლიან ნაწარმოებად შეკრული. მთქმელისთვის ზღაპარი დღევანდელი კი არა, გარდასული სინამდვილეა და ამიტომაც აქ მოთხრობილის თაობაზე თვითონვე ამბობს: „იყო და არა იყო რაო“.

ზღაპარში ასახულია ცხოვრებისეული კანონზომიერებით გამოწვეული ურთიერთდაპირისპირებანი, რასაც რეალურად ჰქონდა ადგილი უძველესი ადამიანის არსებობისათვის ბრძოლისას. ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟები ერთმანეთს საკვებისათვის უპირისპირდებიან და მათ შორის ურთიერთობა, მართლაც რომ მკაცრია და დაუნდობელი. აქ ხშირად მოკვლის შემდეგაც არ ინდობს ზღაპარი დაღუპულ პერსონაჟს და მასხარადაც იგდებს. ჯადოსნურ ზღაპარში კი სამკვდროსასიცოცხლო დაპირისპირება უკვე დადებით და უარყოფით გმირებს შორის ხდება და, ამდენად, უკვე მორალურ გააზრებას იძენს. გარდა ამისა, აქ დადებითი გმირისთვის წარმატების მიღწევა უფრო რთულია, ვიდრე ცხოველთა შესახებ ზღაპრებში. ჯადოსნური ზღაპრის გმირი საბოლოო გამარჯვებამდე თვითონაც განიცდის რამდენიმე მარცხს. ასე რომ, აქ უკვე

ბრძოლა თავდაცვითი ხასიათისაა, ან ასულის, უმეტესად საცოლის დასახსნელად ხდება. ნოველისტური ზღაპრის გმირი კი ქონების საშოვნლად იბრძვის. აქ უკვე ის მეტოქის მოკვლის გარეშე გადის ფონს, თუმცა სიკვდილს ბევრს არც არაფერს დააკლებს ხოლმე. მართალია, აქ ასახული სინამდვილე მკაცრია, მაგრამ აუცილებლობით განპირობებული, რამეთუ დამარცხებული რწმენის ორგულია, გამარჯვებული კი სასურველი სარწმუნოების ყველა სიკეთის მატარებელი, ე. ი. ამ დაპირისპირებისას გამარჯვება ხალხისთვის სასურველიც იყო და ეთიკურიც. ამასთანავე ოცდამეერთე საუკუნის კარიბჭესთან მდგომი ადამიანის მორალისგან აბსოლუტურად განსხვავდებოდა ათასწლეულთა წინანდელი ადამიანის მორალი.

ყოველივე ზემოთ თქმულის გამო ბავშვს ზღაპარი არ ეუამბოთ – იგივეა, რომ არ ვაჩვენოთ ბალახის თიბვა, მოსაფლის ალება; არ გავაგებინოთ, რომ არსებობს უძველესი პროფესია – ნადირობა და ა. შ. სწორედ ბავშვობაში და სწორედ ზღაპრით უნდა გაიგოს მან ყველაფერი ეს, რადგან ამ პერიოდში და ამ ფორმით მიწოდებული სიმართლე ქვეშეცნეულად არწმუნებს მის კანონზომიერებაში.

ბავშვის აზროვნების განვითარებამ ფსიქოლოგები იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ როგორც მისი ფიზიკური განვითარება იმეორებს თავისი წინაპრის ისტორიული განვითარების ეტაპებს, ისე მისი აზროვნების განვითარებაც იმეორებს ფილოგენეზის განვითარების ეტაპებს (გ. ბაქრაძე), ე. ი. ბავშვის აზროვნება მოკლე დროში გაივლის სამყაროს შეცნობის ყველა იმ ეტაპს, რაც კაცობრიობის აზროვნებამ უკვე განვლო. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბავშვი სამყაროს აღქმისას ამჟღავნებს საერთოს უძველესი ადამიანის მიერ სამყაროს ხედვასთან, ისე როგორც კაცობრიობამ თანდათანობით მიაღწია სამყაროს შეცნობის დღევანდელ დონეს (უძველესი ადამიანი თავს თვლიდა ჯერ ბუნების განუყოფელ ნაწილად, შემდეგომ გამოეყო, ბოლოს კი გაბატონმა მასზე). შეცნობის თვალსაზრისით ასეთ გზას გადის ადამიანიც ბავშვობის ასაკიდან ზრდასრულობამდე.

პირველი ნაწარმოები, რომელშიც სამყაროს უძველესი ხედვა აისახა, იყო ზღაპარი, და მისი მრავალფეროვნებაც განპირობებული იყო იმ ცვლილებებით, რაც განიცადა ადამიანის სამყაროსადმი დამოკიდებულებამ. კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში მომხდარ ცვლილებებს თან ახლდა მსოფლმხედველობრივი ცვლილებებიც ადამიანის აზროვნებაში, რაც თავისებურ ასახვას ზღაპარშიც პოულობდა. რადგან ბავშვის მიერ სამყაროს აღქმის ცალკეული ეტაპები მეტ-ნაკლებად ემთხვევა კაცობრიობის მიერ სამყაროს შეცნობის საუკუნოვან ეტაპებს, ბავშვისთვის ზღაპარი ორგანულია და სისხლხორცეული. ზღაპრის შემქმნელი ადამიანის აზროვნებასა და მისი შემმეცნებელი ბავშვის აზროვნების თავისებურებებთან სწორედ ეს თანხვედრა განაპირობებს ბავშვის დიდ ლტოლვას ზღაპრისადმი. არადა ამ ზღაპრისა უფროსებს სპეციალური ძალისხმევის გარეშე დღეს ბევრი არაფერი გვესმის.

გარდა იმისა, რომ თანამედროვე ადამიანი სამყაროს შეცნობის თვალსაზრისით ძალიან დაშორდა თავის უძველეს წინაპარს, მის ზოგიერთ წარმომადგენელს ბავშვისაც არ ესმის კარგად და ველარ გრძნობს სიკეთეს, რისი მოცემაც ზღაპარს შეუძლია. პირადი საუბრებისას დღეს ჩვენს საზოგადოებაში არც თუ იშვიათად გაიგონებთ აუგს ზღაპრის შესახებ, ტელევიზიითაც არაერთხელ მოგვისმენია, რომ მათი უმეტესობა ბავშვის ფსიქიკაზე უარყოფითად მოქმედებს და ისინი საერთოდ არ უნდა გავაცნოთ მას; უკეთეს შემთხვევაში მხოლოდ სანათადო გადაკეთების შემდეგ შეიძლება მისი მიწოდება ბავშვისთვის. ამის თაობაზე დაინერა, ალინიშნა კიდეც, რომ შესაცვლელია ზღაპრის ფორმა, ზომა და ენა (ე. დადუნაშვილი – „ომეგა“). როგორც ასეთ დროს იტყვიან ხოლმე, კომენტარი ზედმეტია. ე. ი. თანამედროვე მოზარდთა უკიდურესი აღგზნება და დაძაბულობა ზღაპარს მიეწერება. ზღაპარში ასახული სამკედრო-სასიცოცხლო დაპირისპირებები ძაბავს ბავშვის ნერვულ სისტემასო და „გაირკვა“, რომ ზღაპრის მოყოლას ბავშვისთვის დადებითი შედეგი „არ მოაქვს“. ჩვენში საყვედური ძირითადად ქართული ზღაპრების მიმართ ისმის, რადგან არ იციან, რომ

ზღაპარი საერთაშორისო მოვლენაა ტიპობრივი სიუჟეტებითა და მოტივებით. ქართული ზღაპრის „ნაკლი“ მხოლოდ ის არის, რომ ევროპელ ხალხთა ზღაპრებთან შედარებით უფრო ძველია, ღრმა და მდიდარი.

დღეს მსოფლიოს, ბუნებრივია, ანუხებს ემოციურად გადატვირთული და დაძაბული ახალი თაობის ხილვა და ეძებს აქედან თავის დაღწევის საშუალებებს. მაგრამ ზღაპართან დაპირისპირება ამ მიზნით ნამდვილად გაუმართლებელია. ყოველივე ეს არის ზღაპრის არსში გაურკვეველობის შედეგი. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ტრადიციულ ზღაპარს ბავშვზე მხოლოდ დადებითი ზემოქმედების მოხდენა შეუძლია. მისთვის ზღაპარი მხოლოდ მაკროსამყაროს შეცნობის საშუალება არ არის, ის ფანტაზიის განვითარებასაც უწყობს ხელს, მხატვრულ აზროვნებას, ესთეტიკურ გრძნობას აყალიბებს. ზნეობრივს ხდის ბავშვს და სიმშვიდის გრძნობას ჰგვრის. ზღაპრის მნიშვნელობას მშვენიერი წერილი უძღვნა ფ. ზანდუკელმა – „ბავშვი და ზღაპარი“, რომელიც დაისტამბა ჟურნალ „ომეგა“-ს 1998 წ. მეექვსე ნომერში. ზღაპარი აქ განხილულია როგორც იდეური თვალსაზრისით ამაღლებული ნაწარმოები; როგორც ბავშვის ესთეტიკური და ეთიკური აღზრდის საშუალება, სადაც სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე; ჩანს მოყვასისადმი თავდადება და სხვა. აქ განხილულია აგრეთვე ზღაპარი როგორც ნაწარმოები, რომელიც აჩვენებს ბავშვს აზრის ლოგიკურად გადმოცემას, ხატოვან მეტყველებას, მშვენიერებისაკენ ლტოლვას. იყო დრო, ყოველივე ამას ახსნა არ სჭირდებოდა, რადგანაც ინტუიციით ვგრძნობდით. ვგრძნობდით იმასაც, რომ ზღაპარი საკრალური ნაწარმოებია – დაფარული აზრის შემცველი და გააჩნია საკუთარი რიტმი, რაც დადებით ზემოქმედებას ახდენს ბავშვის ფსიქიკაზე, ამასთან ბავშვს რწმენის ერთგულებას აჩვენებს.

ახლა კი მოკლედ შევეცდები ავხსნა ზღაპრის, ბავშვისთვის შემეცნების წყაროსა და სიმშვიდის მომგვრელი ნაწარმოების, სასიკეთო მნიშვნელობა. ზღაპარი ხშირად იმაში გვეხმარება, რომ ბავშვმა გაუღიზიანებლად შეიცნოს მკაცრი სამყარო. მას

ეს სინამდვილე რომ დავუმალოთ, მისი სინჯარაში გაზრდა გამოგვივა. დღეს ევროპულ მეცნიერებაში მიჩნეულია, რომ ზღაპრის მეშვეობით ბავშვი სტრესებს ეჩვევა. ეს მართალია, მაგრამ აქ მთავარი მაინც სამყაროს რთული რეალობის სწორად აღქმაა, რასაც, ბუნებრივია, შეჩვევაც მოსდევს. ე. ი. მთავარი მაინც სინამდვილის, მისი კანონოზომიერების შეცნობაა, რისი ერთ-ერთი შედეგი სტრესებთან შეჩვევაც არის. აქვე აუცილებლად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზღაპარი მრავალპლანიანი ნაწარმოებია და მასში სხვა, არანაკლებ მნიშვნელოვანი, განზომილებებიც არსებობს.

ზღაპარში მოთხრობილი გამარჯვება მუდამ იმედს – მომავლის რწმენას უნერგავდა მსმენელს, შიშის მომგვრელ დამთრგუნველ გრძნობას დააძლევინებდა და სულიერ სიმშვიდეს ჰგვრიდა. თუნდაც ცხოველთა შესახებ ზღაპრებში აღწერილ დაუნდობელ დაპირისპირებებში ხომ მუდამ სუსტი იმარჯვებს ძლიერზე მოხერხების, გონების ძალით. აქ გონების ზეიმია. მაგალითად, მელა თავისზე ძლიერ ნადირებს ყოველთვის ამარცხებს, სუსტ ფრინველებთან კი თვითონ მარცხდება. ჩვენს ეპოქაში ამ ნაწარმოებს სწორად მხოლოდ ბავშვი აღიქვამს და ბავშვს სასურველი გმირის გამარჯვებით იგივე გრძნობა ეუფლება, რაც მის უძველეს წინაპარს. ეს არის საკუთარი შესაძლებლობების რწმენა, მომავლის იმედი და შესაბამისად – სულიერი სიმშვიდე. ბავშვი ზღაპრის გმირში არათუ სასურველ არსებას ხედავს, არამედ ამ სახეში საკუთარ თავს იაზრებს და იოლად გასაგებია, რაოდენ ამაღლებულ გრძნობას ჰგვრის საკუთარი მშვენიერებისა და ძალმოსილების შეგრძნება. ფსიქონალიტიკოსების დასკვნით ხომ მამად წოდებული ღმერთი – შემოქმედი, ადამიანის წარმოსახვაში გაიაზრებოდა როგორც ნამდვილი მამა – ისეთივე გრანდიოზული და მფარველი, როგორადაც მას უმწეო ბავშვი მიიჩნევს (ფროიდი 1995: 402). ამდენად, ზღაპრის უფლისწულში – ხელმწიფის ასულსა თუ ვაჟში საკუთარ თავს იაზრებდეს ბავშვი – სულაც არ არის გასაკვირი.

უძველეს დროში კი ცალკეული ტომისა თუ გვარის წარ-

მომადგენლები საკუთარ თავს ზღაპრის გმირებში ხედავდნენ. მაგალითად, ტოტემური რწმენით ესა თუ ის ცხოველი ადამიანებს საკუთარ წინაპრად მიაჩნდათ, რომელშიც აიგივებდნენ კიდევ საკუთარ თავს და ა. შ. მის მიერ მოპოვებული წარმატება ხვალისდელი დღის იმედსა და შვებას ჰგვრიდა მრავალი საშიშროების წინაშე მდგომ ადამიანს. ზღაპარი სიმშვიდესა და საკუთარი თავის რწმენას დღესაც უნერგავს პატარას. ზღაპარში მოთხრობილი მწარე რეალობა შიშველ საშინელებად მხოლოდ ინტერპრეტირების (რადიო, ფირფიტები, ტელევიზია) დროს შეიძლება იქცეს, სადაც რეჟისორი თუ მსახიობი მას გარკვეული აქცენტით აწვდის და დგება ბავშვსა და ზღაპარს შორის. ამ უკანასკნელის ლაბირინთებში კი ბავშვი დამოუკიდებლად, ყოველგვარი კომენტარის გარეშე უკეთ ერკვევა. ამიტომ ის უნდა ვუამბოთ მშვიდად და აუღელვებლად, მონოტონურადაც კი. ჩვენ ზღაპრის ინსცენირების აკრძალვას არ მოვითხოვთ, მაგრამ მის შესაქმნელად, უთუოდ, სიღრმისეულად უნდა გავითვალისწინოთ ზღაპრის სპეციფიკა. რაც მთავარია, ბავშვი საკუთარი კოლექტივის ისეთივე განუყოფელი ნაწილია, როგორიც ზღაპრის შექმნის ეპოქის ადამიანი. ამიტომ მას ზღაპართან შეხედრა დამოუკიდებლად, საკუთარი მშობლების თუ ახლობლების გარეშე არ უნდა უხდებოდეს, მსგავსად იმისა, როგორც ხდებოდა უძველეს დროში ზღაპართან ზიარება. დიახ, ზიარება, რადგან ზღაპარს მუდამ ჰქონდა საკრალური დანიშნულება და განსაკუთრებული რიტუალის ნაწილი იყო. ყველგან და ყოველთვის მისი შესრულება არ შეიძლებოდა და საგანგებო პირობებს მოითხოვდა. გამარჯვებას მან თავისიანებთან ერთად – პირველ რიგში ზღაპრის მოთხრობელთან ერთად უნდა მიაღწიოს. გაურკვეველ და შეუცნობელ სამყაროში ბავშვის შეყვანა ახლობლის მეშვეობით უნდა მოხდეს. ინსცენირება ზღაპრისა, მით უმეტეს ეკრანიდან მოწოდებული, ზღუდავს ბავშვის ფანტაზიის განვითარებას და მზამზარეულ ფორმებს აჩვენებს. ყოველმხრივ სასურველია ბავშვს ზღაპარს ახლობელი უყვებოდეს, მაგრამ, სამწუხაროდ, აღარ გვცალია ჩვენ თვითონვე ისე გავითავისოთ ზღაპარი, რომ შევძლოთ პა-

ტარისთვის მისი მოყოლა.

ნებისმიერი ხელოვნება, მათ შორის ფოლკლორიც, ისტორიული სინამდვილიდან მოდის – წერდა ვ. პროპი და, რასაკვირველია, ეს ზღაპარსაც ეხება. ზღაპარს თავისი ლოგიკა აქვს. მისდამი ბავშვის ლტოლვის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ბავშვისა და ზღაპრის ლოგიკა, ერთმანეთს უახლოვდება, თუმცა, რასაკვირველია, ამ საკითხებზე საბოლოო სიტყვა ფსიქოლოგებს ეკუთვნით. ადამიანის ფანტაზია ისტორიულად მკაცრად განსაზღვრულია (კ. მეგრელიძე 1973) და სწორედ ეს განაპირობებს ზღაპრის ლოგიკის თავისებურებებს. ადამიანის ფანტაზიაზე გადამწყვეტი მნიშვნელობა მის მსოფლმხედველობას აქვს. მაგალითად, ზღაპრული მოტივი „ცეროდენაში“, როდესაც დედა შვილებს გახურებულ თონეში ჩაყრის, ან ბარტყებს ჩიტი ჩიორა მელიას გადაუყრის, მსგავსად შვილების ზღვაში გადამყრელი მედეასი, გენეტიკურად ინიციაციის რიტუალს უკავშირდება, რომელიც მხოლოდ ბავშვის სასიკეთოდ სრულდებოდა. ადრინდელი ადამიანიც ასევე აღიქვამდა მას. თუმცა თანდათანობით ეს გაგება დაიკარგა. ასევე აქვს გამართლება სწეული ეთერის დამთმობ აბესალომს „ეთერიანში“, რადგანაც ის უფლისწული იყო და მისი ოჯახის სიჯანსაღესა და სრულყოფილებაზე დიდად იყო დამოკიდებული მთელი ქვეყნის გამრავლება და კეთილდღეობა. დღეს კი ეს პერსონაჟი უმწეო არსებად გვყავს გააზრებული და ზოგი ამ სახეს მურმანსაც კი ამჯობინებს.

ბავშვს რომ სწორედ მთქმელის მონათხრობი ზღაპარი უყვარს, მისი ენა და ინტონაცია, ამას გამორჩეული მთქმელები-სა და ბავშვების ურთიერთობაც მოწმობს. მაგალითად, ველზე მუშაობის დროს ვინ იცის, მერამდენედ უსმენდნენ პაპა ანდროს – მთელ სოფელში ცნობილ მეზღაპრეს ანდრო ქიტოშვილს სოფ. ქინძათში, ხაშურის რაიონში. მასთან მუშაობა სამი დღე მომიწია და სამჯერვე ბავშვების მთელი ამაღლა თან დაგვყვებოდა. „ნახირშიც“ გვახლდნენ, მისი ნათქვამი ერთი სიტყვაც რომ არ გამორჩენოდათ. „ანდროს ზღაპრებმა გადაგვატანინა ეს უშუქო ზამთრებიო“, – გვეუბნებოდნენ მისი ყველა

თაობის თანასოფლელები 1998 წლის ივლისში, იქ მოწყობილი ფოლკლორული ექსპედიციის მუშაობის დროს – „შეშასაც ჩვენ მოვიტანთ, ლამფისთვის ნავთსაც, ოღონდ შენ მოგვიყვებიო“ და ისიც ყვებოდა. სწორედ მთქმელის დიალექტიზმებით ზომიერად შემკული ენაა ზღაპრის საერთაშორისო სიუჟეტებს ეროვნულ კოლორიტს რომ უნარჩუნებს, აქა-იქ შემორჩენილ ეთნოგრაფიულ სამყაროსთან ერთად. თვითონ ბავშვები რა გატაცებით ყვებიან ზღაპრებს. თუნდაც იმავე სოფელ ქინძათში მშვენიერი ზღაპრები ჩავინერეთ ბავშვებისაგან სწორედ იმ ენით, რომლითაც მოსმენილი აქვთ უფროსებისგან. ეს მხოლოდ იმის დასტურია, რომ ბავშვებს ტრადიციული ზღაპარი იზიდავს. თვით ის ფაქტიც, რომ სერიოზულად არის საუბარი ბავშვისთვის „მისაღები“ ფორმის ხალხური ზღაპრის (მაინცდამაინც ხალხური ზღაპრის) „შექმნაზე“, სწორედ ტრადიციული ზღაპრის გამარჯვებაა. ზღაპრის ყოველი გადამუშავების ცდა, რა ავტორიტეტის ხელშიც არ უნდა გაიაროს მან, ხალხურ ზღაპარს ვერ შეცვლის. ის ბავშვი, რომელიც თვითონ არ ჰყვება ზღაპარს, არ გაპატიებთ, თქვენ რომ შეცვალოთ მისი ენა, მოტივი, სიუჟეტი, ან თუნდაც რომელიმე დეტალი, ერთხელ უკვე თუ აქვს ის მოსმენილი. ბავშვი არ გვანებებს ზღაპრის ხელყოფას და ჩვენც, თუ მართლაც ბავშვისთვის გვინდა ზღაპარი – სწორედ იმიტომ, რომ არ გავალიზიანოთ და არ ავადლელოთ ის, უთუოდ უნდა შევუნარჩუნოთ პირვანდელი სახე. დიახ, ერთხელ მოსმენილი ზღაპარი ბავშვმა მშვენივრად იცის, მაგრამ მაინც არ ბეზრდება, მუდამ მის მოყოლას გვხვოვს და არა ახალს იმიტომ, რომ ის დადებით ემოციებს და სიმშვიდეს ჰგვრის მას. ისევე როგორც არ უკვირს ბავშვს: ცხოველთა და ფრინველთა მეტყველება, ქვესკნელში არსებული სამეფო, გმირის ცაში ასვლა, მზეთუნახავ ქალად ქცეული ბაყაყი, ან რაშის ფრენა, გველეშაპის თუ დევის მრავალი თავი და ა. შ. ასევე სწორად ესმის ბავშვს ყველა ის მოტივი, რომელშიც მავანნი საშინელებას ხედავენ. ამიტომ, ზოგიერთის დაეჭვების მიუხედავად, სრულიად მართებულია მისი მოყოლა მოზარდისთვის. ასე იყო მუდამ და ასეც უნდა დარჩეს. ბავშვისთვის ზღაპრის

შერჩევისას სასურველია ასაკის გათვალისწინება, მაგალითად, ზღაპრები ცხოველთა შესახებ შეიძლება მივანოდოთ სკოლამდელებს და ისიც მხოლოდ ადრეულ ასაკში. სწორედ ამ ხნის ბავშვი არასდროს გაიკვირვებს, არ იუცხოვებს ცხოველთა მეტყველებას, მათი ცხოვრების წესს. ამ ასაკის ბავშვისთვის ცხოველთა შორის დამყარებულ ადამიანურ ურთიერთობებზე თვალის მიდევნება უფრო მიმზიდველია, ვიდრე თვით ადამიანთა ყოფა, მით უმეტეს, რომ ეს ზღაპრები არ არის მოკლებული იუმორის გრძნობას. აქ მხოლოდ მსუბუქ იუმორს არ ვხვდებით. აქ პერსონაჟები ერთმანეთს დასცინიან კიდეც. როგორც გრ. კიკნაძე იტყოდა: „ოპტიმიზმი ჩანს აბუჩად ამგდებ დამოკიდებულებაში... საკუთარი ძალების რწმენა ხომ განუწყვეტელ ზოლად მისდევს ხალხურ ნაწარმოებებს“ (კიკნაძე 1953: 131). ბავშვს შევატყობთ თუ არა მის მიმართ კრიტიკულ დამოკიდებულებას, რასაკვირველია, აღარ შევთავაზებთ. მახსოვს, როცა ბავშვს ცხოველთა შესახებ ზღაპარს ვუყვებოდი, პატარამ მითხრა: – „ვითომ, არა ვითომო?!“ და მიცხვდი, რომ ამ ზღაპრის დროს მისთვის უკვე ჩაევლო. საერთოდ, რთულია ასაკის მიხედვით ზღაპრების დაჯგუფება, რადგან ბავშვის სულიერი განვითარება ინდივიდუალურია და ის თვითონ უკეთესად გრძნობს და ჩვენც ილად გვაგრძნობინებს, როდის რა სიამოვნებს.

ქართული ხალხური ზღაპრების კრებულითვის ამოსავალს მუდამ ჩანანერი ტექსტი წარმოადგენდა, რადგანაც სწორედ ეს მასალაა იმ მუხტის მატარებელი, რომელიც ანდამატივით იზიდავს მკითხველს. ლ. აღნიაშვილის, თ. რაზიკაშვილის, მ. ჩიქოვანის და სხვათა გამოცემები ჩვენთვის სამაგალითო უნდა იყოს მომავალშიც ახალი კრებულების გამოქვეყნებისას.

1998 წ.

ზებუნებრივი ქომაგი არსებანი ჯადოსნურ ზღაპარში

ჯადოსნური ზღაპრის გმირს ურთულესი დაბრკოლებების გადალახვა უხდება დასახული მიზნის მისაღწევად ბრძოლაში, რის შემდეგაც იგი ღვთაებრივ ბედნიერებას აღწევს – ირთავს მზეთუნახავს და ხელმწიფის ტახტს ისაკუთრებს. როგორც წესი, საბოლოო წარმატების მოპოვებაში ზებუნებრივი ძალი-სა და შესაძლებლობების არსებანი ეხმარებიან, რომლებიც გულთმისანნი და მეტყველნი არიან, ფლობენ დაფარულ ცოდნას – იციან განკურნებისა და ფერისცვალების საშუალებები, სასურველი არსებისა თუ საგნის ადგილსამყოფელი, გმირის ხსნისა და მიზნის მიღწევის გზები: მაგალითად, რაში გმირს ურჩევს, როგორ მოიქცეს, რთული დავალება როგორ შეასრულოს, მზეთუნახავი როგორ მოიპოვოს, მასთან ერთად იბრძვის და სხვა. „ცხენთან ერთად ქეციანი კვიცი აბია და ის გამოელაპარაკა (გმირს – რ. ჩ.): ხვალ დაკვლას გიპირებენ... ხელმწიფეს უთხარი: – აბა, მე რო დამკლათ, ჩემი სისხლი რას მოგარჩენთ, მაგრამ ისეთი წამალი კი ვიცი, რომ მოგარჩენ-თქო, შვიდი საარყე ქვაბი წყალი შედგი. ისე ადულე, რომ ერთი ქვაბილა დადგეს. მერე ხელმწიფეს მოსთხოვე, შენ რო ჭრელი საპონი გაქვს, ერთი გირვანქა ის საპონი მომიტანე-თქო. მერე ის ნადული წყალი გააციე, შიგ ჩასვი და აბანავე ხელმწიფე, თან ის ჭრელი საპონი წაუსვი. მხოლოდ როცა ქვაბიდან ამოვიდეს, მოერიდე, რომ არა განყინოს რაო“ (ვირსალაძე 1958ა: 49-50). ან კიდევ: ქეციანმა „კვიცმა უთხრა: ამა და ამ ალაგას რომ წყაროა, იმ წყაროში მაბანავე და ჭრელი საპონი წამისვი, ეცადე, მალე ჩამიდგა ლაგამი, მალე შემჯდე, თორემ მერე თავს ველარ დამიჭერო“ (ვირსალაძე 1958ა: 50). „რაშმა უთხრა: – რო მივეუახლოვდებით ქაჯების ქვეყანას, უნდა ხარები და ცხვრები იყიდო. მხოლოდ რაცა გთხოვონ, შენ ერთიორად მეტი ფასი მიეცი, რომ გზა დაგვილოცონ. იქ რომ მივალთ, კარებზე დარაჯად ლომები, ვეფხვები და მგლები ჰყავთ დაყენებული. ხა-

რები ლომებსა და ვეფხვებს მიეცი და ცხვრები – მგლებსა. გაგიშვებენ, ხმას არ გაგცემენ. შენც მოდი, ქალს ეძინება, არ გააღვიძო, ერთი დაღალა მოსჭერი და წამოდიო“.

ჯადოსნური ზღაპრის გმირს საბოლოო მიზნის მისაღწევად სამი რთული დავალება აქვს შესასრულებელი – სამი ზღაპრული სამყარო (ქვესკნელი, ზესკნელი, შუასკნელი) აქვს მოსავლელი და ზებუნებრივი ქომაგი არსებაც სამი ჰყავს. მათი შეწევნით ყველა სახის სირთულეს სძლევს გმირი: ის უსწრაფესად გადააფრენს სხვა ქვეყანაში, კოშკის ზედა სართულამდე ააფრენს და მზეთუნახავის ბეჭედს მოატაცებინებს; უგრილებს ადუღებულ რძეს, რომელშიც უნდა იბანაოს, გმირის მაგივრად დათვრება, სასიკვდილოდ განწირულს გადაარჩენს – გახურებული თონიდან გამოიტაცებს, ქალაქს გაუშენებს; ქვესკნელიდან შუასკნელში ამოიყვანს, ჯადოსნური ნივთით დაასაჩუქრებს, ისე დამალავს, რომ ვერავინ იპოვის, ბედს სწევს – ხელმწიფის ქალს შერთავს ცოლად და ა.შ. მაგალითად, „აიყვანა არწივმა ეს ბიჭი და ზღვასა და ზღვას შუა მიიყვანა“ (ვირსალაძე 1958ა: 106); „რამმა მხარქვეშე შეისვა და დამალა“ (ვირსალაძე 1958ა: 53); – აბა, ჩემო თხავ, – უბრძანა ბიჭმა თხას, – ერთი ეს დედაკაცები თავისი საყვარელი დევებით კუდზე აისხი და ერთ მაღალ კლდეზე გადაყარე! აისხა კუდზე თხამ ეს დედაკაცები და დევები და ერთ მაღალ კლდეზე გადაყარა და დახოცა“ (ვირსალაძე 1958ა: 54).

ზებუნებრივი ქომაგი არსებანი ქართულ ჯადოსნურ ზღაპრებში ძირითადად არიან: რაში, ფასკუნჯი, არწივი, გველი და მელია, მაგრამ, რასაკვირველია, ამ როლში სხვებიც გვხვდება: თხა, ძაღლი, კატა, თაგვი, ფუტკარი და ა.შ. გასათვალისწინებელია, რომ თავის დროზე სწორედ ჯადოსნური ზღაპრის გმირის შეწევნით გადაურჩნენ ეს არსებანი, ან მათი პატრონები, ზოგჯერ შვილები, დაღუპვას, მაგალითად, ივანე ფალავანს „ის-ის იყო დევისტვის მესამე თავი მოეგდებინებინა, რომ დევი შემოეხვეწა: – ოღონდ ნუ მომკლავ და შემი ყმა ვიქნებიო: ერთ ისეთ რაშს გაჩუქებ, რომ მთელ ხმელეთზე ვერ იშოვო ისეთიო“ (ვირსალაძე 1958ა: 16). სხვაგან საკვები უწილადა მათ გმირ-

მა, მაგალითად, მელიას – ყურძნის სამი მტევანი; თევზებს – ქიშმიშები და მათაც მადლიერების ნიშნად უბოძეს გმირს თავიანთი ბუმბული, ბალანი თუ ფხა – როცა გაგიჭირდეს, ჩვენი სახელი ახსენე და იქ გავჩნდებითო. მაგალითად, „მიდის ბიჭი და ხედავს, ამოსულა კიბორჩხალა წყლიდან და წყალი ველარ უპოვია. – ამიღე და გადამაგდე წყალში, ი შენი მადლის გულისათვინ. იქნებ ერთ დროს მეც გამოგადგე. ბიჭმა აიღო და წყალში ჩასვა. მოიჭრა ფრჩხილი კიბორჩხალამ და მისცა ბიჭსა. – რომ გაგიჭირდეს, ეს ფრჩხილი მოტრუსე, ჩემი სახელი ახსენე და შენთან გავჩნდებითო (ვირსალაძე 1958ა: 57). ამ ზღაპარში კიბორჩხალას გარდა, ბიჭმა განსაცდელიდან იხსნა, აგრეთვე, ქორი და მგელი და, მართლაც, სამივე გამოადგა, როდესაც დასჭირდა, მაგალითად, ქალები, რომლებსაც ბიჭი ასეირნებდა, „იქცნენ მტრედებად და აფრინდნენ ცაში. საითკენ მოუაროს, რა ქნას? მოაგონდა ქორძმობილი, ამოიღო მისი ფრთა, მოტრუსა, ახსენა ძმობილის სახელი: – თუ მიშველი, შენ მიშველი, დავკარგე ქალებიო. წავა ეს ქორი, დაედევნება მტრედებს, მოასხამს ყველას უკან. ყველანი მოაგროვა“ (ვირსალაძე 1958ა: 58). ბიჭი კი მათ ჯოხის დაკვრით ისევ ქალებად აქცევს. სხვა შემთხვევაში კი მათი პატრონები დახოცა ზღაპრის გმირმა და ისე დაისაკუთრა ეს არაჩვეულებრივი არსებანი, როგორც ძლიერმა, მაგალითად, თეთრი, წითელი და შავი დევების დამარცხების შემდეგ დაეუფლა გმირი მათ თეთრ, წითელ და შავ რაშებს და ისე აქცია ისინი თავის შემწეებად: ხელმწიფის ვაჟმა მამის საფლავზე სამი ღამე გაათენა, სამჯერვე მამამისის მტერი დევები დახოცა. „ამ დევებს სამივეს რაშები ჰყავდათ, ისეთი რაშები, რო დედამინაზე ფეხს არ ადგამენ. ამ რაშებმა ვაჟს თავისი ბენვები მისცეს: – ეს ბენვები გატრუსე და როცა კი გაგიჭირდეს, ჩვენი სახელი ახსენე – შენთან ვართო“ (ვირსალაძე 1958ა: 55). სხვა შემთხვევაში კი ძლიერი დრაკონის დამარცხებით იხსნა არაჩვეულებრივი ფასკუნჯის ბარტყები განსაცდელისგან და ისე მოიპოვა ამ არსების წყალობა.

მოგვიანო ზღაპრებში ზებუნებრივი ქომაგი არსებანი გმირს უკვე ჯადოსნური საგნებით (სუფრა, ხმალი, კომბალი, სარკე,

ვაშლი, ხელსაფქვავი, გასაღები, ნატკრის თვალი) ასაჩუქრებენ. ამ შემთხვევაში უკვე ქომაგი არსება ერთია, მაგრამ მის მიერ გაცემული საჩუქარია სამი. ამ ტიპის ზღაპრებში ქომაგი არსებანი არიან „იმ“ ქვეყნის ბინადარნი, ე.წ. ბოროტი არსებანი: დევი, ქაჯი, ეშმაკი. გმირი მათთან, ე.ი. „იმ“ ქვეყანას მიდის. იქიდან კი ამ არსებებთან წილნაყარი, იმქვეყნიურ ძალაგამოყოლილი ბრუნდება უკან. ზღაპრის გმირს ჯადოსნური საგნის საშუალებით მათი არაჩვეულებრივი შესაძლებლობები მოაქვს თან. ის უკვე აქ არის „იმ“ ქვეყნის არსებათა ძალის მატარებელი, უფრო სწორედ, მათი აქაური მეტამორფოზული სახესხვაობა. ასევეა ადრეული პერიოდის ჯადოსნურ ზღაპრებშიც. მისი გმირი, რომელიც თვითონ იმორჩილებს, ისაკუთრებს, თუ იხსნის განსაცდელისაგან ცხოველებსა თუ ფრინველებს, რომლებიც შემდგომში მისი ქომაგები ხდებიან (რაში, ფასკუნჯი და სხვა), თანაბარი შესაძლებლობებისანი არიან და აქაც ისინი ერთმანეთის მეტამორფოზულ სახესხვაობებს წარმოადგენენ, მაგრამ თვითონ ზღაპარი აღარ მიუთითებს – იქცა ამა თუ იმ არსებადო. თუმცა „ხელმწიფისა და მისი სამი შვილის“ ზღაპარში მთავარი გმირის ქომაგ არსებებზე: კიბორჩხალასა და ქორზე, რომლებიც მადლიერების გრძნობით ამოუდგნენ ბიჭს მხარში, პირდაპირ არის ნათქვამი: „იქცა კიბორჩხალად და უკან დაგვედევნაო“ (ვირსალაძე 1958ა: 58); „მტრედებად ვიქცით, მაგრამ ეს ბიჭი იქცა ქორად და დაგვიჭირაო“ (იქვე). აშკარად გამოკვეთილი მეტამორფოზის მოტივი ძირითადად უძველეს ზღაპრებში გვხვდება, იქ, სადაც ზღაპრის მთავარი გმირი ქალია. ვაჟი პერსონაჟისადმი მიძღვნილ ზღაპრებში ჩანდეს ეს პროცესი, ძალიან იშვიათია.

ამ ზებუნებრივ არსებებს, რომელნიც მთელი ზღაპრის მანძილზე ქომაგობენ ზღაპრის გმირს და სანუკვარი მიზნის მიღწევაში ეხმარებიან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხშირად მშობლის საფლავზე მისული გმირი მიიღებს, მაგალითად, მამის ანდერძის შესრულებისას – მალე მოვკვდები და საფლავზე სამი ლამე მითიეთო, დაიბარა ხელმწიფემ. სამივე ლამე მამის საფლავზე უმცროსმა ვაჟმა გაატარა, სამივეჯერ დაამარცხა

მამის მტერი და ისე დაისაკუთრა სამი რაში; დედის საფლავიდანაც მშვენიერი რაში მიიღო ზღაპარში გერმა საქორწილო სამოსთან ერთად. მართალია, ვ. პროპი ამ წყალობას გარდაცვლილი მშობლის მიერ გაცემულ საჩუქრად თვლის (პროპი 1946: 130-134), მაგრამ ჩვენ ზებუნებრივი ქომაგი არსება გმირის მეტამორფოზულ სახესხვაობად მიგვაჩნია. ამ მოსაზრებას ზღაპრის ეს მოტივებიც ადასტურებს იმდენად, რამდენადაც მაქციობის უნარს მიცვალებულთა სამყაროში ეუფლება გმირი. ამ უნარს იძენდა ის ტყეში ცხოველის სახის მქონე ქოხში ინიციაციის რიტუალის გავლისას (პროპი 1946: 40-91), შესაბამისად ასეა ზღაპარშიც მიცვალებულთა საფლავზე მისვლისასაც, თუ ყველა სავალდებულო წესი სრულდება გარდაცვლილის მიმართ. მეტამორფოზის უნარს ზღაპრის გმირი მიცვალებულის გაპატიოსნებითაც აღწევს: დაკრძალავს, მის ვალს გადაიხდის და ა.შ. ამ შემთხვევაში გმირის ქომაგობას თვით ეს მაღლიერი მკვდარი კისრულობს – დაიხსნის ყოველგვარი განსაცდელისაგან, ბედსა სწევს და თვითონვე ხდება ზღაპრის გმირის მეტამორფოზული სახესხვაობა, რაც კიდევ ერთხელ ამტკიცებს რწმენას მის არამქვეყნიურ ბუნებაზე.

მაღლიერი მიცვალებულის მოტივს ვხვდებით „ამირანიან-შიც“, როცა ამირანი ნახავს ცუმცუმის ცხედარს და მის ანდერძს:

*„ნაიკითხეს, შიგ ენერა: დისწული ვარ უსიპისა,
სანამ ვიყავ, მტერი ვმუსრე, არ შევჭამე ჯავრი სხვისა,
მოვეკდი, მხოლოდ ჯავრი გამყვა ერთის დევის ბაყბაყისა;
ვინაც მაჰკლამს ბაყბაყანსა, ჩემი შუბი ალაღ მისა,
ვინც დედ-მამას დამიმარხავს, ცოლიც, რაშიც ალაღ მისა!*

... მკვდარს მოუარეს, დამარხეს, გამოხურეს კოშკის კარი და წავიდნენ ბაყბაყდების საძებნელად“ (ცანავა 1994ა: 385-386). სწორედ ამის შემდეგ იწყება ამირანის სვლა ხიფათით აღსავსე გზაზე, რომელიც ყამარის მოპოვებით თავდება. საინტერესოა, რომ ამირანი მიცვალებულს მეორედაც ხვდება, ეს უკვე ამბრის ცხედარია. ამჯერად ამირანმა ველარ შეძლო მიცვალებულის გაპატიოსნება, რასაც უკვე წარუმატებლობა მო-

ჰყვა ამირანისთვის და მიჯაჭვით დამთავრდა.

შედარებით გვიანდელ ზღაპრებში ვაჟი გმირი სხვა ვაჟების გამორჩეულ თვისებებსაც ფლობს. ის თავისი ძმობილების მეშვეობით იმ უნარსა და ჩვევებსაც იძენს, რომელნიც თვითონ არ გააჩნია, ის ყოვლისმომცველი – უძლიერესი, უსწრაფესი, ყოვლის მსმენელი, ყოვლის მხედველი, ყოვლის მპარავი, ყოვლის მჭამელი და ყოვლისმსმელი ხდება მათი დახმარებით. ყოველივე ეს კი მის ზებუნებრივ, ღვთაებრივ სრულყოფილებაზე მეტყველებს. მაგალითად, საომრად მიმავალი სიზმარა გზაზე დაუძმობილდება კაცებს, რომელთაგან ერთი „თან ხნავს და თან მოხნულ ბელტებს ყლაპავს“; მეორე „ზღვას დაყუდებია და სრუტავს“; მესამე „კაცს ფეხზე წისქვილის ქვები შემოეცვა და კურდღლებს იჭერდა“; მეოთხეს „ყური მიწაზე დაუდვია და რაღაცას ლაპარაკობს“; მეხუთეს, რომელიც „ზევით შეჰყურებს... – სამი დღეა რაც ისარი ცისაკენ ვტყორცნე და აგერ ახლა დაბრუნდა ქვევითო“; მეექვსეს, რომელიც „მტრედებს მიპარვია, ფრთებს აძრობს და ერთის ფრთას მეორეს უკეთებს, მეორისას – მესამეს. მესამისას – მეოთხეს და მტრედები კი ვერას იგებენ“; მეშვიდეს – „მღვდელს ეკლესია აეკიდა და სადაც უნდოდა, იქ დასდგამდა და სწირავდა“ (ცანავა 1994ა: 78-83).

ე. ი. ზღაპრის გმირი შეიძლება გავიაზროთ როგორც თავისი ქომაგებისა და ძმობილების, ასევე იმ ზებუნებრივი მწყალობელი არსების მეტამორფოზულ სახესხვაობად, რომელსაც დამარცხებით მოიპოვებს; ასევე იმ არსების სახესხვაობადაც, ვის გულსაც იგებს მისთვის განუღივლი სამსახურით. ყველა შემთხვევაში ზებუნებრივი ქომაგი არსების მიერ ჯადოსნური ზღაპრის გმირისთვის ნაბოძები წყალობა, რომელიც მისთვის დამსახურებულ ჯილდოდ ჩანს ზღაპარში, მისივე შესაძლებლობების გამოვლინებაა. გმირის „იქ“ – იმ ქვეყანას მისვლა და „იქიდან“ უკან გამობრუნება ზღაპრის გმირის განსაკუთრებულ, არამინიერ, იმქვეყნიურ შესაძლებლობებზე მეტყველებს, რისი ძალაც მხოლოდ იმ არსებას შესწევს, რომელსაც მეტამორფოზის უნარი გააჩნია.

ჯადოსნური საგნების ფუნქცია ზღაპრულ ეპოსში

ჯადოსნური ზღაპრები მდიდარია ჯადოსნური საგნებით. შეიძლება ითქვას, რომ ყოველი საგანი, რომელიც ჯადოსნურ ზღაპარში გვხვდება, ჯადოსნურია, ისევე როგორც ყოველი პერსონაჟი – ზებუნებრივი. მათი ნაირგვარობა ზღაპრის ფერადოვნებას უწყობს ხელს. ჯადოსნური საგანი ის ნივთია, რომელიც იმ ქვეყანას – მიცვალებულთა სამყაროში მოიპოვება. ამის შესახებ ჯერ კიდევ ვ. პროპი მიუთითებდა თავის წიგნში „Исторические корни волшебной сказки“ (პროპი 1946: 179). ამ საგნის მფლობელი ყველა ვერ იქნება. ის შეიძლება იყოს მხოლოდ არსება, რომელიც ნამყოფია მიცვალებულთა სამყაროში, იქიდან უკან არის გამობრუნებული და ჯადოსნური ნივთიც იქიდან აქვს წამოღებული. „იმ“ ქვეყნიდან გამობრუნებული არსება ჩვეულებრივი, მიწიერი აღარ არის, ის გენეტიკურად ღვთაებრივ ნიშანთა მატარებელია და „იქ“ სამჯერ ნამყოფის უნარით დაჯილდოვებული ჯადოსნური ზღაპრის გმირია. ე. ი. ჯადოსნური ზღაპრის გმირი ღვთაებრივი წარმომავლობისაა და მიცვალებულთა სამყაროშია ნამყოფი. ის „იქიდან“ ღვთაებრივ ძალაგამოყოლილი ზღაპრული პერსონაჟია, ყოვლისშემძლე და უძლეველი. მხოლოდ „იქიდან“ დაბრუნებული არსებაა ღვთაებრივძალმოსილების მატარებელი. თავდაპირველად ზღაპრის გმირი „იქ“ მეტამორფოზის საშუალებით ხვდება, გვიანდელი პერიოდის ზღაპრებში კი უკვე ქომაგ არსებას გადაჰყავს, შემდეგ კი თვითონ გადადის. იმ ქვეყნიდან დაბრუნებულის ღვთაებრივი ბუნება უკვე ადვილი შესამჩნევია ოქროს თმით, ან იმ ჯადოსნური ნივთით, რომელიც იქიდან მოაქვს. ეს საგანი არ არის იოლი მოსაპოვებელი და მას ზღაპრის გმირი იმქვეყნიურ მცველთან სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლით მოიპოვებს, შედარებით გვიანდელ ზღაპრებში – მოტყუებით ართმევს, უფრო გვიან კი საჩუქრად იღებს იმავე მცველებისაგან, რომელთაც ადრე ამარცხებდა. ჯადოსნური ზღაპრის ბედნიერი ფინა-

ლის მიღწევა შეუძლებელია სამყაროს სამივე განზომილებაში (ქვესკნელი, შუასკნელი, ზესკნელი) გმირის მოხვედრის გარეშე, ე. ი. ცოცხალთა და მიცვალებულთა სამყაროებს შორის მიმოსვლის გარეშე. ვ. პროპი აღნიშნავს, რომ მიცვალებულთა სამყარო დიდ როლს ასრულებს ჯადოსნურ ზღაპარში (პროპი 1946:). მართლაც, ყოველი გამოცდა, თუ გმირის გაგზავნა რთული დავალების შესასრულებლად, ზღაპარში „იმ“ ქვეყნის მოვლასთან არის დაკავშირებული. „იქ“ გადასვლა ზღაპარში ხის სხვადასხვა სფეროთა შორის მიმოსვლით გადმოიცემა და იმის მიხედვით მიცვალებულთა სამყარო ცაში ეგულება გმირს, თუ მიწაში, ის ხან ზესკნელში მოგზაურობს, ხან – ქვესკნელში. თუ ზესკნელში მოხვედრა ცაში, ხეზე ასვლით ხდება, ქვესკნელში მოსახვედრად მთაში, ზღვაში, მდინარეში შესვლა ან ჭაში ჩასვლაა საჭირო. რთულია როგორც ზესკნელში, ასევე ქვესკნელში მოხვედრა, მაგრამ ზღაპრის მგირიც ის არის, ვინც ამ ორივე სამყაროში რიგრიგობით გადასვლის შემდეგ ახერხებს უკან – შუასკნელში დაბრუნებას. ეს მიმოსვლა ზღაპარში სამჯერ უნდა განხორციელდეს. ჯადოსნური საგნებიც სწორედ ამ რთული ამოცანის შესრულებაში ეხმარება ზღაპრის გმირს. მათი უმთავრესი დანიშნულება სწორედ ის არის, რომ გადაიყვანოს მისი გმირი ერთი სამყაროდან მეორეში, მიეხმაროს მას სამივე სამყაროს მოვლაში. ე. ი. ჯადოსნური საგნის მოპოვება არ არის ზღაპრის გმირის თვითმიზანი. ეს საგნები მხოლოდ საბოლოო მიზნის მისაღწევად წარმოებულ ბრძოლაში გამოსადეგი დამხმარე საშუალებებია.

ვ. პროპი უძველეს ჯადოსნურ საგნად თვლიდა ცხოველური წარმოშობის საგნებს. მაგალითად, ტყავს, კლანჭებს, კბილებს და მკვლევარი მათ გენეტიკურად უკავშირებდა ზღაპრის გმირის ქომაგ ცხოველებს. აგრეთვე, აღნიშნავდა, რომ ჯადოსნურ საგნებს არაჩვეულებრივ არსებათა მსგავსი ფუნქციები ჰქონდათ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შემდეგი პერიოდის ჯადოსნური საგნები იქნება ხე-მცენარეები. როგორც ვიცით, ბალახი და ხე გენეტიკურად დაკავშირებული იყო თმასთან და ბენვთან, რქასთან. ი. სურგულაძე აღნიშნავს, რომ ეს სავსე-

ბით ბუნებრივად მოგვეჩვენება, თუ მიწას, მსგავსად ვედებისა, ცოცხალ არსებად მივიღებთ და მასზე ცხოველისა და ადამიანის ნიშნებს გადავიტანთ (სურგულაძე 1993: 129).

უძველეს დროში ცხოველთა არაჩვეულებრივ არსებებად გააზრება იმ ცხოველმყოფელმა ძალამ განაპირობა, რომელიც მათ გააჩნდათ და რაც გამოიხატებოდა მათი ნაყოფიერებისა და განახლების უნარით (იგულისხმება ბალნის გამოცვლა). ამ უნართან ზიარების მიზნით მასთან ტარდებოდა ყმანვილთა ინიციაციის რიტუალი, რომელიც ახალგაზრდის ძველ სტატუსში სიკვდილსა და ახალში დაბადებას გულისხმობდა. ე. ი. ცოცხლის მკვდრად ქცევას და მის ხელახლა დაბადებას, რის შემდეგაც ამ რიტუალგამოვლილი უკვე ცხოველის ძალმოსილების მფლობელი ხდებოდა. მას შემდეგ, რაც მცენარეული სამყაროც გააზრებულ იქნა ნაყოფიერებისა და განახლების ძალის მქონედ, მისი ფუნქციები ცხოველისას დაემთხვა. ეს რიტუალი უკვე გამორჩეულ ხესთან ტარდებოდა. მაგალითად, მუხასთან (კოჭლავაშვილი 1999: 45), ხოლო მას შემდეგ, რაც, მითოსური წარმოდგენით, მიცვალებულთა სამყარო ქვესკნელშიც გაიზარდა და ზესკნელშიც, სამყაროს ხე იკისრა მათი დაკავშირება ერთმანეთთან, შუასკნელთან და მათი ერთობის სიმბოლოდ იქცა, ე. ი. სამყაროს ხე აერთიანებს ცოცხლებსა და მიცვალებულთა მთელ სამყაროს. მასთან დაკავშირებული ყველა და ყველაფერი კი მისივე ცხოველმყოფელი ძალის მატარებელია. ე. ი. სამყაროს ხესთან დაკავშირებულ ყველა არსებას და ყველა საგანს სიკვდილისა და მკვდრეთით აღდგომის ძალა შესწევს, გააჩნია უნარი ცოცხლის მოკვდინებისა და მკვდრის გაცოცხლებისა.

მართლაც, ქომაგ არსებებსა და ჯადოსნურ საგნებს შორის საერთო ბევრია, რადგანაც მათ არა მარტო გენეტიკური კავშირი, საერთო წარმომავლობა აქვთ, არამედ ისინი ერთ იდეას ემსახურებიან და ერთ ფუნქციას ასრულებენ, მიუხედავად იმისა, რომ მათი დანიშნულება, ერთი შეხედვით, სხვადასხვა ჩანს: როდესაც გმირი მათი მეშვეობით ცოცხლდება, განიკურნება, ახალგაზრდავდება, მდიდრდება ან მას ნაყოფიერების

ძალა ენიჭება. როგორც არაჩვეულებრივი ქომაგი არსებების, ასევე ჯადოსნური საგნების წარმომადგენლობა სამყაროს ხეს, მის ნაირსახეობებს – კლდესა და მთას უკავშირდება. როგორც ერთნი, ისე მეორენი გენეტიკურად ერთი ძალისა და თვისებისანი არიან. სამყაროს ხე მთელი სამყაროს გამაერთიანებელი და აბსოლუტური სრულყოფილების მატარებელია. აქ იგულისხმება როგორც სამივე სკნელის მთლიანობა სულიერი თუ უსულო არსებებითა და საგნებით, ასევე მათი ყოველგვარი უნარის ერთობაც – ძლევამოსილება, უკვდავებისა და ნაყოფიერების ძალა, მარადიული სიჭაბუკე, განუსაზღვრელი ქონება, ყოვლისმომცველი ცოდნა. სამყაროს ხის უმთავრესი ფუნქცია, მაინც მთელ სამყაროში ყველასა და ყველაფრის გაერთიანებაა. ასეთი იქნება მისი არსებებისა და საგნების ძირითადი ფუნქციაც. ე. ი. ზებუნებრივი არსებანი სამყაროს ღერძის – სამყაროს ხის ცხოველები, ფრინველები, ქვეწარმავლები (რაში, ფასკუნჯი, გველი, გველეშაპი და სხვა) არიან და მის სამივე სფეროს (ტოტებს, ფესვებს, ტანს) განეკუთვნებიან. ისინი, აღწევენ მთელი სამყაროს გამთლიანებას, ამყარებენ კავშირს სამყაროს სამ სფეროს (ზესკნელს, შუასკნელს, ქვესკნელს) შორის. ე. ი. არაჩვეულებრივ არსებათა ძირითადი ფუნქცია ჯადოსნური ზღაპრის გმირის სამ სკნელთან დაკავშირება – იქ გადაყვანა და იქიდან უკან დაბრუნება – მთელი სამყაროს გაერთიანებაა. იგივე ფუნქცია იტვირთა ჯადოსნურმა საგნებმაც, რომელნიც იმქვეყნიურნი არიან, მათი მფლობელების მსგავსად. ჯადოსნური საგნების უმთავრესი დანიშნულება ზღაპრის გმირის იმქვეყნიურ ძალებთან ზიარებაა, ანუ გმირის ერთი სამყაროდან მეორეში გადაყვანაა. ჯადოსნური საგანი ზღაპარში არის:

1. მეტამორფოზული სახესხვაობა გმირისა: ქალისათვის – ხე, ნაფოტი, სავარცხელი, ბალახი, პრასი, ნიახური, მანდარიონი, თევზის ფხა; ვაჟისათვის – წითელი ვაშლი, ფეტვი, ნემსი, ბადე, დანა; დევისათვის – კაჟი.

2. სამყაროს ხის, თუ მისი არსებების (ცხოველების, ფრინველების, ქვეწარმავლების) ნაწილები: ძუა, ტყავი, ფრთა, ბუმბული, რომლებიც აჩენენ იმ არსებებს, რომლებსაც თავის

დროზე ისინი ეკუთვნოდა; ფოთოლი, გულ-ღვიძლი – განკურნავენ ავადმყოფებს; ცხოველთა რძეში ბანაობა – აახალგაზრდავებს პერსონაჟს.

3. ამ არსებებთან დაკავშირებული საგნები: ირმის რქები, მფრინავი ხალიჩა, უჩინმაჩინის ქუდი, თოკი, ჯოხი, ფოთოლი, თმა, თვალი, მათრახი. ისინი სხვა სამყაროში გადაიყვანენ გმირს.

4. იმავე უნარისაა არაჩვეულებრივ არსებათა მიერ ნაჩუქარი ნივთები. მაგალითად, ფასკუნჯის ნაჩუქარი ბეჭედი, დევის ნაჩუქარი სარკე.

5. არაჩვეულებრივი ძალის მქონეა: განსაკუთრებული საკვები – იმქვეყნიური ლელვის, ვაშლის, ქინძის, ყვავილის შეჭმა; სპირტიანი ან გამაბრუებელი სასმელის, მოწამლული საკვების მიღება, კენჭის მოხვედრება, ბალდადის სახეზე მოსმა.

6. გამორჩეული უნარის მქონეა „იმქვეყნიდან“ წამოღებული მასალისაგან (ხე, რკინა, ოქრო, ვერცხლი) დამზადებული საგნები, მაგალითად, წყლის საშუალებით „იქ“ გადაიყვანს გმირს ხის ნავი, გობი, ყუთი, ფიცარი, ხიდი, კუბო; ხმელეთით კი – ისევ ყუთი, მარხილი, ურემი, ეტლი, ფაეტონი, მშვილდისარი, წკეპლა, სალამური; ცასთან შეიძლება დაკავშირება კიბით; იმ ქვეყანაში გადავა გმირი აგრეთვე: ოქროს სკივრით, ოქროს ძეწკვით, ვერცხლის ხონჩით, რკინის ჯოხით, ქალამნით, დანით, ხანჯლით, შამფურით, გასალებით, ლაგმით, ქვაბით, კოლოფით, თიხის სურით, ქვევრით; „იმ“ ქვეყნიდან კი დააბრუნებს – უკვდავების წყალი, მზის პირის ნაბანი.

7. პირადი ნივთი არაჩვეულებრივ ძალას ანიჭებს გმირს. მისი დაკარგვა კი აკარგვინებს მას: გმირი იმქვეყნად აღმოჩნდება, თუ დაკარგავს ან გაცვლის სამოსს, სამკაულს, იარაღს. მათი დაბრუნების შემთხვევაში კი იბრუნებს ადრინდელ მდგომარეობას.

8. ყოვლისშემძლეა მაგიური სიტყვა: სხვა სამყაროში მოსახვედრად საკმარისია მხოლოდ პირობის დადება, სახელის გაცვლა; ავბედითი ძალა აქვს წყევლას; დაფარული, საიდუმლო ამბის გამჟღავნებას შეუძლია პირვანდელი სახე დაუბრუნოს ცოცხალ არსებას.

9. უსულო საგნები განიცდიან მეტამორფოზას. ხშირად ერთი მეორედ გადაიქცევა და იცვლის ფუნქციას. მაგ.: ძაფი – ხიდად, წყლიანი ბოთლი – ზღვად, სავარცხელი – ტყედ, სალესი ქვა – კლდედ.

იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ჯადოსნური საგნების ფუნქცია არ არის „იქ“ გმირის გადაყვანა და, ერთი შეხედვით, ისინი სხვა მიზანს ემსახურებიან (მაგალითად, უკვდევებას, ან ჯანმრთელობას, შვილოსნობის უნარს, უთვალავ განძს ანიჭებენ გმირს, განუსაზღვრელი რაოდენობის ხორაგს მოაპოვებინებენ მას), მითოსური წარმოდგენით, მათი კავშირი იმქვეყნიურ სამყაროსთან ცხადი და უტყუარია.

გვიანდელი პერიოდის ზღაპრებში ჯადოსნურ საგნებს ღვთაებძრივი არსებანი უკვე თავიანთი ნებით გასცემენ. ესენი არიან: ფრინველები, გველი, თევზი, დევი, ქაჯი, ჭინკა, ეშმაკი, აგრეთვე მზის ქალი. ამ საგნის მისაღებად უმეტესად ზღაპრის გმირს იმქვეყანას უნევს გადასვლა. კიდევ უფრო გვიანდელ ზღაპრებში მას „იქიდან“ ჯადოსნური საგანი აღარ მოაქვს, მაგრამ ხელცარიელი მაინც არ ბრუნდება. იქ უკვე დაფარულ ცოდნას იძენს: ნამდვილ ტყუილს, რთულ კითხვაზე პასუხს, სამ სიბრძნეს, რომელნიც ისევეა სიკეთისა და ბედნიერების მომგვრელი, როგორც ჯადოსნური საგანი.

ჯადოსნური საგნები

ჯადოსნურ ზღაპრებში

(ცხოველური წარმოშობისა)

ზღაპრის სამყარო ზღაპრულია – არამიწიერი და ზებუნებრივი. შესაბამისად, ყველა საგანი, რომელიც ჯადოსნურ ზღაპრებში გვხვდება, მის გმირს ეხმარება სანუკვარი მიზნის მიღწევისას დაბრკოლებათა დაძლევაში.

ჯადოსნურ საგანათაგან უძველესად ვ. პროპი ცხოველური წარმოშობის საგნებს თვლიდა. ქართულ ჯადოსნურ ზღაპრებში ამგვარი საგნებია: ძუა, ბალანი, ტყავი, კვერცხი, კბილი, ფრთა, ფხა, ბუმბული, რომელნიც აჩენენ იმ არსებებს, რომლებსაც თავის დროზე ისინი ეკუთვნოდნენ და რომელთაც შესწევთ ძალა გმირის „იქ“ გადაყვანისა: „ვაჟმა ამოიღო ფასკუნჯის მოცემული ბუმბული, დაადო ყალიონს და დაუნყო ტრუსვა. ამ დროს იჭექა ფასკუნჯმა, წამს დაეშვა ვაჟთან, მოიტაცა, შეისვა მხრებზედ, ერთიან აიყვანა ზექვეყანას“ (ჩიქოვანი 1938: 144); ბალნის პეტრუსვით რაშის გამონევეასთან დაკავშირებით ვ. პროპი აღნიშნავდა, რომ ეს რაშის ცეცხლოვან ბუნებაზე მეტყველებსო. ასევე იქნება ფასკუნჯთან დაკავშირებითაც. გმირი თუ ამ არაჩვეულებრივ არსებათა სხეულის ნაწილებს ფლობს, მხოლოდ სახელის ხსენებითაც შეიძლება მათი გამოხმობა. მაგალითად, გმირის მადლიერი არწივი „მივიდა მონადირესთან, მოიგლიჯა ფრთის ღერო, მისცა და უთხრა:

– როცა დაგჭირდე, დამიძახე, უმალ შენთან გაეჩნდებიო“. ასევე „თევზმა მოიძრო ერთი ქერცლი, მისცა მონადირეს“ და იგივე უთხრა; რაშმაც: „როცა გაგიჭირდეს, რა ფერის ძუასაც ამოიღებ, იმ ფერის რაში გაეხლება თავისი აღკაზმულობით“ (ცანავა 1994ბ: 73); გმირმა „ამოიღო ვარშავის ცხენის ძუა, ისიც იმ წამსვე იქ გაჩნდა თავის აღკაზმულობით“ (ჩიქოვანი 1938: 27).

ზღაპრის გმირი გამოცდას გადის ცხოველის რძეში ბანაობითაც, ისევე როგორც ადულებულ წყალში, ზღვაში ჩასვლისას,

მაგალითად, „სანამ ჩემი ცხენების რძეში ტანს არ დევიბანთ მეც და შენც, ვერ გამოგყვებით“ (მსხალაძე 1973: 112).

ჯადოსნური საგნები არა მარტო მორფოლოგიურად ენათესავებიან არაჩვეულებრივ ქომაგ არსებებს, არამედ ისეთივე წარმოშობისანი არიან, წერს ვ. პროპი და ხსნის, რომ ინიციაციის დროს ყმანვილი იძენს ძალაუფლებას ცხოველზე, რაც გარეგნულად იმით გამოიხატებოდა, რომ მას ეძლეოდა ამ ცხოველის ნაწილი. ინიციაციამოვლილი ამ ნაწილს შემდეგ თან ატარებდა, ან იზელდა სხეულზე. მეცნიერი აგრეთვე მიუთითებს წარმოდგენაზე, რომ ეს საგნები მატარებელი იყო თვით ცხოველის ძალისა, მაგალითად, ძუაში ის ძალაა, რაც მთელ ცხოველში – ძუაში არის ცხენი (პროპი 1946: 173-179).

ჯადოსნურ ზღაპარში ბალანს სულიერი არსებისა და უსულო საგნების გაქვავება-გაუვნებელყოფა შეუძლია, მაგალითად, „ალექსანდრემ დიდი ცეცხლი დაანთო. ამ დროს ტყიდან უცხოური ხმა მოესმა... შენი ჰარამ-ჰურუმ გიშერასი მეშინიაო... ეს სამი ბალანი დაადე; შენი რაშისა მეშინია, მასაც ბალანი დაადე; ხმალ-ხანჯლის მეშინია, მშვილდ-ისრისაც, იმასაც ბალანი დაადეო... ალექსანდრემ ძაღლებს დაუძახა (როცა გაუჭირდა – რ. ჩ.), მაგრამ დაბმულია ჯაჭვით. იარაღზე გაივლო ხელი და ისიც ჯაჭვით აღმოჩნდა დაბმული“ (ცანავა 1994ბ). სხვაგან ხელმწიფე ამ „ქოსას გამოაბამს ჯორის კუდზე ნაკუნებად აქცევს“ (მსხალაძე 1973: 90); თავისი და „ცხენის კუდზე გამოაბა და დააგლეჯინა“. ფრინველის ფრთის მოპოვებით თვით ამ ფრინველის დამორჩილება შეიძლება: „ქალი მოფრინდა, გაიხადა ტანსაცმელი, მოიხსნა ფრთები და ნაპირზე დააგდო, თვითონ კი ტბაში შეცურდა. ისკუპა ბიჭმა, ფრთები მოიტაცა და ქალის დაჭერა არ გაძნელებია... ბიჭმა ქალი ცოლად შეირთო. ფრთები კი ჩაკეტეს ისეთ კიდობანში, რომ ცხრა კარი ჰქონდა. გასაღები როკავს ჩააბარეს“. როცა ქალმა ისინი დაიბრუნა, „გაიკეთა ფრთები და გაფრინდა“ (ცანავა 1994ბ).

განსაკუთრებულია ცხოველის ტყავიც: „ბიჭმა გაატყავა ფრინველი, როგორც წესი და რიგი მოითხოვდა, გააშრო მისი ლამაზი ტყავი და სახლის კედელზე ჩამოკიდა. ისეთი ძვირფა-

სია ეს ტყავი, ერთ სახელმწიფოდ ფასობს“ (ცანავა 1994: 16).; გადაიძრო „ურჩხულის ჯავშანი და ისეთი ლამაზი ყმანვილი დარჩა, რომ ქალის სილამაზე დაჩრდიდა“ (ცანავა 1994ბ: 22); ბაყაყის ტყავი მზეთუნახავს მოსავს. ყველა ეს შემთხვევა ზღაპრის გმირისა და ამა თუ იმ არსების საერთო გენეტიკურ წარმომავლობაზე მიუთითებს და მის მეტამორფოზულ ნაირსახეობას წარმოადგენს. ტყავი სხვა მხრივაც გამოიყენება გმირის „იმ“ ქვეყანას გადამყვან საშუალებად, მაგალითად, ტყავის დადება ცოცხალ არსებაზე, მსგავსად ბალნის დადებისა, მის სიკვდილს იწვევს: „შენი ლეკვები შემჭამენო და ქალმა ტყავი ჩამოაგდო: – ეს გადაუსვი ლეკვებსო. ელიზბარმა ტყავი ცეცხლში ჩააგდო“ და იხსნა ლეკვებიც და თავიც. „იქ“ ფეხსაცმლითაც მიდიან, მაგალითად, „ამან შეაკერიან ისეთი ფეხსაცმელი, სამას წელს რო გაძლებდა და წავიდა ქმრის საძებნელად“ (მსხალაძე 1973: 86); ზღაპრის გმირი თავის საცოლესთან თავზე ღორის ტყავგადაკრული მელოტის სახითაც წარსდგება ხოლმე, ვაჟი ცხვრის ტყავსაც იცვამს (ვირსალაძე 1958ა: 61).

ტყავის სიმბოლურმა გააზრებამ რთული და საინტერესო გზა განვლო და ჩამოაყალიბა როგორც ღვთაებისა და გმირის სიმბოლიკა – აღნიშნავს ი. სურგულაძე (სურგულაძე 1993: 130). მაგალითად, გილგამეშის ლომის ტყავი, ქართული „ვეფხისტყაოსანი“. გარდა გმირის სამოსელისა, ტყავი ჯადოსნურ ზღაპარში სხვა ფუნქციითან გვხვდება, მაგალითად, ცხვრის ტყავში ახვევენ ავადმყოფს განკურნების მიზნით; ძროხის ტყავში ახვევენ და ხეზე აკრავენ ბავშვებდაკარგულ დედას. ამგვარი დაკრძალვის წესი კოლხეთში, მართლაც, დასტურდება უძველეს დროში. აპოლონიოს როდოსელი თავის „არგონავტიკაში“ აღნიშნავდა, რომ არგონავტებმა კოლხეთის მინაზე – ველზე, რომელსაც კირკერონი ერქვა, იხილეს „მალლა ტოტებზე თოკით მიბმული მიცვალებულთა გვამები. ჯერ გვამს გაახვევდნენ ხარის მოუქნელ ტყავში და შემდეგ მალლა ხეზე ჰკიდებდნენ ქალაქგარეთ“.

ჯადოსნური ზღაპრის გმირის ქომაგი არსებანი არიან: ბზიკი და ყვავ-ყორანიც, რომელნიც თავიანთ ფრთებს უბო-

ძებენ გმირს. მაგალითად, „ბზიკის უფროსი ფრთას მისცემს; ყვავ-ყორნების უფროსი ფრთას მისცემს; თევზი ფრთას მისცემს“ (მსხალაძე 1973: 88).

ცხოველთა ნაწილები სხვა მხრივაც განსაკუთრებულია: „ამ ფრთას სინათლე ქონდა და იმფრად ლამაზად ანათებდა, რომ არ დაჭირდა ლამპა“ (მსხალაძე 1973: 108); სადაც თევზის ქერცლი დაცვივდა, სამი ძირი კიპარისი ამოვიდა და სწრაფად გაიზარდა“ (ცანავა 1994ბ: 13). ის განკურნების საშუალებაც არის. მაგალითად, ფასკუნჯის ფრთის მოსმა, გაუმთელებს ვაჟს ფეხს. მითუმეტეს განკურნების ძალა ექნება თვით ამ არაჩვეულებრივ არსებას. მაგალითად, „ერთ ზღვაში ერთი წითელი თევზი არის, იმას თვალში რომ ამეისვამ, თვალი მოგიჩრებაო“ (მსხალაძე 1973: 130). გმირის დაბრმავება და თვალის ჩინის დაბრუნება იგივეა, რაც მისი დაღუპვა და გაცოცხლება, ე. ი. ერთი სკნელიდან მეორეში მოხვედრა გმირი თვალების დათხრის, ან ამოცლის შემთხვევაში, მაგალითად, „ამოაძრო ორი პალო, დაანთო ცეცხლი, გაახურა... მოიქნია და გაეარვარებული პალო შიგ მარჯვენა თვალში ჩაჰკრა... (მერე – რ.ჩ.) მეორე თვალში ჩაჰკრა და დევიც მოკვდა“.

როგორც ყველაფერი ზღაპარში, არც ამა თუ იმ ცხოველის გულ-ღვიძლია უბრალო, რომლის მოტანასაც ბოროტი პერსონაჟი ავალებს დადებითს და ზღაპარში შესასრულებელ ერთ-ერთ რთულ დავალებად ითვლება. ამა თუ იმ არსების გულ-ღვიძლი ავადმყოფის განკურნებისთვის არის საჭირო: „ღორის გულ-ღვიძლი მომარჩნის“ (მსხალაძე 1973: 69). გმირის განკურნება შედარებით გვიანდელია და რეალისტური ფორმაა მისი გაცოცხლებისა. ეს გულ-ღვიძლი უბრალო ღორისა არ არის – მისი ადგილსამყოფელი მარტო დევმა იცის: „ერთი გარეული ღორი ვიცი, სამ დღეს წყალს სვამს, ორი დღე სძინავს“ (მსხალაძე 1973: 69). თავდაპირველად მას მხოლოდ ის მოიპოვებდა, რომელიც შეძლებდა ამ ცხოველის ორგანიზმში შეღწევას და შემდეგ ხელდამშვენებული უკან გამობრუნებას. მოგვიანებით ამ არსების ორგანიზმში მოხვედრა აღარ იყო აუცილებელი, მისი დამარცხება და გაფატვრა გარედანაც

შეიძლებოდა. ორივე შემთხვევაში ხდებოდა გამარჯვებული გმირის ზიარება დამარცხებულთან. მას შემდეგ, რაც შედარებით იოლი გახდა განკურნების უნარის მქონე გულის მფლობელი არსების დამარცხება ჩვეულებრივი საბრძოლო იარაღით, ამ არსების მოძიება გახდა რთული და მისი სამყოფელი უკვე ცხრა მთას იქით მდებარეობს. სწორედ ეს გულ-ღვიძლი უნდა იყოს უძველესი ჯადოსნური საგანი, რომელსაც ქართულ ზღაპარში არაჩვეულებრივი შესაძლებლობა მიენერება, კერძოდ, გამოჯანმრთელება შეუძლდია ავადმყოფისა. როგორც ვ. პროპი აღნიშნავს, მითოსური წარმოდგენით არაჩვეულებრივი არსების ორგანიზმში მოხვედრილი გმირი, მის ძალასთან ზიარების მიზნით, ჩამოაჭრიდა მის ღვიძლს ნაწილს, შეჭამდა და სწორედ ამ რიტუალის შესრულების შემდეგ უკანდაბრუნებული აღწევდა ყოველგვარ წარმატებას ფათერაკებით აღსავსე ზღაპრულ სამყაროში. მაგალითად, ქართულ ზღაპარში გვხვდება ასეთი მოტივი: „მოგლიჯა მუხა ანატრამ, თევზის მუცელში ჩაიყოლა. იგი მას ოცდაათ წელიწადს ეყო ცეცხლის დასანთებად და ქვირითისაგან საჭმლის გასაკეთებლად“ (ცაგარელი : 38). ე. ი. თევზის ორგანიზმში მოხვედრილი ზღაპრის გმირი მასთან ზიარების მიზნით შეექცევა იქ ამ არსების სხეულის ნაწილს. მართალია, ეს უძველესი მოტივი არაჩვეულებრივ არსებასთან ზიარებისა უმეტესად აღარ ჩანს ქართულ ზღაპარში, მაგრამ შედარებით გვიანდელ ფორმას ხშირად ვხვდებით. მაგალითად, „ზღვაში ერთი გველეშაპი დაცურავს, იმას სპილო გადაუყლაპავს, იმ სპილოს გულია ჩემი წამალიო“ (მსხალაძე 1973: 28), „მთის გაღმა ცხოვრობს გარეული ტახი, იმისი გული არის ჩემი წამალიო (მსხალაძე 1973: 27). მართლაც, მორჩება ზღაპრის გმირი სასურველი წამლის მიღების შემდეგ.

მეტამორფოზის ნაირსახეობად ითვლება ამხედრება ამა თუ არსებაზე. ჩვენთვის ამ შემთხვევაში ირმის რქებია საინტერესო, რომლის საშუალებითაც ცაში ადის გმირი, მაგალითად, „—...მაშ მოდი და ჩემი რქები კიბედ გამოგადგებაო. მუქთახორა ირემს რქებში ჩაეჭიდა და ტოტიდან ტოტზე მალა ადიოდა“. როგორც ი. სურგულაძე აღნიშნავს, ქართული

ფოლკლორული მასალის მიხედვით, კოშკისა და ხის ტოლფასოვანი მნიშვნელობა აქვს ირმის რქასაც (სურგულაძე 1993: 155).

ზღაპრის გმირს ამხედრებულს ვხედავთ, აგრეთვე, ფრინველზე, რაშზე, თევზზე, გველზე, დევზე, ცხვარზე და თხაზე. ეს ის არსებანი არიან, რომელთაც შესწევთ ძალა სხვადასხვა სენელთა შორის მიმოსვლისა. სხვა სამყაროში გადაყვანის უნარი აქვთ ასევე მათი მატყლისაგან დამზადებულ ხალიჩას, რომელიც მფრინავია, მაგალითად, „ხელმწიფის შვილმა გაშალა მფრინავი ხალიჩა, აიღო ხელში ნატვრის სუფრა, უჩინმაჩინის ქუდი და უთხრა ხალიჩას“ – აბა, ჩემო ხალიჩა, შენსა მზესა, შენი გამომცემის მზესა, ამიყვანე და იქ მიმიყვანე, სადაც ჩარექას ქალი ცხოვრობსო. აფრინდა ეს ხალიჩა და თვალის დახამხამებაში იმ ქალაქში მიიყვანა. მადლობა უთხრა ხალიჩას, დაკეცა“ (ჩიქოვანი 1938: 206). მატყლისავეა უჩინმაჩინის ქუდი, რომლის დამხურავიც უჩინარი ხდება. „იმ“ ქვეყანაში ხომ ყველაფერი გადაბრუნებულია ამ ქვეყანასთან შედარებით და აქ ხილული, იქ უხილავი ხდება და პირიქით. მაგალითად, „იჩხუბებენ ორი დევი. აქვთ სუფრა, ხალიჩა და ქუდი. სუფრაა – დადგამ და, რაც გინდა, ის გაჩნდება; ხალიჩა – რომ დაჯდები, სადაც გინდა, იქ გაგაფრენს. ქუდი, თავზე დაიხურავ და, სადაც გინდა, იქ შეხვალ ისე, რომ ვინმე ვერ დაგინახავს. ეს არის უჩინმაჩინის ქუდი“ (მსხალაძე 1973: 119). „მოხვიეს ამ ქუდს ხელი ამ ქალმა და არაბმა, მისცხეს კეტები: – აბა წავილე ჩქარა და ზღვასა და ზღვას შუა ჩადგით ის სახლი და ბაღიო“ (ვირსალაძე 1958: 105). ე. ი. ქუდი მფრინავიც არის და ყოველგვარი სურვილის შესრულების ძალაც შესწევს.

მაქციობის ძალა შესწევს თევზის ფხას. ის ალვის ხედ იქცა, რომლის ნაფოტიც მშვენიერ ქალად გადაიქცევა: „დილით ხელმწიფის შვილი რომ კარზედ გამოვიდოდა, ეს ალვის ხე ჩამოუშვებდა ტოტებს, დაეკონებოდა კაცს... ღამე ისევ ქალად გადაიქცეოდა“:

მაქციობის უნარი ახასიათებს სამყაროს ხესთან დაკავშირებული ცხოველებისათვის განკუთვნილ ნივთებსაც, მაგ-

ალითად, რაშის მათრახს, რომლის დარტყმასაც შეუძლია ერთი არსება სხვა სამყაროში გადაიყვანოს და შესაბამისად სხვა სახით წარმოგვიდგინოს: „მე ერთი მათრახი მქონდა, რასაც დავკრავდი, რათაც მინდოდა, იმად ვაქცევდი, მინდოდა – ძაღლად, მინდოდა – ჯორად და ცხენად... გადავკარ მათრახი, ცოლი წყლად ვაქციე“ (ჩიქოვანი 1938: 113-114), ზღაპრის გმირს დევმა უთხრა: „– ნადი, მაღლა ადი, იქ სამი მათრახია: ერთი – თეთრი, ერთი – წითელი და ერთიც – შავიო. შავი მათრახი შავ ჯორს დაჰკარ, წითელი – წითელს, თეთრი – თეთრსაო“ (ჩიქოვანი 1938: 154) და სიცოცხლე დაუბრუნდება; „ქალი მივიდა ხელმწიფის ვაჟის საფლავთან, დაჰკრა მათრახი და კუბო ამოვარდა, გადახადა სახურავი, დაჰკრა ბიჭს მათრახი, მათრახის დაკვრა და მისი გაღვიძება ერთი იყო“ (ცანავა 1994ბ: 52).

ი. სურგულაძე მათრახს, ჯოხს ზებუნებრივი ძალის მფლობელთა – ღვთაებათა ძალის გამოხატვისა და გამოვლენის საშუალებად თვლის, მათ ინსიგნიად, რომელთა მეოხებითაც ასრულებენ ისინი თავიანთ „მოვალეობას“. ის ხაზს უსვამს, რომ ქართულ მითოლოგიაში თვით მორიგე ღმერთმა დაურიგა კოპალას, წმინდა გიორგის, იახსარს თავისი მათრახი, ლახტები, სასაგნავები და ა. შ. (სურგულაძე 1993. 56). როგორც მეცნიერი აღნიშნავს, ამ შემთხვევაში ეს იარაღი დასჯის, ავადმყოფობის (სიკვდილის) შემყრელია, ნადირთ პატრონის კუთვნილი კი აცოცხლებს. ე. ი. როგორც გაცოცხლება, ისე სიკვდილი ღვთაებათა იარაღით ხდება. ი. სურგულაძეც მიუთითებს, რომ ჯადოსნურ ზღაპარშიც მათრახს ორივე ფუნქცია მიენერება.

მათრახს სხვა დანიშნულებაც აქვს. მაგალითად, „დაჰკრა ცხენს მათრახი და მესამე სართულზე დასკუბდა“ (ცანავა 1994ბ: 87). მის ყოვლისშემძლეობაზე და იმ ფაქტზე, რომ ის ღვთაების იარაღია, სხვა შემთხვევებიც მშვენივრად მეტყველებს: „დაჰკრა მათრახი ცხენს, მათრახს მოწყდა ბოლო, დაეცა ტაშტზე და სავარცხლად იქცა. აიღო ბატონის მეუღლემ და თმის ვარცხნა დაიწყო. ჩამოცვივდა ოქრო და გაივსო ტაშტი“ (ცანავა 1994ბ: 66). სხვაგან: „მისცა მათრახი: – ამ მათრახს

ხუთჯერ რომ დაკრავ, ხუთი წლის მანძილზე დაკარგულს ყველაფერს იპოვიო" (ცანავა 1994ბ: 73).

ცხოველური წარმოშობის ჯადოსნურ საგნებს ნაყოფიერების მომნიჭებელი ძალაც შესწევთ. ამ უნარის მქონეა კვერცხი. მსოფლიოს მრავალი მითოსური ტრადიციის მიხედვით ცნობილია, რომ მისგან აღმოცენდა სამყარო, აგრეთვე გვხვდება კვერცხიდან ადამიანის გამოჩეკისა და კვერცხის ადამიანად ქცევის მოტივები. მაგალითად, „ბიჭმა შაშვის ერთი კვერცხი ხელმწიფის ასულს აჩუქა, მეორე – მის მოსამსახურეს. გოგობმა... ქერქი გააცალეს და თავიანთ პატარა ძალს დაუგდეს საჭმელად, გული კი თავად ჭამეს. ორივე გოგო დაორსულდა. გავიდა დრო და ხანი. იმშობიარეს ქალებმა და ბიჭები შეეძინათ. ძაღლებსაც ხვადები ეყოლათ" (ცანავა 1994ბ: 58). კვერცხი, როგორც ცხოველური წარმოშობისა, ვაშლზე ადრინდელი სიმბოლოა ნაყოფიერებისა.

აქ განხილული ჯადოსნური საგნების განსაკუთრებულობასა და ყოვლისშემძლეობას იმ არაჩვეულებრივ არსებებთან მათი გენეტიკური კავშირი განაპირობებს, რომლის ნაწილებსაც ისინი წარმოადგენენ. ჯადოსნური ზღაპრის მთავარი გმირიც სწორედ ამ საგნების საშუალებით ახერხებს მათთან ზიარებას, რაც განაპირობებს მათ უძლეველობასა და ზღაპრული მიზნის მიღწევას.

ჯადოსნური საგნები ზღაპრებში (არაცხოველური წარმოშობისა)

ჯადოსნურ ზღაპრებში ცხოველების ნაწილების შემდეგ ჯადოსნური საგნების ფუნქცია უკვე ხე-მცენარეებმა იტვირთეს. როგორც ვიცით, ბალახი და ხე გენეტიკურად დაკავშირებული იყო თმასთან და ბენვთან, რქასთან (სურგულაძე 1999). ამ პერიოდში მცენარეთა მეტამორფოზა ხდება ადამიანად, ძირითადად – ქალად. მაგალითად, გოგომ ალვის ხე მოაჭრევინა, მაგრამ ერთი ნაფოტი გლეხის ეზოში გადავარდა. კაცმა ნაფოტი შინ შეიტანა, სადაც ის ქალად იქცა (ვირსალაძე 1958ა: 135). ასევე მოსდის შეშისაგან დამზადებულ სავარცხელს: „პატარა შეშის ნაჭერი მდაბიო მეზობელმა – დელმახორემ თავის სახლში წაიღო და სავარცხელი გაიკეთა... სავარცხელიდან გამოძვრა გასაოცარი მზეთუნახავი და ჩვეული საქმიანობა დაიწყო“ (ცანავა 1994ბ: 14). ასეთი მაგალითები ზღაპრებში ხშირია: ცრემლად ჩამოღვრილი ქალის ადგილზე ლერწმის ტყე გაშენდა; ქალს ხის ფულუროში პოულობს მოხუცი: „ერთხელ ბერიკაცი ტყეში წავიდა ხის მოსაჭრელად. მოვიდა ერთ ხესთან, დაუწყო ჭრა. უცებ ხმა მოესმა რაღაც... ჩახედა ამ ხეს და ხის ფუტუროდან ქალი კი გამოვიდა პატარა, სულ პანანა ბავშვი... დაარქვა შეშაქალა“ (ვირსალაძე 1958ა: 157-158); „იქცა ქალი შემოსულ ყანად... დაბურულ ტყედ“ (ჩიქოვანი 1938: 135).

სხვა სამყაროში, სხვა სკნელში გადასვლის უპირველესი საშუალება მეტამორფოზა იყო და ამდენად, ჯადოსნურ საგანთაგან ამ უნარის მქონეც ერთ-ერთი უძველესია, რომელსაც შეუძლია იქცეს ზღაპრის გმირად. ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში ეს მაქციობა უმეტესად ქალად ხდება, ვაჟად მეტამორფოზის საშუალებები კი იშვიათია. შესაბამისად, ამ პერსონაჟებსაც შესწევთ ძალა, ამა თუ იმ საგნად ქცევისა. ქართულ ზღაპარში გმირის მეტამორფოზა, მართალია, უმეტესად ცოცხალ არსებად – ცხოველად, ფრინველად, ქვეწარმავლად ხდება, მაგრამ უსულო საგნად ქცევის მაგალითებიც არაერთია. ვ. პროპი სულიერ არსებათა და უსულო საგანთა შორის ხედავდა

როგორც გენეტიკურ კავშირს, ასევე საერთოს ფუნქციური თვალსაზრისითაც. ქალი შუა სკნელში უსულო საგანთაგან, ხის გარდა, იქცევა: ბალახად, მანდარინად, ნაფოტად, ტყედ, პრასად, ნიახურად. მაგალითად, „მინდორზე ცხრა ადლი თოვლი დევს, შუა ადგილზე თოვლზე, ხელსახოცის ტოლად, ცხრა ადლი ბალახია ამოსული. ბალახზე კიდევ ცხრა ადლი თოვლი იდო. აფრინდა ცხენი და უთხრა ყმანვილს: -ხელით რამდენი ბალახის მოგლეჯაც შეიძლო, მოგლიჯე და ჯიბეში ჩაიდე... ეს ბალახი დააწყე ოქროს ლანგარზე და აჩვენე შენს დედ-მამას... დააწყო ყმანვილმა ლანგარზე ბალახი და იქცა ბალახი მზეთუნახავ ქალად. ქალს ჰკითხეს: - რა ხარ, რა სულიერი ხარ, როგორ გაჩნდიო? ქალმა უპასუხა: - პრასა და ნიახურის ქალი ვარო“ (ვირსალაძე 1958ა: 129-130); „მიცემს ეგ ქალი სამ მანდარინს: ეს სამი მანდარინი დაიკავე, შეილო, და სადაც წყაროსთან მიხვალ და წყალი მოგწყურდეს, წყალი მაინც არ დალიო, თითო ცალი მანდარინი გაარჩიე და შეჭამეო (ორჯერ ეგრე გააკეთებს ვაჟი - რ.ჩ.), მივა მესამე წყაროსთან, გაარჩევს მანდარინს, გახსნის და უცფათ ნახავს: ამოვა მანდარინიდან ისეთი ლამაზი ქალი, რომ მეტი არ შეიძლება - ლამაზი თმები, ოქროს სავარცხელი თავზე“ (მსხალაძე 1979: 77).

ვაჟი მთავარი გმირი ზღაპარში შედარებით გვიანდელია და მისი მეტამორფოზა უკვე უმეტესად ადამიანის ხელით შექმნილ ნივთებად ხდება, თუმცა ზოგჯერ მცენარეული წარმოშობისაც არის მისი მეტამორფოზული სახესხვაობა. მაგალითად, ოსტატს შეგირდი გამოექცა, იქცა ის უსულო საგანთაგან: ნითელ ვაშლად, ფეტვად და ნემსად; ოსტატი კი - ბადედ, დანად და ძაფად: „...იქცა შეგირდი თევზად და წყალში შეცურდა. იქცა ოსტატი ბადედ და დაედევნა... იქცა შეგირდი ერთ კოდ ფეტვად... იქცა ნემსად... ოსტატიც - ძაფად და შიგ გაეყარა“ (აღნიაშვილი 1979: 9). ეს ოსტატი სწორედ მეტამორფოზის ხელოვნებაში ამეცადინებს შეგირდს, რომლის დაუფლებაც გვიანდელი პერიოდის ზღაპრებში სპეციალური გაკვეთილების გარეშე მიუღწეველია.

მეტამორფოზის უნარის მქონეა დევიც: „ბიჭმა ამოიღო

კოლოფი და მესამე ბარტყსაც მოწყვიტა თავი. დევი დაეცა და კაჟად ჩაცვივდა თხრილში" (ცანავა 1994ბ: 41).

მოგვიანებით გამოჩნდა ისეთი ჯადოსნური საგნებიც, რომლებიც თვითონ არ განიცდიან მეტამორფოზას, მაგრამ ხელს უწყობენ მაქციობას – ერთი არსების სხვა არსებად გადაქცევას, მაგალითად, „ქალს ერთი ბალდადი მოუსვეს, ქალი კურდღლად იქცა. ვაჟს მეორე ბალდადი მისცეს და უთხრეს – როცა მიიყვანო, ეს ბალდადი მოუსვი და ისევ თავის სახეთ იქცევად“. ყვავილი ამბობს: „მე რომ შემჭამო, მოკვდები“ (თაყაიშვილი 1915: 64); ზოგჯერ განსაკუთრებული საკვები შეიძლება გახდეს მეტამორფოზის მიზეზი, მაგალითად, გამორჩეული ლელვის, ვაშლის, ქინძის შეჭმა: „ერთ კლდეზე დაინახა ორი ლელვი... ერთი ჩიტა ლელვი იყო და მეორე – ბერძნული. მოწყვიტა ბერძნული ლელვი და ჩაიტენა პირში. ჯერ კიდევ არ გადაეყლაპა, რომ ამოუვიდა შუბლზე რქები. იზარდა, იზარდა, ერთი რქა მიწაში ჩაერჭო წვერით, მეორე კი მაღლა ცაში წავიდა. შეჭამა თუ არა ჩიტა ლელვი, რქები მოუფამფალდა და ჩამოუცვივდა...“ (ვირსალაძე 1958ა: 126-128); ჭამეს თუ არა მეფემ და მისმა დედოფალმა, წამოუვიდათ რქები: ერთი რქის წვერი იატაკზე ჩაესო, მეორე კი – ჭერში. გაიბლიხნენ და თავმიღრეჯილები ველარც სვამენ, ველარც ჭამენ, ველარც წვებიან, ველარც დგებიან, ერთ ადგილს არიან მიქვავებულები... ასე დაემართა მზეთუნახავსაც. მგზავრმა მოკრიფა მსხვილნაყოფა ვაშლი და შეჭამა. უეცრად ყურებიდან ვეებერთელა ხეები ამოეზარდა და თავი მიწაზე მიუკრა. ოდნავ განძრევის საშუალებაც არ ჰქონდა. შემდეგ წვრილნაყოფა ვაშლი „ჩაკბიჩა, ნახევრად არ ჰქონდა შეჭმული, რომ ყურებიდან ამოსული ხეები გაქრა“. ე.ი. მაქციობის შემთხვევაში ხეების, რტოების ამოზრდა სიკვდილს იწვევს და მაქციობის გარკვეული ფორმა ჩანს. უძრაობა სიკვდილს ნიშნავს მითოსური გაგებით, მოძრაობის – სიცოცხლის საპირისპიროდ. მაქციობა მოსდევს ვაშლის შეჭმას, რომელიც დევმა მისცა ზღაპრის გმირს: „დევმა ამოიღო წითელი ვაშლი, ნახევარი ქალს უთავაზა, ნახევარი თითონ შეჭამა, ნახევარი ქალმა შეჭამა და მაშინვე მტრედათ

გადაიქცა და ვაჟს მხარზე დააჯდა. ვაჟმა მტრედი აიყვანა და წამოვიდა... წამოვიდა იმავე დევებთან... უთხრა: მანამდისინ შენს სახლში არ მიიყვანო, მანამდისინ ამ ვაშლს ნუ აჭმევ, და რომ მიიყვან, მაშინ აჭამე და ისევ ქალათ იქცევაო" (ვირსალაძე 1958ა: 248).

როგორც უძრავობა, ასევე ძილი იმ ქვეყანას ყოფნას, გარდაცვალებას ნიშნავს. დაძინებულის გაღვიძებაც შეეძლო ხილს: „ბალი, რომელშიც მსხალი მოწყვეტა ბიჭმა, ამ დევის ყოფილა. მას მხოლოდ მაშინ გაეღვიძებოდა, როცა ვინმე ხელს ახლებდა მის ბაღში ხილს.

მაქციობის გარკვეული ფორმაა ამა თუ იმ არსების იმავედ დარჩენა, მაგრამ გაახალგაზრდავება, ან უძღურის გაძლიერება და ა.შ. მაგალითად, ჭრელი საპონი სუსტ კვიცს შველის: „გამოიყვანა კვიცი, დაადგა უნაგირი მაგრამ ისეთია, ფეხებს ხლართავს, ძლივს ერევა უნაგირსა. კვიცმა უთხრა: ამა და ამ ალაგს რომ წყაროა, იმ წყაროში მაბანავე და ჭრელი საპონი წამისვი. ეცადე მალე ჩამიდვა ლაგამი, მალე შემაჯდე, თორემ მერე თავს ველარ დავიჭერო" (ვირსალაძე 1958ა: 50).

სახიფათოა დევის საფლავზე ამოსული ქინძი: დევის დედამ გოგოს მისცა ცეცხლი, „თან მუჭა ქინძის თესლი გაატანა: – წაიღე შვილო და სახლში კარების უკან რო ხარო გაქვთ (სადაც აკუნული დევია ჩამარხული – რ.ჩ.), იმაზედ დასთესეო. საღამოზე ... ირემს რო მოხარშავთ, შენ ქინძი მოკრიფე, ხორცს დააჭერი, გემოს მისცემს და ძმებს ის აჭამეო" (ჩიქოვანი 1938: 144). ამის ჭამისას ძმები ირმებად იქცნენ.

მეტი დამაჯერებლობისათვის მოგვიანებით ეს საკვები უკვე მოწამლულია – კევი, ბროწეული; გვხვდება აგრეთვე გამაბრუნებელი ან სპირტიანი სასმელი: ბანგი, რომი, არაყი. ე.ი. „იმქვეყანაში" მოსახვედრად არ არის აუცილებელი ყოველთვის შორი გზის გავლა, ეს უფრო იოლადაც მიიღწევა. მოწამლული საკვები სმენას, გონებას, მეტყველებას უკარგავს გმირს. ე.ი. იწვევს მის დროებით სიკვდილს. მაგალითად, დედინაცვალმა დაიბარა „ერთი კუდიანი ბებერი, მისცა ორი ნატეხი კევი, ერთი მოწამლული და მეორე მოუნამლავი და უბრძანა: –ეს მოწამ-

ლული კევი აღსათიას მიეცი და მოუნამლავი შენ დაღეჭო... პატარა ძმა მივარდა ქალს პირში, ამოაცალა კევი პირიდან და ამ ერთ გზობით სიკვდილს გადაარჩინა... მეორედ გასჭრა ბრონეული, ნახევარი მოწამლული და ნახევარი მოუნამლავი მისცა... ქალმა ორი მარცვალი ჩაიდო თუ არა, წაუვიდა გული, გადაბრუნდა და მოკვდა" (ვირსალაძე 1958ა: 89-91).

დროებითი სიკვდილი მოსდევს ბანგის, რომის, ან არყის დაღევას. ბებერს სთხოვეს ქალის მოყვანა. „კარგი და მომეცით ერთი თხა, ერთი ბოთლი ბანგი და სადგისიო. მისცეს ესენი, ჩაუწყეს ურემში და წავიდა ბებერი იმ ხესთან, სადაც ქალი იჯდა... როცა თხა შეწვა... იმ მწვადზე ბებერმა ბანგი დაასხა... რომ შეჭამა მწვადი ქალმა, მაშინვე დაეძინა" (ვირსალაძე 1958ა: 160-161); ქალმა „ერთ დღეს დააღვინა ამ ბიჭს ბანგი, დაათრო და ჩააგდო საღორეში" (ვირსალაძე 1958: 105); დედაბერმა თქვა: „მე მოვიყვან ამ ქალსა, ხოლოთ მომეცით ერთი ბოთლი არაყი, ერთი ბოთლი რომი და ერთი მსუქანი ცხვარიო" (ჩიქოვანი 1938: 130).

როგორც ვ. პროპი აღნიშნავს, საწამლავი, მართლაც, გამოიყენებოდა ახალგაზრდის ინიციაციის დროს. ასევე იქნებოდა სპირტიანი, თუ გამაბრუებელი სასმელების შემთხვევაშიც. ბანგს პირუტყვსაც აძლევენ, მაგალითად, „გაათხრევენეს ფართო არხი, შიგ ჩაყარეს ბანგი, შუადღისას მოვა ირმის ჯოგი და წყალს დაენაფება, დათვრებიან და დაეყრებიან" (ცანავა 1994ბ: 17).

ცხოველური წარმოშობის ჯადოსნურ საგნებს: ხალიჩას, ქუდს შესწევს ძალა გმირის „იქ" გადაყვანისა. იგივე უნარი აქვს ხესაც: მაგალითად, სვანურ ზღაპარში: „ხე-მცენარის ფოთლები იქცნენ მფრინავ ხალიჩად და ვაჟი მიიყვანეს მეფის სასახლეში" (ონიანი 1969: 362). სხვა ქვეყანაში ზღაპრის გმირის გადაყვანა იგივეა, რაც მისი გაცოცხლება. ე.ი. ეს ძალაც შესწევს ხეს, მის არსებებს და მათთან დაკავშირებულ საგნებს. მაგალითად, იმავე ზღაპრიდან ჩანს, რომ „ფოთლებმა გააცოცხლეს ხელმწიფის ასული და ვაჟი დაქორწინდა მასზე". ყაზბეგში ჩანერილ ზღაპარშიც ხეკეთილამ „ჩამოუშვა თავისი

ფოთლები და ბალლი გააცოცხლა. ხეკეთილამ უთხრა: იჩქარე, ფოთლები დამწყვიტე, ზედ დაჯე, მფრინავ ხალიჩად ვიქცევი. მეფის ქალს მარხავენ დღესა და მიუსწარიო. ეს ხეკეთილა გულთმისანი იყო. ვაჟი დაჯდა ფოთლებზე და ერთ წუთში იმ ადგილას გაჩნდა“ (ონიანი 1969: 362). ამ ფოთლებით ხელმწიფის ქალიშვილიც გააცოცხლეს.

სალამურის – ხის ტოტისგან დამზადებული საგნის – დაკვრასაც შეუძლია გააცოცხლოს გაქვავებული. არაჩვეულებრივი უნარი – მაქციობის ძალა აქვს ხის წკეპლას, ჯოხს, რომლის დარტყმასაც შეუძლია ერთი არსება მეორედ აქციოს, ე.ი. ის ერთი სამყაროდან მეორეში გადაიყვანოს. ჯადოსნურ ზღაპარში არსებობს სამი წკეპლა. მაგალითად, „– თუ მე გაჯობო, იცოდე, გაგაქვავებ, თუ შენ მაჯობო, აი სამი წკეპლა: ერთს გაქვავება შეუძლია, მეორეს – გაცოცხლება, მესამეს – ნატვრის ასრულებათ და სამივეს გაჩუქებო“. ჯერ ყმანვილმა აჯობა ბებერსა თამაშში, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ბებერმა იმარჯვა. აილო ამ წყეულმა გაქვავების, დაარტყა ამ მშვენიერ ვაჟსა და გააქვავა“ (ვირსალაძე 1958ა: 184); ან კიდევ თევზი, რამდენიც გამოვა მიწაზე, იმდენი ჯოხი დაარტყი და იქცევა ქალად“. ი. სურგულაძე ჯოხზე, წკეპლაზე ამახვილებს ყურადღებას და მას გაცილებით ძველ მოვლენად თვლის, ვიდრე მათრახს (სურგულაძე 1993: 56). გ. ჩიტაია ნაშრომში „სამი ინსიგნია (წარჩინების ნიშანი) ამიერკავკასიიდან“ (ჩიტაია 2000: 364-367) ჯოხისა და წკეპლის განვითარების შედეგად თვლის ეკლესიის მსახურთა კვერთხსა და სამეფო სკიპტრას. ამ საკითხთან დაკავშირებით შეიძლება სხვა მოსაზრებაც გაჩნდეს, მაგალითად, კვერთხი და სკიპტრა სამყაროს ხის განვითარებულ სახეებად შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც მთელი სამყაროს გამაერთიანებლად. მართალია, ჯოხი და წკეპლაც გენეტიკურად სამყაროს ხეს უკავშირდება, მაგრამ კვერთხი და სკიპტრა სწორედ სამყაროს ხის სრულყოფილების მატარებელი არიან.

მეტამორფოზის უნარის მქონეა არაჩვეულებრივ არსებათა ნაჩუქარი ნივთებიც, მაგალითად, ფასკუნჯმა „აილო ორი ბე-

ჭედი, მისცა ცოლის ძმას და უთხრა: ამ ბეჭედს ერთს მოისვამ, მერცხლად იქცევი, მეორეს მოისვამ, კაცად. ნადი, რკინის ციხესთან დადექი. რკინის ციხე ყოველ პარასკეობით იჭექებს და გაიღება ხოლმე. ეშმაკი გამოდის და სანადიროდ მიდის... როცა ციხე გაიღოს, ეს ბეჭედი მოისვი, მერცხლად იქცევი და შეფრინდები ციხეში, მერე მოისვი და კაცად იქცევი" (ვირსალაძე 1958ა: 31).

ბეჭედი ნიშანიც არის: „დაინახავ ერთ გლახა კაცს და არ შეგეშინდეს... აჩვენე ეს ბეჭედი და მიხვდებო" (ვირსალაძე 1958ა: 99), კოკაში ვაჟმა ნიშნად „თავისი ცოლის ნაჩუქარი ბეჭედი ჩააგდო" (ცანავა 1994ბ: 37). ბეჭედს გმირის დაცვის ძალაც აქვს: „დედა წამოიძრობს ბეჭედს და მისცემს: – რაც სანამლავი იყოს, ამ ბეჭედს მოუსვამ ზევიდან და აღარ დაინამლებო" (მსხალაძე 1973: 72); „ეს ისეთი ბეჭედი იყო, რომელსაც წამლადაც იყენებდა, უბრალო არ გეგონოსო" (მსხალაძე 1973: 88).

არაჩვეულებრივია დევის ნაჩუქარი ნივთიც – დევმა კაცს სარკე მისცა: „ოღონდ ნუ მომკლავ და ერთ ისეთ სარკეს მოგცემ, რომ შიგ ჩაიხედო და რომელ ცხოველადაც ინატრო, გადაიქცე, ჩაიხედო მეორედ და ისევ კაცად გადაიქცეო" (მსხალაძე 1973:). „ამოიღო ჯიბიდან სარკე (ვაჟმა – რ.ჩ.) და კატად გადაიქცა. შეძერა დევების ოთახში და შამოუცუტუცდა კერიას" (მსხალაძე 1973: 19).

კენჭის მოხვედრასაც იგივე შედეგი მოსდევს. კენჭი, როგორც კლდის ნაწილი, მისი ძალის შემცველად უნდა ჩაითვალოს. კლდისა და მთის ფუნქცია კი სამყაროს ხის ფუნქციას უტოლდება, ე.ი. სამყაროს სამი სკნელის გამაერთიანებელია. დევი გმირს მისცემს სამ ქვას და ეტყვის: „–მაგ ქალს დაკიდული აქ თილისინი სარკე. მაგაზე იბრძოლა ბევრმა ხალხმა და ყველა გაქვავებულია იქა. რო მიხვალ დანიშნულ ადგილზე, იქიდანა გეჰსროლო ქვა, სარკესნა შემოხკრა და გადმუაგდო. თუ გადმუაგდე, საქმე შენია. თუ არა და, გაქვავდები შენც და იქნები იქაო.

მივა ეს ბიჭი იმ ალაგზე, რო ხალხიც გაქვავებულია და

ცხენებიც. პატარა წინ წავა, მარა ცხენი გაქვავდება და ველარ გაიარს. მერე გეისროლის ქვას და დააცილებს პირველ გასროლაზე... მეორეს გაისროლის, კიდევ დააცილებს და წელქვევით გაქვავდება თვითონაც. ახსენებს ღმერთის სახელს და შემოჰკრავს მესამეჯერაც. შემოჰკრავს და გატეხავს სარკეს. დაინგრევა თილისინი და გაქვავებული ხალხი, ცხენი, თუ კაცი დაინყობენ ნელ-ნელა ცოცხლობას" (მსხალაძე 1973: 72). ზემოთ ვნახეთ, დევი კაჟად რომ იქცევა. დევისა და კაჟის იგივეობა ჩანს, აგრეთვე, მაგალითიდან: „დევმა კაჟის ნატეხი მისცა ბიჭს და უთხრა: – როცა გაგიჭირდეს, „უხთო“ თქვი და შენთან გავერდებო“ (ცანავა 1994ბ: 72). საერთოდ, ქვას მაგიური ძალა გააჩნია. „ადგა, ქვაზე შედგა ფეხი, ახედა მაღლა ღმერთს და შესთხოვა: – ღმერთო, განზრახული შემისრულე და არასოდეს აღარაფერს გთხოვო“ (ცანავა 1994ბ: 79); ხელმწიფის ქალის ხელის სათხოვნელად ხელმწიფის კარზე მისული სასიძოს მეტამორფოზული სახესხვაობა – მელია დიდ ქვაზე შეხტება ხოლმე ზღაპარში „მელია და მენისქვილე“. განსაკუთრებულია ნისქვილის ქვაც, რომელიც სწრაფმორბენალს – „იმ ქვეყანასთან სწრაფ მოკავშირეს“ აქვს ფეხებზე დამაგრებული და მის სისწრაფეს კი არ აფერხებს, პირიქით – ხელს უწყობს. ამის მიზეზი ქვის მაგიური ძალის გარდა, მისი სიმრგვალეც არის. წრე, მრგვალი საგნები მზის წრიული მოძრაობის ასოციაციას იწვევენ, მითუმეტეს, რომ ნისქვილის ქვის დანიშნულება სწორედ მოძრაობაა.

საინტერესოა ნისქვილის ფუნქციაც, რომელიც გამორჩეულ როლს ასრულებს ქართულ ზღაპრულ ეპოსში. მაგალითად, მდინარეში გადაყრილი ბავშვები იქ იპოვიან ხსნას; ერთი ლამით ნისქვილში თავშეფარებული ზღაპრის გმირი იქ მოსმენილის წყალობით ბედს ეწევა და სხვა. ე.ი. ნისქვილთან კონტაქტი სასიკეთო გარდატეხას იწვევს დადებითი პერსონაჟის ცხოვრებაში. ამ ნიშნით ის ზღვასთან, მდინარესთან, თუ საერთოდ წყალთან პოულობს საერთოს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ნისქვილი ხისაა, წყალზე დგას და შიგ ნისქვილის ქვა ტრიალებს, ადვილი გასაგები ხდება მისი ეს მაგიური

ძალა. ზღაპარში ნისქვილისთვის გულგრილად გვერდის ავლა არ ხდება, ყველა შედის შიგ: „ბებერი იარა, თუ ცოტა იარა, ერთ ნისქვილს მიადგა, შევიდა შიგ“ (ცინდელიანი 1957: 22-23). ნისქვილში, მსგავსად წყალზე გასვლისა, გამოცდა ელის გმირს. ვინც მას გაუძლებს, ბედს ეწევა. ის კი, ვინც იქ შესასრულებელ წესს არ დაიცავს, იღუპება. ნისქვილში ზღაპრის დადებითი გმირი ეზიარება დაფარულ ცოდნას – ის ცხოველთა ლაპარაკიდან გაიგებს დიდ საიდუმლოს, მაგალითად, „იმ სოფელს წყალი არა აქვს. ვინც წყალს მისცემს, სოფელი მთელ თავის სიმდიდრეს შუაზე გაუყოფს, მაგრამ არავინ იცის, რომ იქ ერთი ბებერი იფნის ხე დგას, ის ხე უნდა ძირფესვიანად ამოაგდონ და იმის ნაძირკვალში ანკარა წყარო ამოჩუხჩუხდებოდეს, - დაამთავრა მგელმა თავისი სათქმელი.

ახლა დათვმა დაიწყო: –...ვინც იმ მეცხვარეს (ბრმას – რ.ჩ.) თვალს აუხელს, თავისი ჯოგის ნახევარს უბოძებს, მაგრამ არავინ იცის, რომ მეცხვარეს ერთი რქებგადაგრეხილი ვერძი ჰყავს, ის უნდა დაკლან და მეცხვარე იმის თბილ ტყავში გაახვიონ, მეორე დღეს თვალები აეხილებოდეს“ (ცინდელიანი 1957: 22-23). ყოველივე ამის შემსრულებელი ზღაპრის გმირი ბოლოს ხელმწიფის სიძეც ხდება.

ნისქვილის ქვა დევის დედის თითისტარზეც არის დამაგრებული. საერთოდ გამორჩეული საგანია თითისტარი. ის ჯადოსნურ ზღაპარში დევის დედის გარდა დედაბრის ხელშიც გვხვდება. ისევე, როგორც ისტორიულ პერიოდში, უხსოვარ დროშიც ის ქალის მოსახმარი იარაღი იყო. რთვა და ქსოვა ძველად ისეთივე ჩვეულებრივი საოჯახო საქმე ყოფილა, როგორც პურის ცხობა, რძის გადამუშავება, ღვინის დაყენება და ა.შ. (ისაკაძე 1975: 152). თითისტარი წარმოადგენს თავსა და ბოლოში წვერნამახვილებულ ხის ღეროს, რომელზედაც უძველესი დროიდან წამოცმული იყო ქვის, თიხის, ძვლის ან მაგარი ხის, შემდეგ კი შუშისა და ლითონის კვირისტავი, რომლის საშუალებითაც თითისტარი დიდხანს ტრიალებს (ისაკაძე 1975: 133).

ზღაპარში დევის დედა, დედაბერი თითისტარით ხელში

იმაზეც მეტყველებს, რომ ის არ არის უბრალო იარაღი. მის განსაკუთრებულობაზე მიუთითებს ერთი ფაქტიც, რაზეც ი. სურგულაძემ მიაქცია ყურადღება: ეს არის ტროას, კრეტას და საბერძნეთის არქეოლოგიურ მასალაში არსებულ კვირისტავეზზე გამოყვანილი წრიული კომპოზიციები ბოლოებშეხრილი ჯვრის, სვასტიკის თანხლებით, რომელიც ბრუნვის ნიშანიც არის, გარდა იმისა, რომ ჯვარი მთელი სამყაროს ოთხ მხარეს განასახიერებს და წარმოგვიდგენს მთელ ქვეყნიერებას (სურგულაძე 1993: 88). მოძრაობა სიცოცხლის არსებობაზეც მიანიშნებს. ი. სურგულაძისეული დაკვირვებით ქართველთა წარმოდგენით მნათობი მზის უძრაობა სიკვდილის ნიშანია (სურგულაძე 1993: 67). კვირისტავის წრიული ფორმის გამო შეიძლება გავიხსენოთ ვ. ბარდაველიძის მოსაზრება, რომ წრის დაკავშირება საგანთან ამ უკანასკნელს ასტრალურ შინაარსს ანიჭებს (ბარდაველიძე: 10-30). იგივე ითქმის ნისქვილის ქვასთან დაკავშირებითაც. ისიც აღსანიშნავია, რომ კვირისტავის საშუალებით მზის კულტთან დაკავშირებული არსების – ცხვრის მატყლი ირთვება; ნისქვილის ქვით კი მარცვლეული კულტურის დამუშავება ხდება. ისე რომ, ერთი შეხედვით, ერთ ადგილას უძრავად მყოფი დევის დედა თუ დედაბერი თითისტარით ხელში (თუნდაც გერი, რომელსაც დედინაცვალი მატყლს ატანს დასართავად) მოქმედნი არიან და სწორედ მათ მოქმედებას მოყავს მოძრაობაში სხვებიც. ისინი ხომ ძაფის დართვით სხვათა ბედსაც ართავენ და ბედის მწერლები არიან. ძაფის რთვა რომ ბედისწერასაც ნიშნავს, ამ საკითხზე ი. სურგულაძე მიუთითებს თავის ნაშრომში (სურგულაძე 1993).

არსებობს თეორია, რომ ბორბალი კვირისტავისაგან არის წარმოშობილი და ბორბალი იმთავითვე მზესთან არის ასოცირებული. ამიტომ არ არის გასაკვირი მზის ეტლით სეირნობა. აქვე არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ფაეტონი და ურემი, როგორც ჯადოსნური ზღაპრის გმირის გადაადგილების საშუალება. მაგალითად, „ხელმწიფემ რომ სასიძოს მობრძანება გაიგო, სიხარულით წამოვარდა ფეხზე და ბრძანა: – აბა, მი-აშველეთ ახლავე ცხენები, ურემი ბატონ სიძეს და აქ მომგვა-

რეთო" (დლონტი 1992: 118); ან „ჩააცო მელიამ მენისქვილეს და ფაეტონით მიიყვანა ხელმწიფის სახლში" (ფარქ. კახეთი, ტ. 50: 57); „ვილაცა ქალი ფაეტონით შემოვიდა ეზოში... ამ დროს ფაეტონი გაფრინდა და ერეკლეს ქალის ცალი ფეხსაცმელი შერჩა მხოლოდ" (ცანავა 1994ბ: 52).

იმქვეყნად აღმოჩნდება ზღაპრის გმირი თუ დაკარგავს, ან გაცვლის სამოსს, სამკაულს, პირად ნივთს. მათი დაბრუნების შემთხვევაში კი იბრუნებს ადრინდელ მდგომარეობას. მაგალითად, კაბის დაკარგვას, იმქვეყნად გაფრენას მოჰყვება ქალის სიკვდილი: „ვინც იმ კაბას ქალის მეტი ხელს ახლებდა, ის კაბა მაშინვე გაფრინდებოდა, ამის შემდეგ კომქსაც კარი გაელეზებოდა და აღარ დაეკეტებოდა. ერთხელ ქალს რო ეძინა, ვაჟმა მოჰპარა გასაღები, წავიდა და ის ოთახი გააღო. ხედავს ისეთი კაბა ჰკიდია, სულ მზესავით ანათებს, ვაჟი მივიდა და მოავლო ხელი. შეახო თუ არა ხელი, მაშინვე აფრინდა კაბა, წავიდა და ჩავარდა ზღვაში" (ჩიქოვანი 1938: 197); ვაჟმა ჩუმად მეცხრე ოთახი „გააღო თუ არა, ნახა, ერთი ჩიტი ნისკარტით პერანგსა ქსოვდა. ჩიტმა რო უცხო კაცი დაინახა, გაფრინდა და პერანგიც თან წაიღო... ჩიტმა პერანგი რომ წაიღო, შორს, ტრიალ მინდორზე გაიტაცა და ერთ ალაგას დაუვარდა" (ვირსალაძე 1958ა: 38). „არაჩვეულებრივი პერანგი, რომლის დაკარგვაც მიანიშნებს გარდაცვალებას და რომლის დაბრუნებასაც მოაქვს გადარჩენა, ბაბილონურ მითთან პოულობს პარალელს, სადაც „იშთარი, ქვესკნელის სამეფოს ჭიშკრის გავლისას კარგავს თავის სამოსს, რომელიც მას განთავისუფლებისას უბრუნდება" (ფრანკ-კამენცკი 1926: 55). პერანგის მპოვნელმა ხელმწიფემ ქალიც მოიპოვა და უთხრა: „ეხლა მე უნდა შეგირთო ცოლად, შენი პერანგიც აქა მაქვს" (ვირსალაძე 1958ა: 40). პერანგზეც შეიძლება დაჯდომა და გაფრენა ხალიჩის მსგავსად: „ქალი შევიდა შუა ბაღში, გაიხადა პერანგი, დაჯდა ზედ, მებაღეც გვერდით მოისვა და უთხრა პერანგს: -აბა ამნი და ჩემს სასახლეში მიმიყვანეო. მართლაც, პერანგი აინია და მაღლა-მაღლა გაფრინდა" (ვირსალაძე 1958ა: 42). ვაჟისთვისაც საშიშია ისეთი ნივთის დაკარგვა, რომლითაც იბადება: „დაიბადა ბიჭი და

გამოყვა ქამარ-ხანჯალი" (ჩიქოვანი 1938: 127).

იგივე შედეგი მოსდევს კრიალოსნის, სავარცხლის და-
კარგვასა და პოვნას. მაგალითად, „თავზე რომ სავარცხელი
მაქ, ის არ მომადროვო. ის სავარცხელი რომ მომძვრეს თმები-
დან, ჩიტი გავხდები და გავფრინდებიო“ (მსხალაძე 1973: 78).
იგივე ბედი ეწევა ვაჟს, როცა თავის ხანჯალს დაკარგავს: ბე-
ბერმა ქალ-ვაჟი დაათრო, დაეძინათ. „მოვიდა ჯარი. ეს ქალი
წაიყვანეს, ადიხანჯალას ამოუღეს ხანჯალი და მდინარეში
ჩააგდეს“ (ჩიქოვანი 1938: 130). ძმებმა დაუბრუნეს ადიხანჯა-
ლას ხანჯალი და ამით სიცოცხლეც.

ასევეა ტანისამოსის გახდის, ან გაცვლის შემთხვევაშიც:
„ბებერმა მიიყვანა ის ქალი წყლის პირას, დასთხარა თვალები,
ჯიბეში ჩაიწყო, ქალს გახადა ტანთ და ჩააგდო წყალში. ტანისა-
მოსი კი ჩააცვა თავის დამალულ ქალს (ვირსალაძე 1958ა: 133).
„მოახლემ ქალბატონს კაბა გახადა, თვითონ ჩაიცვა. ქალბა-
ტონი კი წყალში ჩააგდო“ (ჩიქოვანი 1938: 144).

ზღაპრის გმირი მჭედელიც ხდება, მაგალითად, „ცისკარმა
ჩაიცვა ძველი ფარაჯა, მივიდა ერთ მჭედელთან და უთხრა:
– „შენი არაფერი მინდა, ვიმუშავებ, ოღონდ პური მაჭამეო...
მჭედლის ხუთი დღის საქმეს ერთ საათში აკეთებდა“ (ჩიქოვანი
1938: 103). ე.ი. მაქციობა ყოველთვის სხვა არსებად არ ხდე-
ბა, მაგალითად, ვაჟი შეიძლება ისევ ვაჟად დარჩეს, მაგრამ
მოგვევლინოს სხვა სამოსით, როგორც სხვა ხელობის მქონე
კაცი. ხელმწიფის შვილი მებაღის, მებატის, მელორის, მჭედ-
ლის სახით გამოეცხადება თავის ცოლყოფილს. მაგალითად,
ქვესკნელიდან დაბრუნებულმა ხელმწიფის შვილმა „მინდორში
ერთი მელორე დაინახა და მივიდა მასთან... რადგან შენ ქორ-
წილში ხარ დაპატიჟებული, მაშინ ეს ტყავი მე ჩამაცვი, ეს ჩემი
ჩოხა კი შენ დაგამშვენებსო... ტყავი ადიხანჯალამ ჩაიცვა,
ჩოხა-ახალუხი კი მელორემ“ (ჩიქოვანი 1938: 130-131).

სხვა სამყაროში მოსახვედრად ტანსაცმლის გაცვლა არ
არის აუცილებელი, ამისათვის მხოლოდ პირობის დადებაც
საკმარისია – ე.ი. მაგიური სიტყვა, მაგალითად, ქოსა უზარმა-
ზარ ჭაში „ბიჭს ჩაუშვებს. ეს ბიჭი როცა წყალს დაღევს, ამი-

ყვანო, ეტყვის. ქოსა ეტყვის: -იმ პირობით ამოგიყვან, თუ თქვენ იქნებით ქოსა და მე ვიქნები ხელმწიფის შვილიო. ბიჭი დათანხმდა. -ფიცი უნდა დადო და სიკედილამდე არნა გატეხოო,- ქოსა ეუბნება. დადო ბიჭმა ფიცი" (აჭარული, გვ. 87). სახელების გაცვლაც სასურველია: „ალექსანდრემ მოითხოვა – სახელები უნდა გავცვალოთო. დათანხმდა გიორგი. ტანსაცმელიც გაცვალეს" (ცანავა 1994ბ: 72).

ავბედითი ძალა აქვს წყევლას: „ქალი დავწყევლე და ის არის ჩემი შვილი, რომელმა გველმაც შენ გამოგგზავნა" (ჩიქოვანი 1938: 114).

დაფარული, საიდუმლო ამბის გამჟღავნებას კი შეუძლია პირვანდელი სახე დაუბრუნოს ცოცხალ არსებას. მაგალითად, „ეხლა რო შენ ნახვიდე და ყველა ეს ამბავი (ე.ი. ამბავი, რომელიც იმქვეყანაში მოგზაურობისას შეიტყო გმირმა –რ.ჩ.) ჩემ ქალს უამბო, ის ქალად იქცევა, ეს ჩემი ცოლი აქ ისევ დედაკაცად იქცევა... დაჯდა ეს ბიჭი და დაუნყო გველს მასლაათი, ყველაფერი უამბო ხელმწიფის ნათქვამი. გაათავა თუ არა, იქცა გველი მშვენიერ ქალად" (ჩიქოვანი 1938: 114-115).

იმქვეყანას გადასვლა სხვა სამუალებითაც არის შესაძლებელი, მაგალითად: ნავით, გობით, კიდობნით, ფიცრით, კუბოთი, ყუთით: „დაჭედა ყუთი, რომელშიც წყალი ვერ გაატანდა, შიგ საგზალი ჩადო... ბავშვი წაიყვანა მდინარის პირას, ჩასვა ყუთში, დაახურა თავსახური და ყუთი წყალს გააყოლა" (ცანავა 1994ბ: 46), აგრეთვე, იმქვეყანაში ხმელეთითაც მიისვლება, მაგალითად: მარხილით, ურმით, ფეხსაცმლით, ხილით: „აჰნიეს ქალებმა და გააკეთეს ხიდი. თვით ქაჯთა ქალიც იქ ჩაეკრა. ხიდია ისეთი, რომ კაცი უკეთესს ვერ ინატრებს... ხელმწიფე წავიდა თავის დიდებულებით, ნაზირ-ვეზირებით ხიდის სანახავად, შედგნენ და გაისეირნ-გამოისეირნეს. მართლა, ძალიან მოეწონათ. მესამედ რო გაიარეს და შუა ადგილს მივიდნენ, ასნია ხიდს ქაჯთა ქალმა, აქცია თმებად, შეიკეცა და ხელმწიფე თავის ნაზირ-ვეზირ-დიდებულებით წყალში კი გადაუძახა" (ცანავა 1994ბ: 235).

კიბით – მაგალითად, „ხელმწიფეს ქალი რომ ეყოლა, თილ-

ისმების მცოდნე პირები შეჰკრიფა და ეს სასახლე ესე გააჩერა ჰაერში დაკიდებული. ხმელეთიდან კიბე გააკეთებინა იმ სახლამდი და თვითონ ამით აღიოდა ქალთან. იმ კიბეს ათასი მეომარი ჰყარაულობდა, არვის შეეძლო სხვას ასვლაო" (ვირსალაძე 1958ა: 36).

როგორც ვნახეთ, ხის ნივთებით მიცვალებულთა სამყაროში წყლის საშუალებითაც გადაისვლება და ხმელეთითაც.

ხეზე მიბმაც იმავეს ნიშნავს, მაგალითად, ბებერმა თმა ამოაცალა, „უხეირო მოკვდა მაშინვე. მერე შეუკრა ფეხები, მიაბა ერთ ჭანდარს ფეხებით და ყელთავეყვე ქვევრში ჩაჰკიდა (ჩიქოვანი 1938: 163). ეს მაგალითები საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ როგორც ხეზე ასვლა, ასევე მისგან დამზადებულ საგნებში მოხვედრა იმქვეყანაში გადასვლას ნიშნავს.

საგნის მასალის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ოქროს, ვერცხლის, რკინის, თიხის ნივთები. მაგალითად, ბედივარი შეეხვეწა ვერცხლის ხონჩას: „—რაკი მაგისტანა სიკეთე მიყავ, რომ აქამდე მომიყვანე, ბარემ სახლშიაც მიმიყვანეო. აფრინდა ხონჩა და ერთ კოხტა ქალაქში, ერთ მშვენიერ სასახლეში მიიყვანა" (ჩიქოვანი 1938: 154). ფუნქციური თვალსაზრისით იგივე დატვირთვისაა: ოქროს სკივრი, ოქროს ძენკვი; ასევე რკინის ნივთები: ჯაჭვი, ქალამანი, ჯოხი, ტანისამოსი. მაგალითად, მზის დედასთან რკინის ქალამნით მიისვლება: „ჩაიცვა რკინის ქალამნები, ტყავის კაბა“. „რკინის ქალამანი გულისხმობს უცვეთელ ქალამანს, რკინის ჯოხი — სიმაგრესა და გამძლეობასო" აღნიშნავს თ. სახოკია (სახოკია 1955). როგორც ანზორ გოგიაშვილი (გოგიაშვილი 2003: 99-102) მიუთითებს, რკინის ქალამანი მხოლოდ ზღაპრული ფეხსაცმელი არ არის, ის მართლაც, გამოიყენებოდა ყოფაში და დღესაც რამდენიმე წყვილი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილების ფონდშია დაცული. როგორც მეცნიერი აღნიშნავს, ისინი გაკეთებული ყოფილა თუნუქის ნაჭრებისაგან. მათი წინა ნაწილი ისეა ორივე მხრიდან შემოკეცილი, რომ შეიძლება ფეხზე წამოცმა. უკანა ნაწილს კი ოთხი ნახვრეტი ჰქონია თასმების გასაყრელად. ეს რკინის ქალამნები მუზეუმში

მიუტანიათ ისეთი დიდი სალოცავი ადგილებიდან, როგორებიც გახლავთ მლეთის („ლომისის“) წმინდა გიორგისა და გერის წმინდა გიორგის (პატარა ლიახვის ხეობა) სალოცავები. ა. გოგიაშვილი მიუთითებს: „ცნობილია, რომ როცა ოჯახს რომელიმე წევრის ავადმყოფობა ანუხებდა, უფროსი დიასახლისი წმინდა სალოცავებს შესთხოვდა: ოღონდაც ავადმყოფი მომირჩინე და რკინის ქალამნებით გეახლებიო. შეპირებისამებრ ჩაიცმევდნენ რკინის ქალამნებს და ისე მიდიოდნენ სალოცავ ადგილებზე, სადაც განსაკუთრებული რიტუალის შესრულების შემდეგ რკინის ქალამნებს ამ სალოცავს სწირავდნენ. ქართველმა არქეოლოგებმა რკინის ქალამანი სამარხშიც იპოვეს. ე.ი. მას მიცვალებულს ატანდნენ გრძელი გზის გასავლელად. საგულისხმოა, რომ ეს სამარხი გერის წმინდა გიორგის სალოცავის სიახლოვეს იყო“. ყოფაში ნამდვილად ნაკლებ გამოსაყენებელი იქნებოდა ეს ქალამნები, რიტუალური დანიშნულება კი, როგორც ვნახეთ, საკმაო ჰქონია.

რკინისავეა ჯაჭვიც: დევმა „შეაბა ჯაჭვის ბორკილი ხელე-ბზე და მიაბა რკინის დიდ პალოზე“ (ცანავა 1994ბ: 10). ჯაჭვით დევსაც აბამენ: „დავიჭირეთ ეს დევი, გამთბარი რკინის ჯაჭვი შემოვახვიეთ და კლდეზე დავკიდეთ. არც ცაშია, არც მიწაზე“ (ცანავა 1994ბ: 34).

რკინის ლაგამი გმირს დახმარებას უწევს – საუკეთესო რაშს ამოაცნობინებს: „ლაგამს მოგცემ, წაილე საჯინიბოში, რომელი ცხენიც მივა და დაყნოსავს, ის ცხენი მომიყვანე აქო... მთელი თავლა შემოიარა, მაგრამ არც ერთი ცხენი არ მიეკარა. ბოლოს კვიცი მივიდა დაყნოსა“ (ცანავა 1994ბ: 31). ე.ი. ლაგამმა, როგორც ოქროს ქოშმა ამოიცნო პატრონი.

ქვაბშიც გამოცდას გადის გმირი: მასში გამომწყვდეულ ვაჟს აგდებენ ზღვაში; სხვაგან ის ქვაბში ადულებულ რძეში ბანაობს.

კოლოფში ცოცხალი არსების სულია დაცული: „ირმის ლე-შიდან ერთი კოლოფი გადმოვარდა. კოლოფში სამი მერცხალი იჯდა“ (ცანავა 1994ბ: 23); კოლოფი ოქროსიცაა: დევმა უთხრა ქალს: „—ამ კიბეს რო ჩაყვები — წყლის პირას ჩაგიყვანს, იქ

ნავია მიბმული, ნავით წყალგაღმა გახვალ და კუნძულს მიადგები, კუნძულზე ტყეა, იმ ტყეში ხარირემი ცხოვრობს. ამ ხარირემის მუცელში შველი ზის, შვლის მუცელში – კურდღელი, კურდღლის მუცელში ოქროს კოლოფი დევს, კოლოფში სამი მერცხალი ზის, ორი მათგანი თვალის ჩინია, მესამე კი – სულიო" (ცანავა 1994ბ: 41). რკინის ნივთს „იქაური“ მადლი მოყვება, მაგალითად, „უხთომ (დევმა-რ.ჩ.) კოლოფი მისცა ხელმწიფის შვილს და უთხრა: – ... თუ კოლოფს უბრძანებ, ჯარი იქ გაჩნდებაო... კოლოფი ამოიღო და სახლის აშენება უბრძანა“. მტრის მოსაკლავად რკინის ნივთებიდან შამფური, ხმალი და დანაც გამოიყენება: „ხელმწიფის შვილმა აიღო შამფური, გაახურა ცეცხლში, ასწია, ჰკრა იმ ცალ თვალში მდევსა და გაუჭეჭყა. წამოვარდა მდევი ზეზე, აქეთ-იქით მიაწყდა, ვერა გაიგო რა. მაშინ ხელმწიფის შვილმა გაისვა ხმაღს ხელი და მდევი ლუკმა-ლუკმა აჩეხა" (ჩიქოვანი 1938: 206). უტყუარია იარაღის მოქმედება, როცა ის უწმინდურის შარდშია დასველებული: ირემს, რომელსაც დევის სული აბარია, დევის „შარდში დასველებული დანის მეტი არაფერი მოკლავსო" (ცანავა 1994ბ: 23).

მიჯაჭვის, ე.ი. გმირის „იმქვეყნად“ გაგზავნის ტოლფარდია ზღაპარში გმირისთვის ხელების მშვილდ-ისრის ბანრით შეკვრა. მშვილდ-ისარი ხომ თავისი პირდაპირი დანიშნულებითაც მტრის – მოწინააღმდეგის იმქვეყნად გასასტუმრებლად უებარი საშუალებაა – „ისარი ირემს შუბლში მოხვდა, მივიდა ბიჭი, გაუჭრა მუცელი" (ცანავა 1994ბ: 41). ისარი ნიშნის ფუნქციასაც ასრულებს: „აიღო ისარი, ცაცხვის კენწეროს სტყორცნა და ძმას უთხრა: -ყოველ დილას ცაცხვს შეხედე, თუ ისარზე სისხლი შენიშნო, იმის ნიშანი იქნება, რომ მე მიჭირსო (ცანავა 1994ბ: 64). გატყორცნილი ისრის ნაკვალევი „იქ“ მიგიყვანს, სადაც მზეთუნახავიც არის: „ძმებმა საცოლეების საპოვნელად მშვილდ-ისრები გაისროლეს. უმცროსი ძმის ისარი გუბეში ჩარჭობილიყო. იქიდან ბაყაყი წამოიყვანა, რომელიც თურმე მზეთუნახავი იყო (ვირსალაძე 1958ა: 58). მშვილდ-ისარი ღვთაებრივი იარაღია და სულაც არ არის გასაკვირი, მისი სა-

შუალებით რომ ხდება საცოლის მოძიება, მისი შემადგენელი ორი ნაწილი ქალურ და მამაკაცურ ძალთა სიმბოლურ გამოხატულებად ითვლება და მათ მოქმედებაში მოყვანას ნაყოფიერების მომნიჭებელი ძალა მიეწერება, ე.ი. მათ ამოქმედებას თვითჩასახვაც მოსდევს. სწორედ ამიტომ არის რომ ზღაპრებში გვხვდება მოტივი – მამას ნადირობის დროს შეეძინება ოქროსქოჩრიანი მემკვიდრე. ე.ი. ბავშვის გაჩენის მომენტში მამა სანადიროდ არის ხოლმე წასული. ნადირობის დროსვე ხდება საცოლის მონადირებაც ზღაპარში. ეს ის საკრალური ნადირობაა, რომლის სცენებითაც არის მოხატული უძველესი საკრალური ჭურჭელი და ნაყოფიერების მომნიჭებელი რიტუალის ამსახველია.

ღმერთის ნაბოძები ცხვირსახოცი აცოცხლებს გმირს: ღმერთმა „მტრედს ცხვირსახოცი გამოატანა: ამოუსვი თვალში და გაცოცხლდებო. მართლაც ასე მოხდა“ (ცანავა 1994ბ: 65); იგივე ძალა აქვს წყაროსაც: „დეგმა დიმიტრის წყარო მიასწავლა, იმ წყაროს რამდენიმე წვეთი გააცოცხლებსო“ (ცანავა 1994ბ: 59).

ერთი სკნელიდან მეორეში გადაყვანის ძალა წყალსაც აქვს: „თეთრი წყალი რო ჩამოივლის, შეუშვირე და ზევით ამოგიყვანსო“ (მსხალაძე 1973: 122). იგივე ფუნქცია აქვს ვაშლსაც: „გაგორდა ვაშლი, გამოვიდნენ დედამინაზე. მივიდნენ ხელმწიფესთან“ (მსხალაძე 1973: 130).

ვაშლი, როგორც იმ ქვეყანასთან მაკავშირებელი, განკურნებისა და ნაყოფიერების მომნიჭებელი ძალისაც არის: „წაულეს ვაშლი ფადიშაჰის გომბიოს. მოვიდნენ, მიუტანეს ე ვაშლი და გომბიო გათელდა“ (ისაკაძე 1970: 126); ის სხვადასხვა სკნელის არსებებს აჩენს: „ბუხრის თავზე ორი ვაშლი დევს, აილე ის ვაშლები და ერთმანეთს მაგრად მიაჯახე, ორი კრავი გამოვა, ერთი თეთრი და მეორე შავი“ (ცანავა 1994ბ: 36), თავისი სიმრგვალითა და სინითლით მზის ასტრალურ ღვთაებასაც უკავშირდება და მისი ძალმოსილების მატარებელიც არის. მის ნაყოფიერების ძალას წყალთან კავშირიც ამყარებს – ქართულ ზღაპრებში უმეტესად ხაზგასმულია, რომ ვაშლის ხე წყალთან

დგას, ან ეს ვაშლი წყლის მოტანილია: „პატარა ღელე ჩადის, იმის პირას ვაშლის ხეა, ხეზე ერთი ვაშლი აბია, იმ ვაშლს თუ იშოვი, შენ და შენი ცოლი სანახევროდ შეჭამთ, შვილი შეგეძინებათ“ (ცანავა 1994ბ: 45); „ზღვაში ვაშლი შეამჩნია. გამზრდელმა გამოიტანა და გათალა. ნათალი თვითონ შეჭამა და ვაშლი გაზრდილს აჭამა. გავიდა დრო, გოგოცა და გამზრდელიც დაორსულდნენ... ხელმწიფის ასულს ბიჭი შეეძინა, ხოლო გამზრდელს ექვსი ლეკვი გაუჩნდა“ (ცანავა 1994ბ: 68).

აქვე შევჩერდები ნაყოფიერების მომნიჭებელ სხვა საგნებზეც, მაგალითად, „ამეილო ქოსამ თხილის სისხო რაცხა, მისცა და უთხრა: ამ წამს წელიწად სახლში, ნახევარს ერთ სტაქანში გალესავ, ნახევარს – მეორეში. შენ და შენი ცოლი ორშაბათ საღამოს დალევთ და დანებით ერთად. გეყოლება ბიჭი-შვილი“.

ზღაპარში, ისევე როგორც ეთნოგრაფიულ ყოფაში, მაგიური ძალის მატარებელია არა მარტო ჯადოსნური საგანი, არამედ – მოქმედებაც. მაგალითად, როცა ვაჟი იშოვის, დაიბრუნებს თავის დაკარგულ ცოლს და ხელახლა იქორწინებს მასზე, ჩამოხსნიან ქალაქს შავებს და მთელი ბუნება აყვავდება (ცანავა 1994ბ: 127).

ჯადოსნურ ზღაპრებში უსულო საგნებიც განიცდის ფერისცვალებას, მაგალითად, „ქალმა აიღო სკივრი, ეილო ძაფი, მისცა ბიჭს ხელში: – ეს გააბი და მეტი არ უნდაო. გათენდა მეორე დღე, ხედავს ხელმწიფე რომ ოქროს ხიდია აგებული“ (მსხალაძე 1973: 95). რთული დავალების შესასრულებლად გამიზნული საგნები ნაირგვარია, ყველას ჩამოთვლა შორს წავიყვანს. რაც შეეხება საგნებს, რომლებსაც ზღაპრის გმირი ზურგს უკან ყრის ბოროტი მღევრისაგან თავის დაღწევის მიზნით, ისინი ტრადიციულად მუდამ უცვლელია და ყოველთვის ერთი და იმავე დაბრკოლებად გარდაიქმნებიან ხოლმე. გმირი სავარცხლის, წყლიანი ბოთლის, სალესი ქვის ზურგს უკან გადაყრით აჩენს შესაბამისად: ტყეს, ზღვას, კლდეს – სწორედ იმ ტრადიციულ დაბრკოლებებს, რომლებიც სხვადასხვა სკნელს ასახიერებენ და ბედნიერების საძებნელად

მიმავალ გმირს მუდამ წინ ედობებიან. ზღაპრულ რაშზე ამხედრებული გმირისათვის, რომელიც მაქციობის უნარის მქონე საგნებს ფლობს, ეს დაბრკოლებები მუდამ უკან მიტოვებულია, რითიც მიანიშნებს, რომ თვითონ იოლად დაძლია ისინი, ბოროტ არსებას კი, რომელიც „იმ“ ქვეყნიდან თავდაღწეულ გმირს და მის საცოლეს მოსდევს, ძნელად გადასალახ სირთულედ ხდება. ბოროტი პერსონაჟი დიდი გაჭირვებით ძლევს პირველ ორს, მესამესთან ჭიდილში კი ილუპება.

ჯადოსნური საგანია არაჩვეულებრივი უნარის მქონე ხელსაფეკვაი: „ნაღმა შემოატრიალებ, ოქროს თვალს დაჰფეკვავს, უკუღმა – ვერცხლისას“. ოქრო-ვერცხლის გარდა კაცმა ამ ხელსაფეკვაით სხვა ჯადოსნური საგნებიც იშოვა: ხმალი, ჯოხი, სუფრა, აგრეთვე, არაჩვეულებრივი ჯოჯო, რომლებიც ყოველგვარი სურვილის აღმსრულებლები არიან. მართალია, ხელსაფეკვაი არც ხისაა და არც არაჩვეულებრივი ცხოველის ნაწილია, მაგრამ ის ქვისაა, რომელიც როგორც კლდის ნაწილი, იმავე ზებუნებრივ ძალთა მატარებელია. მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ მასში მარცვლეული იფეკება, რაც ასევე მის არაჩვეულებრივობას განაპირობებდა, რადგანაც ითვლებოდა, რომ მარცვლეულის დაფეკვისას კვდებოდა მისი სული – მოკვდავი და აღმდგომი ღვთაება.

ჯადოსნური საგანია, აგრეთვე, სუფრა, რომელსაც „რასაც ეტყვი, სასმელ-საჭმელი იქნება, თუ სახლი და კარი, ყველაფერს გააკეთებსო“. მაგალითად, „–სუფრავე, აბა ერთი მშვენიერი სახლები დამიდგომ! მაშინვე მშვენიერი სახლები გამოეჭიმა“, ასევე სასწაულებრივია ქისა და საფულე: გმირმა გზაში გახსნა საფულე, „ელვისუსწრაფესად სამი კილომეტრის სიგრძეზე ორ რიგად დუქნები გაჩნდა. ხოლო როცა ქისა გახსნა, საკვირველებისაგან თავბრუ დაეხვა: დუქნები აივსო ქსოვილებით, ყველა სახის ტანსაცმლითა და ფეხსაცმლით, რა გინდა სულო და გულო, იქ რო არ ყოფილიყო“ (ცანავა 1994ბ: 7). „კარდალა ისეთია, კარგ პურმარილს შლის. ეტყვის: -კარდალავ, შენსა მზესა, ვინც გამოგცა, მისსა მზესაო, რაც რო ჩემ სტუმრებს ენებება, ეხალისება, ისეთი პურ-მარილი

მოგვიმზადეო“. ხმალი კი ისეთია, რომ ეტყვი: „ამოდი ვერცხ-
ლადა, დაენთე ცეცხლადა. ნადი, იმ კაცს თავი მოსჭერ, მოდი
და ისევ ჩაეგე!“ მართლაც, ყველაფერს ასრულებს; აგრეთვე,
თხილის ჯოხი (კომბალი, ტაკვეცი) ისეთია, ყველას ცემა შეუ-
ძლია. მაგალითად, ამ ჯოხით დაიბრუნა გლეხმა ხელმწიფის
მიერ წართმეული ჯადოსნური კარდალა და ჯორი. ე.ი. გაჩნდა
ქონება, კერძო საკუთრება და საჭირო გახდა მის დასაცავად
ჯადოსნური ჯოხი და ხმალი. ზღაპარში ამ არაჩვეულებრივი
საგნების მფლობელს ხელის განძრევაც აღარ სჭირდება. მხ-
ოლოდ დავალება უნდა მისცე და საქმე თავისით მოგვარდე-
ბა, მთავარია მაგიური ძალა. ესა თუ ის იარაღი მუშაობს არა
ადამიანის ენერგიის გამოყენებით, არამედ მისთვის დამახა-
სიათებელი ჯადოსნური თვისებებით. ასეთი სასწაულმოქმედი
იარაღებია ჩვენს ზღაპრებში დაფიქსირებული ჯადოსნური სა-
გნები: სუფრა, ჯოხი, ხალიჩა, როდესაც ისინი განსაკუთრებ-
ული ფრაზების – მაგიური სიტყვების წარმოთქმისთანავე და-
მოუკიდებლად ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯადოსნური საგნები „იმ“ ქვეყნ-
იდან არის წამოღებული ბრძოლით, თუ გამოპარებით. გვიან-
დელი პერიოდის ზღაპარში უკვე მათი მფლობელი შეიძლება
მოტყუებით ხელცარიელი დატოვო და წამოსაღები მშვიდად
წამოიღო, მაგალითად, „უმცროსმა ძმამ ბევრი სიარულის შემ-
დეგ ნახა, რომ იჩხუბებიან ორი დევი. აქვან: სუფრა, ხალიჩა და
ქუდი. სუფრაა, დადგამ და, რაც გინდა, ის გაჩნდება; ხალიჩაა,
რომ დაჯდები, სადაც გინდა, იქ გაგაფრენს. ქუდი – თავზე
დაიხურავ და სადაც გინდა, იქ შეხვალ ისე, რომ ვინმე ვერ
დაგინახავს. ეს არის უჩინმაჩინის ქუდი.

მივიდა უმცროსმა ძმამ დევებთან და უთხრა:

– რა გაჩხუბებენ, დევებო, რა გაქვან გასაყოფი და ვერ
იყოფთო? დევებმა უთხრეს:

– ორი ვართ, სამი ცალი გვაქ და ვერ გავიყუთო.

– მაგათ მე გეგოყოფთ, თქვენ მხოლოდ მე რომ გეტყვი,
ისე მეაქეცითო.

დათანხმდნენ დევები და უთხრა უმცროს ძმამ:

– მომეცი ერთი ისარი, მე იმ ისარს ვისვრი, რომელიც იმას მეიტანს, ყველაფერი მისი იქნებაო... ეს ბიჭიც იყო ძლიერი, ისარი რომ გეიქნია, შორს კლდეებში დააგდო. ამ დევებმაც გეაქცენ, რაც ძალა და ღონე ქონდენ, და გედეიჩებენ კლდეში. ამ ბიჭმაც დაჟდა ამ ხალიჩაზე, დეახურა ქუდი, დეიკავა სუფრა და გაფრინდა იქ, სადაც მისი ძმები ელოდებოდნენ" (მსხალაძე 1973: 119-120).

კიდევ უფრო გვიანდელი პერიოდის ზღაპრებში ჯადოსნური საგნის მფლობელის მოტყუებაც აღარ არის საჭირო, ის უკვე თვითონ დასაჩუქრებს ზღაპრის გმირს: „გელენს მენისქვილე დევი დაასაჩუქრებს ერთი ხის ჯამით. დადგამ ამ ჯამს სუფრაზე, რაც საჭმელს გული და სული მოითხოვს, იმ ჯამში გაჩნდება" (მსხალაძე 1973: 72). ხშირად ეს დასაჩუქრება გარკვეული დამსახურებისათვის ხდება: გლეხმა გაუშვა მახეში გაბმული შაშვი, რომელმაც თხოვა: „-ხელს ნუ მახლებ და ბედსა გწევო!... თუ რამე დაგჭირდეს, ამა და ამ ადგილას სამაჭედლოა, იქ მიკითხო". ეს ის ჩიტია, რომელიც გლეხის დათესილ და მოყვანილ ღომის მარცვალს შეექცეოდა. ზღაპარ „მელია და მენისქვილეში" თუ მარცვლეული კულტურის (პურის, მჭადის ნატეხის), ყურძნის, თუ ქათმის შეჭმის შემდეგ მელია ჰპირდება გლეხს – ბედსა გწევო და უსრულებს კიდევ დანაპირებს, აქ ჩიტი ქომაგობს ადამიანს. იქ თუ მენისქვილეა ზღაპრის გმირი – ნისქვილში მარცვლეულის სულის მკვლეელი, აქ გლეხია – მარცვლეულის დამთესი და მომკელი.

მართალია, ამ ზღაპარში საჩუქარს ნებით გასცემს მისი მცველი, მაგრამ არცთუ იშვიათია მოტივი, როდესაც ამას ის თავისი სურვილის საწინააღმდეგოდ აკეთებს. ჯადოსნური საგნების გამცემი არსებანი არიან: ფრინველები, გველი, თევზი, დევი, ქაჯი, ჭინკა, ეშმაკი.

ზღაპარში მშვენივრად ჩანს ამ არაჩვეულებრივი საგნის მისაღებად ზღაპრის გმირს იმქვეყანას რომ უწევს გადასვლა, მაგალითად, სვავმა უთხრა კაცს: „-მოდი, შემჯე მხრებზე ჩემ დედ-მამასთან წაგიყვან. ვიცი, ისინი გკითხავენ: – რა მოგცეთ, რო შვილი მოგვირჩინეო? და შენ არაფერი არ გამოართვა,

ერთი ხელსაფქვა აქვს და იმისი უთხარი, ის მომეცი-თქო“; გველმა უთხრა ბიჭს: „– რადგან შენ ასეთი სიკეთე მიყავი, მეც სიკეთით უნდა გადაგიხადო. ზურგზე შემაჯექი, ქვესკნელში ჩაგიყვან და კარგ საჩუქარს გიბოძებო. მართლაც, ბიჭი შეაჯდა გველს ზურგზე და ჩაჰყვა ქვესკნელში... გველმა აიღო ნატვრისთვალი, მისცა ბიჭს, მერე ბიჭი ისევ ზურგზე შეისვა და ზესკნელს ამოიყვანა“ (ცინდელიანი 1975: 37-38).

კიდევ უფრო გვიანდელ ზღაპარში ყოველგვარი ჯადოსნური საგნის გარეშე ვითარდება მოქმედება, აქ მაღლიერი და ქომაგი არსება – თევზი პირდაპირ ზღვის განძს – უთვალავ მარგალიტებს უბოძებს. ძღვენის მისაღებად აღარც ის არის აუცილებელი თან გაჰყვე არაჩვეულებრივ ქომაგს, ის თვითონვე მოგართმევს იქაურ სიკეთეს. მაგალითად, „ბოლოს თევზებმა თქვეს: – ეგ რო ხმელეთის ნაყოფს გვაჭმევს, მოდი, ჩვენ ზღვის სიმდიდრე გადავუყაროთ, იქნება გამოადგესო“. თევზები ზღვაში ჩაყურყუმელავდნენ და ცოტა ხნის შემდეგ „ამოიტანეს თვალ-მარგალიტი, რომელიც კიდეზე მთასავით ააგეს“ (რაზიკაშვილი 1952: 4).

განსაკუთრებული ძალა აქვს, აგრეთვე, ტყუილის, რთულ კითხვაზე პასუხის ცოდნას, რაც ჯადოსნური საგნის მსგავსად დიდ სიკეთეს სწევს გმირს:

„იქ“ არის წასვლა საჭირო ნამდვილი ტყუილის გასაგებად, მაგალითად, „ტყუილს ყველა ამბობდა, მაგრამ ხელმწიფეს ისინი არ მოსწონდა, ნამდვილი ტყუილი არააო. ერთმა გლეხმა თქვა: –მოდით სხვა სახელმწიფოში წავალ, იქნებ ვისწავლო ნამდვილი ტყუილიო... აიკიდა გუდა-ნაბადი და წავიდა სხვა სახელმწიფოში“ (ლლონტი 1992ბ: 57). რთულ კითხვაზე პასუხიც „იქ“ მოიძებნება: ერთმა ხელმწიფემ კითხა ვეზირს, „ლობიო რომ ჩურჩულებს, რას ამბობსო? უნდა ამიხსნა, თორემ თავს გაგაგდებინებო. ვეზირი ძალიან შეწუხდა... აიღო ჯოხი და გასწია ქვეყანაზე“. ე.ი. გვიანდელი პერიოდის ზღაპრებში „იქიდან“ ჯადოსნური საგანი აღარ მოაქვს გმირს, მაგრამ ხელცარიელი მაინც არ ბრუნდება. „იქიდან“ მას დაფარული ცოდნა მოაქვს. მაგალითად, „იქ“ იგებს გმირი: დიდძალი განძის ადგილსამ-

ყოფელს, წყლის აღმოჩენის საშუალებას და სხვა: მაგალითად, „მელიამ თქვა: – ...აგერ, კარს უკან, ერთი თავუნა ცხოვრობს, ფული სულ ტომრებით ალაგია. მზიან ამინდში გამოიტანს და ამზეურებს... როცა მინდა, თავში თავგეს ჩავკრავ და მთელი იმისი ფული მე დამრჩებაო“. უმცროსმა ძმამ ყველაფერი მოისმინა“, შემდეგ, რაც გაიგონა, ისე გააკეთა.

ჯადოსნურ საგნებს მხოლოდ ქვესკნელის არსებანი არ ფლობენ, ის ზეციურსაც გააჩნია. მაგალითად, „ქალს ქონდა ერთი ბეჭედი, ამ ბეჭედს რამეს რომ სთხოვდა, ის გაჩნდებოდა... დადვა ამ ქალმა მინაზე ეს ბეჭედი და უთხრა: –ლმერთო, ისეთი სახლი მომეცი, როგორც ხელმწიფეს აქ. მართლაც, გუჩნდება იმფერი სახლი, რომ რა გინდა არ იყოს შით“ (მსხალაძე 1973: 98); ან მზის ქალი მივა ზღვის პირას, ჩაყოფს ბეჭედს ზღვაში და ეტყვის წყლის მამას: –ამოდიო! მართლაც ამოვა და ქალი ეტყვის: –ზღვაზე მინდა ხიდის გაკეთებო... მართლაც, აშენდება ხიდი.

ყოველივე ზემოთ თქმულის საფუძველზე ნათელია, რომ ჯადოსნური საგნების ძირითადი დანიშნულებაა გმირი აზიაროს არაამქვეყნიურ, უფრო ზუსტად იმქვეყნიურ უნარსა და შესაძლებლობებს, შესძინოს მას არამიწიერი ძალმოსილება, რაც გმირს ზღაპრული წარმატებების მიღწევაში გამოადგება.

მყდმივი მოძრაობა – ღვთაების სიმბოლო და მითოსური სამყაროს როცმი

მითოსური წარმოდგენით, მთელი სამყარო სამი განზომილების (ზესკნელი, შუასკნელი, ქვესკნელი) მომცველია, ღვთაება კი სამსახოვანი და სამბუნებოვანი. ამ იდეის მატარებელია უძველესი ხალხური სიტყვიერების ნაწარმოებებიც: მითები, ზღაპრები, სანესჩვეულებო პოეზია. ამიტომ არის მათში სამმაგობის პრინციპი მუდამ დაცული: სამნი არიან მათი მთავარი პერსონაჟები (იმ შემთხვევაში, თუ ის ერთია, სამჯერ ასრულებს ერთსა და იმავე მოქმედებას), გასამმაგებულია მათში ცალკეული მოტივები თუ პასაჟები.

არსებითი და მნიშვნელოვანია არა ის, რომ სამყარო, ღვთაებრივი სრულყოფილება, სამი ნაწილისგან შედგება, არამედ მათი ერთიანობა. ეს მთლიანობა უძველესი წარმოდგენით მუდმივი მოძრაობით მიიღწევა – სამ განზომილებას შორის მიმოსვლით. შესაბამისად მუდმივი მოძრაობის, მარადიული სვლის იდეას ქართულ ფოლკლორსა და ეთნოგრაფიულ სამყაროში გამორჩეული ადგილი უჭირავს. ის გვხვდება მხატვრულ კომპოზიციებში, რიტუალურ ქმედებებში (სურგულაძე 1993: 80). მუდმივ მოძრაობაშია მზის ღვთაებაც, რომლის მოძრაობაც ორნამენტში უძველესი დროიდან წრიული კომპოზიციებით, სვასტიკით გადმოიცემა (სურგულაძე 1993: 80). მარადიული მოძრაობის ამსახველი იყო სპირალური ორნამენტიც (ხიდაშელი 2005: 136). საერთოდ არა ერთი და ორი გამოკვლევა არსებობს როგორც ქართულ, ასევე უცხოურ მეცნიერებაში ორნამენტში, მხატვრულ კომპოზიციაში მარადიული მოძრაობის იდეის საჩვენებლად. წინამდებარე შრომა მიზნად ისახავს ამ იდეის დაფიქსირებას ხალხურ სიტყვიერ შემოქმედებაში.

უძველეს მითებსა და ზღაპრულ ეპოსში ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მათი გმირები მუდმივად მოძრაობენ, მოქმედებენ: „იარა, იარა, ცხრა მთა გადაიარა“;

„იარა, იარა, ქვეყანა შემოიარა“. ისინი, გავლენ რა სახლიდან, მოივლიან მთელ სამყაროს ჯერ საცოლის საძებნელად, შემდეგ უკვე დაკარგული მეუღლის დასაბრუნებლად. მათი გაჩერება, დაძინება სიკვდილს ნიშნავს. ისიც აღსანიშნავია, რომ ეს პერსონაჟები თითოეულ მოქმედებას სამგზის იმეორებენ მიუხედავად ამ ჟანრის ნაწარმოებთა ლაკონიურობისა. საინტერესოა ისიც, რომ ამ გმირთა საკუთარ სახელებად დღემდე შემორჩენილია მოძრაობის გამომხატველი ხმაბაძვითი სიტყვები: რახ-რახ ხელმწიფე (ფ. არქ. კახეთი 21, გვ. 204), როხი-როხის ხელმწიფე (ვირსალაძე 1984: 81), ჩახ-ჩახ მეფე (ფ. არქ. 23087; ფ. არქ. კახეთი 42, გვ. 132; ფ. არქ. ქართლი, გვ. 80). ამ ზღაპრებში ჩანს, რომ ისინი ეტლით გადაადგილდებიან (მელიამ „დაიქირავა სამი ეტლი... ერთზე მენისქვილე დასვა, ერთზე თვითონ იჯდა და ერთში დამკვრელები ჩასვა – ფ. არქ. კახეთი 65, გვ. 252) და მათ სახელები სწორედ ეტლის ბორბლების რახ-რახისა და ჩახ-ჩახისას გამოცემული ხმის შესაბამისად აქვთ მიღებული. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჯადოსნური ზღაპრის ვაჟი გმირი გარკვეული ტიპის ზღაპრებში გენეტიკურად მზის ღვთაებასთან არის დაკავშირებული (ჩოლოყაშვილი 2004: 51, 55), ურმით, ეტლით მოძრაობის აღმნიშვნელი ხმაბაძვითი სიტყვები მათ სახელად არ გაგვიკვირდება. ოქროს ეტლით გადაადგილდებოდა ჰელიოსიც, და, საერთოდ, როგორც ინდოევროპულ, ასევე წინააზიის ტრადიციებში (ეგვიპტის მზის ჰიმნების ჩათვლით) ფართოდ იყო გავრცელებული წარმოდგენა, რომ მზე ცხენშებმული ეტლით მოგზაურობს და მოივლის სამყაროს ოთხივე მხარეს (ივანოვი 1982: 462), რაც გულისხმობს „იმ“ ქვეყნის მოვლასა და უკან დაბრუნებას. ჯადოსნურ ზღაპარში ხომ დიდი ადგილი უჭირავს იმქვეყნად მოგზაურობას (პროპი 1946). ზღაპრული სამი სკნელის მოვლა სწორედ მიცვალებულთა სამყაროს მოვლას გულისხმობს. ზღაპრული ეტლი უსწრაფესია: „იყიდა ისეთი ეტლი, რომ ერთ წუთს ერთ ვერსს გაირბენდა“ (ვირსალაძე 1958ა: 263). „ერთ დღეს ხელმწიფე სასაიროდ წავიდა ეტლით“ (ცანავა 1994ა: 178) ეტლის ფუნქციას ფაეტონიც ასრულებს: „ჩააცო მელიამ მენისქვილეს

და ფაეტონით მიიყვანა ხელმწიფის სახლში" (ფ. არქ. კ. 50, გვ. 57). არა მარტო ზრაპრებში, უძველესი ადამიანი თურმე ყოფაშიც „იმ“ ქვეყანას ეტლით მიემგზავრებოდა. ამ ფაქტის დამადასტურებელ ბევრ არქეოლოგიურ მასალას აფიქსირებს მ. ხიდაშელი თავის ნაშრომში (ხიდაშელი 2005: 108-115). უკვე ადრეული ხანის ყორღანებში ჩნდება დაკრძალვის რიტუალში დიდი ოთხთვალა ეტლი, საკაცე და მიცვალებულთათვის განკუთვნილი სარეცელი. ზოგჯერ ის ურემია. მაგალითად, თეთრინყაროს რაიონში X კამერაში სპილენძის ფირფიტებით შემკული დიდი ეტლი იდგა, რომელზეც ადამიანის ძვლები იყო გაფანტული. ძვ.წ. II ათასწლეულში ბედენში აღმოჩენილ ყორღანში ეტლზე იდო კუბო, რომელშიც მიცვალებული იყო ჩასვენებული. ასე იყო კახეთში, თრიალეთში. „დაკრძალვის ამგვარი წესი მთელს ინდოევროპულ სამყაროში იყო გავრცელებული ძველ ინდურ ტრადიციაში. „ვედას“ ჰიმნებში იკვეთება ისეთი რიტუალები, როგორებიც შეესატყვისება ძველხეთურსა და ჰომეროსის ეპოქის საბერძნეთში მოქმედი რიტუალების ხასიათს. ეტლზე დასვენებულ მიცვალებულს მიასვენებდნენ სპეციალურ ადგილას, ანთებდნენ კოცონს და სწვავდნენ" (ხიდაშელი 2005: 114-115).

ჯადოსნური ზღაპრის გმირი იმით არის გამორჩეული, რომ იმქვეყანას მოხვედრის შემდეგ უკან ახერხებს დაბრუნებას. ე.ი. ჯადოსნური ზღაპრის გმირი მუდმივად მოძრაობს და საბოლოოდ წრეს კრავს – იქ ბრუნდება სამივე სამყაროს მოვლის შემდეგ, საიდანაც გავიდა. ყოველივე ეს მის ღვთაებრივ წარმომავლობაზე მეტყველებს (ჩოლოყაშვილი 2004: 63).

ასევე მოძრაობის გამომხატველი ხმაბაძვითი სიტყვით არის გადმოცემული ბაყ-ბაყ დევის სახელიც, რაც მისი სიმძიმით გამოწვეულ ბაყ-ბაყით სიარულზე მიანიშნებს: „ბიჭს დევის ბაყ-ბაყი მოესმა" (ჩიქოვანი 1938: 210). დევის სახეც ზღაპრულ ეპოსში, გველეშაპის მსგავსად, გენეტიკურად მზის ღვთაებას უკავშირდება. ის იმქვეყნიური – ქვესკნელის მზეა, მზეჭაბუკის მეტამორფოზული სახესხვაობა (ჩოლოყაშვილი 2004: 55).

გარდა იმისა, რომ ზღაპრულ ეპოსში აშკარად მოძრაობის

გამომხატველი ხმაბაძვითი შინაარსის მქონე საკუთარი სახე-
ლები გვხვდება, აქ ისეთი გაორმაგებული ფუძის მქონე სახე-
ლებიც გვაქვს, როგორიც მოძრაობაზე არ მიაწიშებენ, მაგალი-
თად, ისრის-მასრის – სანდრის ქალი: „ისრის-მასრის სანდრის
ქალო! გადმოყარე გიშრის თმანი“ (ვირსალაძე 1958ა: 252);
ხუსხუს ხელმწიფე (რაზიკაშვილი 1951: 41); გმირის ერთგული
ძაღლები: ასალ-მასალები; ზღაპრის დასასრულის ფორმულა
კი ასეთია: „ელასა, მელასა, ჭიქა მეკიდა ყელასა“.

ზღაპრულ ეპოსში და საერთოდ უძველეს ხალხურ სი-
ტყვიერებაში მოქმედებათა განმეორებებით, სამი სკნელის
სამჯერადი მოვლითა და გაორკეცებული ფუძის მქონე ხმა-
ბაძვითი სიტყვებით არის გადმოცემული ღვთაების მუდმივი
მოძრაობა, რაც ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში წრიულ კომპო-
ზიციებში ჯვრისებური გამოსახულებების მქონე ორნამენტებ-
ში ჩანს. სხვათა შორის, მოძრაობის სიმბოლოსაც ქართველები
გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელს – ბორბალს ვუწოდებთ.

რიტუალური ფერხულიც წრიული მოძრაობით სრულდება
– ეს ასტრალური ღვთაების გზაა – მზის ღვთაების მარადიული
სვლა, ე. ი. მაგიური ხასიათის ნაწარმოებებში, ისევე, როგორც
რიტუალურ ფერხულში, მუდამ არის ჩადებული დინამიზმის
ელემენტი. უფრო სწორედ, უძველეს ნაწარმოებს მათში ღრ-
მად ფესვგადგმული დინამიური ელემენტები ანიჭებს მაგიურ
ძალას – მუდმივი მოძრაობა კი განსაკუთრებული რიტმით გა-
დმოიცემა ხალხურ სიტყვიერებაში. ეს ის რიტმია, რომელიც
დღისა და ღამის, გაზაფხულისა და ზაფხულის, დაბადებისა
და გარდაცვალების, ყოველგვარი საკრალური ფერისცვალე-
ბის წრეს კრავს. ეს ის რიტმია, რომელიც მუდმივი მოძრაობის,
ღვთაებრივი სვლის სიმბოლური გამოხატულებაა, რომელიც ამ
ქვეყანასა და „იმ“ ქვეყანას შორის უსწრაფეს მიმოსვლაზე მია-
წიშნებს.

წრეს ბოროტი ძალებისგან თავდასაცავი მაგიურ-აპო-
ტროფული დანიშნულებაც ჰქონდა. ამის დამადასტურებელი
მრავალი ფაქტი არსებობს როგორც ქართულ, ასევე უცხოურ
ეთნოგრაფიაში.

ვ. ბარდაველიძისა და გ. ჩიტაიას მიერ ხევისურულ ორნამენტზე ჩატარებული დაკვირვებების შედეგებს თუ გავითვალისწინებთ, დავინახავთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო წრეს ბოროტი ძალებისგან თავდასაცავი მაგიურ-აპოტროფული დანიშნულებაც ჰქონდა საქართველოში, ისევე როგორც ძველ აღმოსავლეთში (ბარდაველიძე... 2000: 178). ვ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, იმონებენ რა ევროპელ სპეციალისტებს (დებელეტი 1909: 305; პლაეტსკი 1929: 55-57), აღნიშნავენ, რომ მირგვალა წრე სოლარულ ნიშნად, მზისა და ვარსკვლავების გამოსახულებადაა მიჩნეული (ბარდაველიძე... 2000: 190). ხევისურული ორნამენტის განხილვისას ვ. ბარდაველიძესა და გ. ჩიტაიას მოაქვთ წრე – მირგვალას მაგიური დანიშნულების ფაქტებიც ეთნოგრაფიული სინამდვილიდან. მაგალითად, სვანეთში იყენებდნენ ავი თვალის სანინა-აღმდეგოდ მრგვლად მოწნულ არყის ტოტებს, რომელთაც ამ მიზნით ყანებში დაარჭობდნენ ხოლმე. ამგვარსავე რიტუალურ დანიშნულებას ამჟღავნებენ: გირგჷდარ-ი (წნელის რგოლია. აკეთებდნენ საახალწლოდ სვანეთის ზოგიერთ თემში წვრილფეხა საქონლის გამრავლების მიზნით), გირგედ-ი (ბრინჯაოს რგოლი ეცერსა და ლახამულაში, საკრალური საგანი, რომელსაც იყენებდნენ დაფიცებისა და გადაცემის დროს და ავადმყოფობის სანინააღმდეგოდ). ჯადიშ ლიგჷან-ი (მამაკაცების მიერ მამაკაცი მიცვალებულის დასაფლავებისას საფლავის გარშემო წრედ მდგომთა ტირილი)" (ვ. ბარდაველიძე... 2000: 194). ხევისურეთში მირგვალა-წრის მაგიურ-აპოტროპეული დანიშნულება შემდეგი მაგალითებიდანაც მჟღავნდება: „ხევისურეთში კუდიან წუხრა (აღდგომის წინა ხუთშაბათს) კუდიანებისა და ეშმაკების, ბოროტო ძალების თავშეყრილობის დღედ იყო მიჩნეული. ამ დღისთვის ხევისურს მართებდა განსაკუთრებული ზომების მიღება... მესმინაედ დაჯდებოდა მამაკაცი სოფლის გარეთ, სადაც კუდიანებისა და ეშმაკების საკრებულო ეგულებოდა, რათა მოესმინა მათი საუბარი. ისინი ღამით ილაპარაკებდნენ, თუ ვის რა ზარალი მიეცემოდა, ვინ გარდაიცვლებოდა და სხვა. ეს რომ მოეხერხებინა საჭირო იყო, მას კუდიანების და ეშმაკების არ შეშინებოდა, ადგილიდან არ დაძრულიყო, რისთვისაც წრე უნდა

შემოევლო თავის გარშემო მიწაზე“ (ბარდაველიძე 2000: 196). კუდიან წუხრის ერთი მონაწილე ყვება: „მე რომ წავედი, თან წავილე ერთი თითისტარი და ნახშირი. დავჯექი და თითისტარით დიდი წრე შემოვიხაზე და ჩემ გარშემო ნახშირიც გადავყარე. მერე მოვიდნენ ეშმაკები და დაინყეს ლაპარაკი... მოვიდნენ ახლოს და შემოხაზულს და ნახშირს ველარ გადმოვიდნენ... ის კი ვიცოდი, ეშმაკები იმ მოხაზულის შიგნით ვერ შემოვიდოდნენ და იქ არ მეშინოდა და ადგომისა კი მეშინოდა, რადგან იქ, წრეხაზის გარეთ, ძალიან ბევრი ეშმაკები იყვნენ“ (ბარდაველიძე... 2000: 198). იგივე მოვლენასთან გვაქვს საქმე შემდეგ მაგალითშიც: „ნალკაში (სოფ. ედიქილისა) მოსახლეობაში ერთი ჯურა მათხოვრები დადიოდნენ, რომლებიც ძალას მიმართავდნენ, თუ თხოვნით ვერას მიიღებდნენ. ამათი ძალადობისგან თავის დასაცავად საკმარისი იყო წრე შემოეხაზათ მათ სადგომ ტერიტორიაზე, რომ ისინი ამ წრიდან ველარ გამოდიოდნენ.

ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია, აგრეთვე ბატონებიან ავადმყოფთან ურთიერთობა: მას გარს უვლიდნენ სახადიანის დედა, „ბატონების ქურუმი“, სახადიანის მახლობელი მეზობლები და ნათესავები. გარშემოვლა ხდებოდა, ერთის მხრივ, ცეკვით და გალობით, უეჭველად თეთრებში ან წითლებში შემოსილი, ხშირად გულისპირგახსნილი, ზოგჯერ კი სრულიად შიშველი მანდილოსნებისა და, მეორეს მხრივ, დაჩოქილად, დაოთხილად და ფოფხვით, აგრეთვე, ან აღნიშნული ფერის ტანსაცმლით შემოსილი, ან სრულიად შიშველი ქალებისა (ბარდაველიძე... 1953: 129-130); იმერეთში იღებენ ყვინჩილას ან ვარიას, იმის მიხედვით, ბიჭია ავად თუ – გოგო, თავზე სამჯერ დაუტრიალებენ ავადმყოფს (ბარდაველიძე 1957: 90); ავადმყოფის მძიმე მდგომარეობისას „მეზობლები“ მიართმევდა მას თეთრ თხას და შემოატარებდა ირგვლივ (ბარდაველიძე 1957: 91).

წრის შემოხაზვასა თუ წრიულ მოძრაობას, რადგან ასეთი დიდი მაგიური დატვირთვა ჰქონდა ეთნოგრაფილ სინამდვილეში და ის მზის ღვთაების მიმოსვლის იდენტური იყო, არ შეიძლება რაიმე ფორმით ხალხურ სიტყვიერებაშიც არ ასახულიყო. სწორედ ამ მიმოსვლის რიტმი უნდა ჩანდეს ხალხური

სიტყვიერების უძველეს ნიმუშებში, გამორჩეულად კი სანეს-ჩვეულებო პოეზიაში. აქ ამ რიტმს, პირველ რიგში, ყველა სახის გამეორებები ქმნის, განსაკუთრებით კი ხმაბაძვითი სიტყვები. არ არის გამორიცხული გაორმაგებული ფუძის მქონე სადღეისოდ უკვე გაუგებარი სიტყვებიც თავდაპირველად მოძრაობის გამომხატველი ხმაბაძვითი სიტყვები ყოფილიყო, შემდგომში კი გარკვეულ ღვთაებათა თუ კერპთა სახელებად ქცეულიყვნენ, ისე, რომ, ამ ტიპის სახელები ძალიან ძველია. ქართულ ხალხურ სიმღერებში გავრცელებული მისამღერები: თარი არალე, არი არალე, ივრი არალეც გაორმაგებული ფუძის მქონე ხმაბაძვითი სიტყვებია, რომლებიც ურარტული მოსავლიანობის ღვთაების სახელიდან არალე/ალალე მომდინარეობს (ბერაძე... 2003: 47). ფარნავაზის ძე საურმაგის (ძვ.წ. 263-230) მიერ აღმართულ კერპებსაც გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელები ეწოდებოდა – აინინა და დანანა (ბერაძე.... 2003: 56).

ყველაზე მძლავრად მუდმივი დინამიზმის მუხტი ხალხურ სიტყვიერებაში შელოცვებმა შემოინახა იმ განსაკუთრებული რიტმით, რომელიც მათში არაერთგზისი გამეორებით არის გადმოცემული. ეს გაორმაგებული ფუძის მქონე სიტყვები ამა თუ იმ პირების მოძრაობის გამომხატველი სიტყვები უნდა იყოს, რომლის არსსაც დღეს ვეღარ ვხვდებით და ალბათ იმ კერპების საკუთარ სახელებად იქცნენ, რომელთა მოძრაობაც გამოსატყვევდნენ. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ადამიანს მუდამ უხდებოდა ბოროტი ძალებისგან თავის დაცვა, რომელიც ყოველთვის ცდილობდა მისთვის ზიანის მიყენებას (ბარდაველიძე... 2000: 170), უკეთ გავიგებთ მათგან თავდასაცავი სიტყვიერი საშუალების – შელოცვის მნიშვნელობას.

შელოცვებში გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელები მრავლად გვხვდება, რომელნიც დღეს ჩვენთვის გაუგებარია. სპეციალისტთა ყურადღებას ყოველთვის იქცევდა ბუნდოვანი სიტყვები:

„ანანია-ბანანია, ჩემი ხელი წამალია“ (უმიკაშვილი 1964ბ: 49).

„გველო, ესტატო-მესტატო, მისტი-ოსტი საკარგული“ (უმიკაშვილი 1964ბ: 118).

დღეისათვის უკვე შინაარსდაკარგულ სიტყვებს მაგიური დატვირთვა თავიდანვე ექნებოდა თავისი რიტმიკის წყალობით. გარდა ამისა, ეს გაუგებარი სიტყვები იმდენად მორგებულნი არიან ტექსტის საერთო კონსტრუქციას – დიდწილად სწორად ისინი განსაზღვრავენ ნაწარმოების რიტმს. ჯ. ბარდაველიძეც მიუთითებს, რომ ეს გაუგებარი სიტყვები გარკვეულ რიტმულ წყობას ქმნის (ბარდაველიძე 1979: 35).

როგორც ა. ვესელოვსკი აღნიშნავს, ეს გაუგებარი სიტყვები პოეტური სინკრეტიზმის I საფეხურზე გვხვდება და საკმაოდ გავრცელებული მოვლენაა. მაგალითად, პაპუასების, ჩრდილო ამერიკელი ინდიელების და სხვა „ველური“ ტომების სიმღერებში გვხვდება სიტყვები, რომლებიც აზრსმოკლებულია, ავსტრალიელებს არცთუ იშვიათად არ ესმით თავიანთ დიალექტზე შექმნილი სიმღერების ტექსტები (ვესელოვსკი 1989: 159). „საქმე სიტყვების მნიშვნელობაში კი არ არის, არამედ მათ რიტმულ წყობაში. ხშირად ისინი უსიტყვოდაც მღერიან და რიტმი დოლზე დარტყმით გამოიციცმა“ (ვესელოვსკი 1989: 159).

ამ გაუგებარი სიტყვების არსში გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა აქვს, გავითვალისწინოთ, რომ ისინი, როგორც წესი, გაორმაგებული თუ გასამმაგებული ფუძის მქონე სიტყვებია:

„ანეისა-მანეისა, შინ და გარეთ გამეისა“ (უმიკაშვილი 1964ბ: 24).

„სელი-სელი, ორი ბოსელი“ (ფ. არქ. 1881).

აქ არც ფუძის გასამმაგებაა უცხო:

„ეკენია-ბეკენია, ბეკთა ხატი ასვენია“ (უმიკაშვილი 1964ბ: 146).

„ჭიი-ჭიი-ჭიმინაქი, ისპანახი და ჩანახი“ (უმიკაშვილი 1964ბ: 181).

„დიდი-დიდი-დიდებული“ (ფ. არქ. 2006).

„კუო-კუო-კურკუმელო, პირაღმართო, პირდაღმართო“ (ფ. არქ. 1845).

„შინა-შინა-შიკარკალა, საკველა და მაკრატელა“ (ფ. არქ. 1930).

თუ გასამმაგება არ ხდება ფუძისა, იქ გაორმაგებულ ფუძესთან შერიომული სიტყვა ქმნის სამმაგობის პრინციპს, რომელიც გარკვეულ წრეს კრავს, რასაც ტექსტში ღვთაებრივი მადლი შეაქვს და შელოცვას მაგიურ ძალას ჰმატებს:

„ალისასა-ბალისასა, შეგილოცავ თვალისასა“ (ფ. არქ. ქართლი, 66, გვ. 450).

„ელითა-მელითა. მგელი მოდის ელვითა“ (სიხარულიძე 1970: 70).

„აშინა-მაშინა, გულო რამ შეგაშინა“ (თსუ ფა 1474).

„მუნო იელო-იელო, უსახლკარო და მშიერო“ (უმიკაშვილი 1964ბ: 174).

ამ ალოგიკური სიტყვების შესახებ ჯ. ბარდაველიძეს გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ პროფესიონალი შემლოცველები ცდილობდნენ დაეცვათ წინანდელი სიტყვიერი ფორმულები, რომლებიც დროთა განმავლობაში, ენის ცვალებადობის გამო, გაუგებარნი ხდებოდნენ. „ეს ალოგიკური, უკვე შინაარსდაკარგული სიტყვიერი ფრაზები რჩებოდა ტექსტში და ცრუმორწმუნეთა შორის თანდათან იძენდა მაგიური ზემოქმედების უნარს. შემდგომში პროფესიონალი შემლოცველები განგებაც ცდილობდნენ გაეზუნდოვანებინათ ტექსტი, რომ უფრო მეტი შთაბეჭდილების მომხდენი ყოფილიყო. ფაქტობრივად ამან განსაზღვრა შელოცვის ტექსტის შინაარსი. ეს პროცესი, როგორც ჩანს, ტიპიურია ყველა ხალხის ყოფაში. ალბათ, ამიტომაცაა, რომ შელოცვები თითქმის ყველგან ერთნაირია იდეურადაც და შინარსობრივადაც“ (ბარდაველიძე 1979: 22). ამგვარი მიდგომა საკითხისადმი არ უნდა იყოს სწორი – მოსაზრება ალოგიკური სიტყვების მოხმობით ტექსტის გაზუნდოვნების შესახებ არ არის მართებული. მათ გაცილებით დიდი მისია აკისრიათ, რასაც ჯ. ბარდაველიძე თავადვე ვარაუდობს და აღნიშნავს: „ისიც საფიქრებელია, რომ ისინი წარმოადგენენ დიდი ხნის წინათ დავიწყებულ ქართულ, თუ ქართველთა წინაპარ ტომთა წარმართულ კერძთა სახელებს. ასეთი ალოგიკური სიტყვა-ფრაზები დამახასიათებელია ქართული ლექს-სიმღერებისთვისაც, სადაც ისინი რეფერენტად

და მისამღერებად იქცნენ და ზოგიერთი მათგანის ანალიზმა მკვლევრები სწორედ ამ დასკვნამდე მიიყვანა" (ბარდაველიძე 1979: 35-36).

სიტყვათა ეს გაორმაგება და გასამმაგება ქმნის სწორედ იმ სპეციფიურ რიტმს, რომლის გარეშე შელოცვა არ არსებობს. სწორედ ეს რიტმია, რომელიც მაგიურ ზემოქმედებას მატებს მას.

შელოცვის შესწავლისას ყოველთვის აღინიშნება მისი ღრმა კავშირი უძველეს რწმენებთან: რომ შელოცვის ტექსტები შეიცავს თითქმის ყველა დროის გადმონაშთებს (ბარდაველიძე 1979: 22); რომ შელოცვა უხვ მასალას იძლევა უძველეს რწმენათა შესასწავლად (ახვლედიანი 2002: 175). მაგრამ კერძოდ რაში ჩანს ეს კავშირი, ვერავინ მიუთითებს. სპეციალისტები იმას, რასაც ინტუიტიურად გრძნობენ, ხელშესახებს ვერ ხდიან. ჩემი აზრით, უძველესი რწმენის კვალის ერთ-ერთი გამოვლინება სწორედ ამ ნაწარმოების რიტმშია, მაგიური დატვირთვის მქონე უძველეს ფერებსა (თეთრი, წითელი და შავი) და სამმაგობის პრინციპთან ერთად. რიტმში, რომელსაც, პირველ რიგში, გაუგებარ სიტყვათა გამეორება და მასთან შერითმული სიტყვები ქმნის და შემდეგ ცალკეულ მოტივსა თუ მთელი ტექსტის გამეორებაში გადაიზრდება.

საფიქრებელია, რომ გაორმაგებული ფუძის მქონე სიტყვები ფონეტიკურად ხმაბაძვით სიტყვებს უკავშირდება, რომლებიც, როგორც წესი, მოძრაობით, მოქმედებით გამოცემული ხმების მიბაძვაა.

გაორმაგებული ფუძის მქონე ხმაბაძვითი სიტყვების დანიშნულება ამა თუ იმ არსებისა თუ საგნის მოქმედებაზე, მოძრაობაზე მინიშნება უნდა ყოფილიყო თავის დროზე. აშკარად გამოკვეთილი მოძრაობის გამომხატველი ხმაბაძვითი სიტყვები შელოცვებში არ გვხვდება, ისინი არც სანესჩვეულებო პოეზიის ნიმუშებში ჩანს, გამოცანებს კი შემოუნახავს. გამოცანების უძველესი ნიმუშებიც სანესჩვეულებო რიტუალებში სრულდებოდა და მაგიური დანიშნულება ჰქონდა. სამინათმოქმედო სამუშაოების შესრულებისას იმართებოდა გამოცანების

საღამოები. მისი თქმა საქორწილო რიტუალის შემადგენელი ნაწილიც იყო. ცენტრალური სულავესის ტორაჯეებთან დაფიქსირებულია გამოცანის გამოცნობა, როგორც მაგიური წესჩვეულება, რომელიც ხელს უწყობდა უკეთეს მოსავლიანობას: (გონდა; ბრასემი). გამოცანის საკრალურ დანიშნულებას, როგორც ჩანს, მასში დაფიქსირებული, არაამქვეყნიური აზრის არსებობა განაპირობებდა, რომლის გამომცნობელი იმქვეყნიურ ძალებთან ნაზიარებად ითვლებოდა (ჩოლოყაშვილი 2004: 111) და ამდენად თვით გამოცანის გამოცნობა საკრალური რიტუალის შესრულებად გაიაზრებოდა. ეს კი, ბუნებრივია, უწყობდა ხელს მოსავლიანობის გადიდებას. მოვიტანთ მაგალითებს, სადაც გაორმაგებული ფუძის მქონე მოძრაობის გამომხატველი ხმაბაძვითი სიტყვები გვხვდება გამოცანებში:

„შავი მობრავუნდაო, შავი ბაკი-ბუკითა.

შავსა პირი ავუხვიე შავი აბრეშუმითა“ (ქუხილი და ღრუბელი – უმიკაშვილი 1937: 535).

„მაღლიდანა ამოვედით ხაპა-ხუპით ცხენოსანნი,

სულ უკანა დამედევნენ ქვეითნი და ცხენოსანი“ (სეტყვა. ჩიქოვანი 1960: 338).

მოძრაობის გამომხატველი ხმაბაძვითი სიტყვები გვაქვს საბავშვო პოეზიაშიც. როგორც ცნობილია, საბავშვო პოეზიის ბევრი ნიმუში მოზრდილთა რეპერტუარიდან, მათ შორის კალენდარული პოეზიიდან მოდის:

„აჩუ-აჩუ, ცხენო, საით გაგაჭენო“ (სიხარულიძე 1972: 31).

„ხოტორ-ხოტორ ხრიკა, ყვავი ნიგოზს ყრიდა“ (სიხარულიძე 1972: 35).

„ლოლია-ლოლია, ხბო წითელია“ – ამ სიტყვების თქმისას უფროსი ბავშვის ხელის გულზე საჩვენებელი თითით სამჯერ წრეს შემოხაზავდა.

ეს ხმაბაძვითი სიტყვები მოქმედების, მოძრაობის მნიშვნელობაზე მიაწინებენ მაგიური პოეზიის ნიმუშებში. მოქმედებაზე მიუთითებს შელოცვაში ზმნისწინშეცვლილი მიმღეობის ორჯერ ხმარებაც: „ადგომილო, დადგომილო, თეთრო ქორო, გაფრენილო“ (უმიკაშვილი 1960ბ: 60). შელოცვის მსგავსად

გაორმაგებული ფუძის მქონე გაუგებარი სიტყვები გვხვდება კალენდარული პოეზიის ნიმუშებშიც:

„ალილო, ალილო, ალილო,
ღმერთმა გაგიტენოს შობის ახალწელიწადი“ (გიორგაძე 1982: 15).

„ეროსანი-მეროსანი,
ცხრანი ფრთენი წეროსანი“ (პოეზია 1976: 66)

აგრეთვე – საბავშვო პოეზიაში:

„დან-დანი, შვილო, დან-დანი,
დედის ოქროს შანდალი“ (სიხარულიძე... 1972: 29).

„ნი-ნი, ნიპონია,
კატას კვერცხი უპოვნია“ (სიხარულიძე... 1972: 31).

„დოლ-დოლ ბაია,
აჩხა-ბაჩხა ჩაიარ“ (სიხარულიძე... 1972: 75).

ასევეა გამოცანებში:

„ანასაო, ბანასაო, წვერი უგავს დანასაო.

ჯერ ხომ საფლავ დაუმზადებს, მერე მომკის ყანასაო“ (გუ-
თან. ჩიქოვანი 1960: 341).

„აბლი-ბაბლი, ოქროს ტახტი.

მზით ავიღე, მთვარით დავდგი“ (ყინული. სიხარულიძე...
1972: 110).

„ოთლო-ოთოლო, ოთხო ბოძო,

ზევით მთაო, სათიბავო,

ქვევით წყაროვ სადინარო“ (ცხვარი. სიხარულიძე... 1972:
110).

ეს ხმაბაძვითი სიტყვები, სიტუაციების და მოქმედებ-
ის გამეორებათა სიხშირე უძველეს ხალხურ სიტყვიერებაში
ქმნიდა მითოსური სამყაროს რიტმს, რომელშიც ღვთაების
მოძრაობის რიტმი იგულისხმებოდა და ამიტომაც ის დიდ მა-
გიურ ძალას ფლობდა და საკრალური დანიშნულებაც გააჩ-
ნდა. ამ რიტმული წყობისათვის ამოსავალი იყო ღვთაებრივი
მარადიული მოძრაობის იდეის გადმოცემა, რაც სკნელებად,
მხარეებად თუ დროის პერიოდებად დანაწილებული სამყაროს
მარადიული მთლიანობის მოსაპოვებლად იყო აუცილებელი.

ე.ი. გაორმაგებული ფუძის მქონე გაუგებარი სიტყვები სანესჩვეულებო პოეზიის უძველესი ნიმუშებისთვის (კალენდარული ლექსები, შელოცვები, გამოცანები, დღეისათვის უკვე საბავშვო პოეზიის ნიმუშებად ქცეული ლექსები) არის დამახასიათებელი, რომლებიც, როგორც წესი, ამგვარი სიტყვებით იწყება:

„ალათასა, ბალათასა, ჩამოვკიდებ კალათასა“ (პოეზია 1976 : 311).

„ნია, ნია, კოკონია, ნია კოკონია!

ჩვენს ქალებს ტახის თავი, სხვის ქალებს ვირის თავი“ (გიორგაძე 1982: 56).

„ნანა, ნანა, ნანასა, გაზრდა გახარებასა“ (სიხარულიძე... 1972: 21).

„ჩიკა-ჩიკა, მალულა, ტყიდან გამოპარულა“ (სიხარულიძე... 1972: 45).

უკვე აღინიშნა, რომ ეს გაორმაგებული ფუძის მქონე, დღეისათვის გაუგებარი სიტყვები უძველესი კერპების სახელები უნდა იყოს. ეს ვარაუდი განგვიმტკიცდება, თუ გავიხსენებთ, რომ უძველესი და შუა საუკუნეების ნაწარმოებები ღვთაების ხსენებით იწყება. მაგალითად:

„პირველად ღმერთი ვახსენოთ, ის უფრო დიდებულია“.

ასევე ღვთის ხსენებით იწყება ზღაპრული ეპოსის ნიმუშები: „იყო და არა იყო რა, ღვთის უკეთესი რა იქნებოდა?! იყო შაშვი მგალობელი, ღმერთი ჩვენი მწყალობელი, ღმერთს – დიდება! ჩვენ – მშვიდობა! ღმერთი – მაღალი, კაცი – დაბალი“ (კოტეტიშვილი 1961: 312). ასე იწყებოდა ქრისტიანულ ეპოქაში შექმნილი ნაწარმოებებიც, როგორც ხალხური, ასევე ლიტერატურული. მაგალითად, ვ. კოტეტიშვილი წერს: „ამ უკანასკნელ ხანამდე ჩვენი მესტვირეებიც დღეობიდან დღეობაში რომ გადადიოდნენ, თავიანთ პრელუდიებს... უძღვნიდნენ იმ ხატს, რომლის კარადაც იყვნენ მისულნი:

„წმინდა გიორგი, ცხოველო, შენს სალოცავად მოველო“ და სხვა (კოტეტიშვილი 1961: 312).

ღვთის მოხსენიებით იწყება „ვეფხისტყაოსანიც“:

„რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა, ზეგარდმო არსნი სულითა ჰყვნა, ზეცით მონაბერითა, ჩვენ კაცთა მოგვცა ქვეყანა; – გვაქვს უთვალავი ფერიოთა – მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე, სახითა მის მიერითა. ჰე, ღმერეთო, ერთო, შენ შეჰქმენ, სახე ყოვლისა ტანისა! შენ დამიფარე ძლევა მეც დათრგუნვად მე სატანისა, მომეც მიჯნურთა სურვილი, სიკვდილმდე გასატანისა, ცოდვათა შემსუბუქება, მუნ თანა წასატანისა“.

მოგვიანებით ეს ტრადიცია ყველაზე უკეთ შელოცვებმა შეინარჩუნა. ქრისტიანულ ეპოქაში უკვე გაორმაგებული ფუძის მქონე გაუგებარ სიტყვებს წინ მამა ღმერთის, ძის, სულიწმინდას, თუ წმინდანების მოხსენება უძრვის. ჯ. ბარდაველიძის აზრით: ქრისტიანულმა რელიგიამ დაამჩნია თავისი ღრმა კვალი შელოცვების შინაარსობრივ მხარეს: ძველი კერპების სახელები ახლით შეცვალა (ჯ. ბარდაველიძე 1979: 22). ა. ცანავაც თვლის, რომ ამგვარი მიმართვები ტრაფარეტია და ადრე მასში სხვა ადრესატები იგულისხმებოდა (ცანავა 1979: 72).

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ შელოცვებს, რომელთაც ქრისტიან წმინდანთა მოხსენიება არ ერთვის, ასეთივე გაორმაგებული ფუძის მქონე გაუგებარი სიტყვებით იწყება, როგორიც მოსდევს ქრისტიანიზებულ შესავალს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტექსტის ქრისტიანიზაციისთვის მოხმობილი შესავალი ტექსტისა მხოლოდ წინ დაერთო წარმართული პერიოდის ტექსტს და ადრინდელი კერპების სახელები იმ გაორმაგებული ფუძის მქონე სიტყვებში ჩანს, რომლებიც ქრისტიანიზებულ ტექსტებშიც უცვლელად გვხვდება. ამ გაორმაგებული ფუძის მქონე სიტყვების ამოვარდნასა და დაკარგვას ხელი შეუშალა შელოცვის რიტმმა. შელოცვის რიტმი სწორედ ამ გაორმაგებული ფუძის მქონე სიტყვებზეა აგებული. მათი დაკარგვა ტექსტსაც დაანგრევდა, მაგიურ ძალასა და ფუნქციას დაუკარგავდა.

ევროპელი მკვლევარნი თვლიან, რომ ეს ბუნდოვანი სიტყვები უცხოური სიტყვებია. ეს მოსაზრებაც ეხმიანება ვარაუდს, რომ გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელები, რომელ-

თა მოხსენიებითაც იწყება უძველესი ნაწარმოებები, უძველესი კერპების სახელებია – უცხო ხომ თავისთავად დაფარულის, მაგიურის, ღვთაებრივი ძალმოსილების მატარებელი იყო უძველეს დროში.

შელოცვა მიმართულია მავნე, ბოროტი ძალის წინააღმდეგ. ბოროტი ძალის დამარცხება კი კეთილ ძალას ხელენიჭება. ე.ი. შელოცვა კეთილი ძალის მატარებელია. კეთილი ძალა სინათლეა, მზის, ღვთაების ძალა, ეს კი მოძრაობაა. ამიტომ შელოცვაში მოქმედება, ზმნა დომინანტობს. კეთილი ძალა ღვთაებრივი სრულყოფილების მატარებელია, ამიტომაც აქ დაცულია სამმაგობის პრინციპი.

უძველესი ადამიანი ამა თუ იმ უარყოფით სიტუაციას ინდივიდუალურად ვერ ართმევდა თავს და შემწეობას ღვთაებრივ ძალებს სთხოვდა. ხშირად ამ ძალთა მოხმობის ფორმა შელოცვის სახეს იღებდა. მას ყველა ვერ ამბობდა, რადგანაც ზებუნებრივ სამყაროსთან კავშირის დამყარება მხოლოდ გამორჩეულთა ხვედრი იყო. მის მთქმელს ღვთაებასთან შუამავლობა ეკისრებოდა და მიზანს არაამქვეყნიური – ღვთაებრივი ძალების მოშველიებით აღწევდა. ამიტომაც მათი მიმართვის ობიექტი ღვთაება იყო. დახმარების მომლოდინემ ვის უნდა შესთხოვოს წყალობა, თუ არა ღვთაებას. ღვთაების ხელდასმის გარეშე ხომ ვერანაირი სიკეთე ვერ მოხდება.

ფუძეგაორმაგებულ სიტყვები

ზღაპრულ ეპოსში

ფუძეგაორმაგებული სიტყვები ზღაპრულ ეპოსში ძირითადად მისი პერსონაჟების საკუთარი სახელებია. ამგვარი სახელებით იწოდებიან:

ა) ჯადოსნური ზღაპრების გმირები, რომლებიც არაჩვეულებრივი, არამინიერი შესაძლებლობებით გამოირჩევიან. მაგალითად: ანანას გვარი აქვს პრასისა და კამის სარტყელი არტყია; „დაიბარა მთიდან ირმები ანანამ, დანველა, ჩაასხა ქვაბში, ჩაჯდა თვითონ, დულს რძე და იბანება შიგ ანანა“ (რაზიკაშვილი 1951: 114); თითისტარის ხმარებაც მხოლოდ გამორჩეულთ ხელენიფებათ, მათ შორის არის ანანაც: „დაჯდა მალლა სართულზე, აიტანა ტარი და დაუნყო აბრეშუმს რთვა. უცებ კვირისტავი გადმოუვარდა, მოიჭრა ანანამ ცხვირი, ჩააგზავნა და ამოატანინა კვირისტავი და ცხვირი ისევ მოიბა“ (რაზიკაშვილი 1951: 115). სხვა მხრივაც ჩანს ანანას გამორჩეულობა. მან შესძახა:

მზეო – დედავ, მამავ – მთვარევ,
ვარსკვლავებო – ჩემო ძმებო?
ჩამოუშვით ოქროს სკამი,
აღარ არის ხელმწიფეო!

გაათავა თუ არა ეს სიტყვები, გაიხსნა ცა და იქიდან ჩამოეშვა ოქროს სკამი. ადგა ხელმწიფის შვილი და მოეხვია ანანას... გახდნენ ცოლი და ქმარი და დასხდნენ ოქროს სკამზე“ (რაზიკაშვილი 1951: 116).

გამორჩეულია ზღაპარში ისრის-მასრის-სანდლის ქალიც, რომელიც ხან ოქროს თევზად იქცევა, ხან ხედ და ბოლოს ისევ იბრუნებს თავის პირვანდელ სახეს. ის ძალიან ძნელი მოსაპოვებელია – თვალმიუწვდომელ კოშკში ზის და მამამისს მისი ხელის მთხოვნელების თავებით გალავანი აუგია (ცანავა 1994ა: 206-210). არაჩვეულებრივია ნანულიც: მის „სათხოვნელად ბევრი წასულა, მაგრამ უკან არავინ დაბრუნებულა“

(ცინდელიანი 1975: 49); ვაჟს უთხრა ძიძამ: „...ეზოში რომ შეხვალ, მესერზე ჩამოცმულ კაცის თავებს დაინახავ... როგორც კი ჭიშკარს გადააბიჯებ, მაშინვე ნოხებს დაგიგებენ. შენ ის ჯოხით განზე გასწიე და მიწაზე გაიარე... ოქროს სკამს დაგიდგამენ, შენ კი ადექი და ხის სავარძელში ჩაჯექი. სუფრას რომ გაგიშლიან, შუაში ჩაგისვამენ და ბანგს მოგართმევენ. შენ კი ვითომ სვამ, ადექი და ჩუმად საკინძეში ჩაისხი. მერე სამ-ჯერ ზარს დარეკავენ. შენ მაშინვე უკან გადავარდი. ამასობაში მზეთუნახავი ნანული შენი თავის მოსაჭრელად მაკრატელს აიღებს... როგორც კი მზეთუნახავი მოგიახლოვდება, იმ წუთში წამოხტი, მაკრატელი წაართვი... თუ ამას გააკეთებ, მზეთუნახავი ნანული შენი იქნება, თუ არადა, არაო“ (ცინდელიანი 1975: 49). „დები იყვნენ ლალი და ვარსკვლავა. ლალმა მოაყვანინა დალაქი, ნეკში სისხლი გამოაშვებინა, წყლით სავსე ოქროს თასში თორმეტი წვეთი ჩააგდო – ლალის თვლებად გადაიქცა“ (ვირსალაძე 1958ა: 147). ერთ მზეთუნახავს დიდა ჰქვია (ვირსალაძე 1958ა: 249), სხვას – სულასახარი (ცინდელიანი 1975: 65); დღისით ბაყაყს, ღამით ქალად ქცეულს კი – ლალო: „იმისთანა მშვენიერი იყო, რომ, როდესაც გაიხდიდა და გამოვიდოდა ბაყაყის ტყავიდან, მაშინ იმისთანა სინათლე და ბრწყინვალეობა მზესაც არა ჰქონდა (ვირსალაძე 1958ა: 282). „ვაჟი ფოლადისა იყო... სახელად შამშიათი დაარქვეს“ (ცინდელიანი 1975: 82). „ამირანიანის“ ერთ-ერთ ვარიანტში თვით ამირანი მოიხსენიება გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელით. მაგალითად: გველეშაპმა ამირანი რომ გალაცლაპა „ამირანის ძმებს ძალიან ეწყინათ და ხმამაღლა უყვიროდნენ ზღვაში: ამირანო-თამირმულო, ამირელ-თამირელ, ამირან-თამირან, ჩექმიდან დანა ამოიღეო“ (ონიანი 2006: 437). ამ მითშივე გვხვდება ცამცუმიც (ონიანი 2006: 434). სხვა ვარიანტის მიხედვით „ხელმწიფე ივას ჰყავდა სამი ვაჟი: ვისიპ, ბადრი და ჩალამ-კალამ (ონიანი 2006: 402). ასევე არამინიერი არსებაა ბაყბაყდევი – მითოსური „ამირანიანისა“ და ზღაპრის მთავარი გმირის მეტოქე: „უკვდავების წყალს ბატონობდა ბაყბაყდევი“ (ცანავა 1994ბ: 196); „ამირან, დევი ბაყბაყი ჩასაუბრობენ მტრულადა“

(რაზიკაშვილი 1951: 354). დევის სახელებია აგრეთვე ქერქუა და კიკო (ცანავა 1994ბ: 97). კიკო უმცროს ძმასაც ჰქვია (ცანავა 1994ბ: 196). ხევსურულ პოეზიაში კი დევის სახელებად გვხვდება: ბაჭიჭაური, ბენინური (შანიძე 1931: 226-227).

გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელებით იწოდებიან აგრეთვე ქართული ჯადოსნური ზღაპრების მთავარი გმირები: ნინოლა მეფე, რომელიც იქვე კიკოლადაც იხსენიება (ფ. არქ. ქ. 171, გვ. 52), ბოხოხუნა (ფ. არქ. 290), ბარბახანა (ს. XXIVა, გვ. 141-142), ვახვახა (ფ.არქ.კ. 42, გვ. 176), გიგო ლონიერი (ჩიქოვანი 1952. 261); ანანია (ლბცს არქივი, ფ. 171; აღ. 1, საქ. 67, გვ. 2), ჩაქურა (ჩიქოვანი 1952), ნანათ მონადირე, ბოჭოჭინა (ალავიძე 1951: 69), გვხვდება ჟუჟუნა მეფეც (თაყაიშვილი 1918: 41), ყირიმყიზის უფლისწული (კარტოზია 1995).

ხშირია ასევე მსგავსი ფუძეების მქონე საკუთარი სახელები: კოროია და ბოროია (№ 155), გველჭაბუკი და მზეჭაბუკი (ვირსალაძე 1958ა: 196), ბეჟანი და მანიჟა (ცანავა 1991: 261), ხრისტაგანი და ბელთაგანი (ცანავა 1991: 57). „მგელმა და-ძმა ციხე-კოშკში შეიყვანა, მონათლა,სახელად ვაჟს მამა-მურზა დაარქვა, ქალს – დედე-დედოფალი“ (ცინდელიანი 1975: 75); ეჭი, ვაჰაი და ღვამიჩა (ცანავა 1994ბ: 78). ლეჩხუმში შემორჩენილი თქმულება მოგვითხრობს მამა-შვილ ჟივჟიასა და ვაჟინას გმირობაზე, რომლებმაც მოკლეს წყალს დაპატრონებული გველეშაპი, მაგრამ თვითონაც დაიხოცნენ მისი შხამით (სიხარულიძე 2006: 194).

ბ) ფუძეგაორებული სახელებით იწოდებიან ნოველისტური ზღაპრების გმირები: ლამაზი ფოფოდია (ლლონტი 1948: 221), ხახუტა (ქეთელაური 1977: 319), ჭინჭრაქა (ვირსალაძე 1958ა: 381; ფ. არქ. ქ. 86, გვ. 10), ჭანჭრაქელა (ფ. არქ. ქ. 110, გვ. 226), ჭინჭრახა (რაზიკაშვილი 1951: 94).

გ) გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელები ჰქვიათ გარდამავალი ტიპის ზღაპრების მთავარ გმირებს: კოკროჭინა (ფ. არქ. 285, გვ. 235), კუკრუჭი (ფ. არქ. კ. 34, გვ. 450), კუკრუჭინა კოლა (ფ. არქ. კ. 1, გვ. 272), გოგნიჭი (ფ. არქ. კ. 65, გვ. 225), ჭიჭია (ცანავა 1991: 340), რახ-რახ (ფ. არქ. 194, III, გვ.

118), ჩახ-ჩახ (ფ. არქ. კ. 42, გვ. 132), რაკ-რაკ (გაჩეჩილაძე 1876: 173), რიხი-რიხის (ფ. არქ. კ. 65, გვ. 252), არახრახე (თსუ ფ.ა. 2589, გვ. 1), ჩაქჩაქეთის (ფ. არქ. 458), უჩინმაჩინეთის (ვირსალაძე 1958ა: 210) ხელმწიფეები. ამ ტიპის ზღაპრებში კარგად ჩანს, რომ ისინი ეტლით, ურმით, ფაეტონით გადაადგილდებოდნენ და მათი სახელებიც ამ ტრანსპორტით მოძრაობის ხმაბაძვითი სიტყვებია. მაგალითად, „კეისარმა მოაყვანინა ოქროს ფაეტონი, ჩაჯდა და წავიდა“ (მსხალაძე 1973: 97). „ჩაქჩაქეთის ხელმწიფე ქალსა გთხოვსო... იმაზე ძლიერი ხელმწიფე დედამინის ზურგზე არ არისო“.

„დაიჭირეს ორი ფაეტონი და წავიდნენ. ერთი გუდა ნაცარი წაიღო მელიამ. ერთ ფაეტონში მელია ჩაჯდა, მეორე ფაეტონში – მენისქვილე. მიდიან ახლა დასავლეთის ხელმწიფესთან. რო მიატანეს დასავლეთის სახენწიფოსა, დააყენა ბურიაყი ამ ნაცრისა ამ მელიამ... ჩაქჩაქეთის ხენწიფე მოდის თავის ჯარითაო და აბა როგორი მტვერი აჰდის გზასაო!“

დიდი მტვერი და კორიანტელი გმირის და მისი ტრანსპორტის უსწრაფესობაზე მიანიშნებს. ამავე ტიპის სხვა ზღაპარშიც „მელიამ და მერე ნაცარქექიამ დაინახეს თუ არა კეისრის ეზოში შეკრებილი ხალხი, გუდებს პირი მოხსნეს და ნაცრის კორიანტელი დააყენეს. კეისარმა ეს რომ დაინახა, თქვა: – ახლა კი წამდვილად მოვიდა სიძე თავისი მაყრებითო“ (ცინდელიანი 1975: 33). ან კიდევ: „გამოვარდა მელიკო, წამოიყვანა ჩახჩახ ხელმწიფე, მოვიდნენ იმ მთასთან, სადაც ნაცარი ეყარა და იქაურობა აამტვერა. აქედან ხელმწიფემ შეხედა და ჩემი სიძე ურიგო კაცი არ უნდა იყოსო!“ (ფ. არქ. 23087).

გმირის უსწრაფესობა მის გამორჩეულობაზე მეტყველებს. ნაცარქექიამაც ხომ ნაცრის ამტვერებით დაუმტკიცა დევს თავისი განსაკუთრებულობა, რაც იმ მომენტში მის უსწრაფესობაში გამოიხატა. თვით ნაცარქექიას სახელშიც გაორმაგებული ფუძე ჩანს, რაც ასევე მის არაჩვეულებრივობაზე მიუთითებს.

ზღაპარში ეპიზოდურ როლში გვხვდება ქაქქევი კეისარი (ფ. არქ. 644; ცინდელიანი 1975: 91), რომელსაც მზეთუნახავი ქალი ჰყავს; აგრეთვე – ხუსხუს ხელმწიფე (რაზიკაშვილი 1951:

41). ასევე ჩაბ-ჩაბ მეფის გოგო უნდა შერთოს მელიამ მენისქვილეს (ფ. არქ. კ. 185). სხვაგან მიუშვა ელთუქვარმა „მშია-მშია“. ისიც მიადგა საჭმელს და ისე შესანსლა, რომ ერთი ნამცეცხიც არ დატოვა. ახლა „მწყურია-მწყურია“ მოიყვანა (ცინდელიანი 1975: 112). განუზომლად ბევრის ჭამა თუ სმა ასევე გმირის არაჩვეულებრივობაზე მეტყველებს.

ხშირად მსგავსი ფუძის მქონე სახელები ჰქვიათ ჯადოსნური ზღაპრების მთავარ გმირებს, რომლებიც ან ძმები არიან, ან ძმობილები და ზღაპარში იგივე რიტმული ინტონაცია შეაქვთ, რაც გაორმაგებული ფუძის მქონე სახელებს. ამ სახელთა მსგავსი ფუძეები დღეს ჩვენთვის ზოგჯერ გაუგებარია, მაგალითად: ხრისტაგან და ბელთაგან ტარიელები, დედიბი და ბადიბი (ცანავა 1994ბ: 187), ეჭეი, ვაჰაი და ღვამიჩა, აჯამი ჯილაგარი და ჯიუშთი ჯინუარი (ცანავა 1994ბ: 140). „ძმობა შეჰფიცეს ერთმანეთს და გასწია ოთხივემ ერთად: ყაბათურმა, ქვაბათურმა, ყველბათურმა და შეშაბათურმა“ (ცინდელიანი 1975: 58), მზეთუნახავის ხელის მთხოვნელს რთულ შეკითხვას აძლევდნენ: „მითხარი, გულამბარა და სულამბარა ვინ არიანო?“ ხელმწიფის შვილმა „იცოდა კი რომ გულამბარა და სულამბარა ყვავილებს ერქვათ, მაგრამ ის კი თავის დღეში არ გაეგონა, თუ ეს სახელები ადამიანსაც ერქმეოდა“. მათი ამბის გასაგებად ზღაპრის გმირი „ბებერს გადააჯდა ზურგზე. ბებერი აფრინდა მალლა და მერე ერთი თვალის დახამხამებაზე ქვესკნელს ჩააფრინა“. ასევეა იასამანისა და გიულისამანის შემთხვევაში (ფ. არქ. ქ. 86, გვ. 58). ზოგჯერ ეს მსგავსი ფუძიანი სახელები ჩვენთვის კარგად ნაცნობი საკუთარი სახელებია: შავ-თეიმურაზი, მზე-თეიმურაზი, მთვარე-თეიმურაზი (ცანავა 1994ბ: 83); ივანე საღამოსი, ივანე შუალამისა, ივანე ცისკარი (ჩიქოვანი 1938: 98); ცნობილი ქურდები არიან უჩა და გუჩა (ცანავა 1994ბ: 178). „ცხრა თვის შემდეგ მიეცა დედოფალს ქალი მსგავსი მზისა და სახელად უწოდა მზექალა. ცხენსაც ეყოლა კვიცი და უწოდა მზევარდა (ლლონტი 1986: 69). მსგავსი ფუძის მქონე სახელებით ამირანიანშიც გვხვდებიან ეპიზოდური პერსონაჟები:

„ამირან გვალე-გვალესა, მუხლად გაქებენ მალესა.
ამბრნი, უმბრნი და არაბნი ცხენს შესხდებიან ჩქარესა,
მალედვე მოგენევიან, ომს გაგინევენ ცხარესა“.

დ) ფუძეგაორმაგებული სახელებით იხსენიებიან ჯადოსნური ზღაპრის მთავარი გმირების ქომაგი არსებები, როგორებიც არიან: ხასან-ხუსანა – ადამიანის მსგავსნი, რომლებიც დევების შვილები არიან (ცანავა 1994ა: 113), კვიკვილაში – უცნაური ცხოველი, რომელიც ტბაში ცხოვრობს და ასრულებს მზეთუნახავის ბრძანებებს – ზღვის გაღმიდან ტახს მოჰგვრის, გმირს ბატონის მამასთან საიქიოში გაჰყვება და ა. შ. (ცანავა 1994ბ: 117). ასევე ქომაგი ძაღლები: ასალ-მასალები (ვირსალაძე 1958ა: 109) და ასარა-ბასარა (ფ. არქ. კ. 9, გვ. 157-161), ჰარამ-ჰურუმ გიშერა (ცანავა 1994ა: 64), ურაურა მოზერები (ალნიაშვილი 1979: 24) და სხვა.

მას შემდეგ რაც ჯადოსნური ზღაპრის ქომაგ არსებებს მთავარი გმირის მეტამორფოზულ სახესხვაობებად გავიარებთ, გამოვა, რომ ეს სახელებიც მთავარი გმირის საკუთარი სახელებია. სწორედ ეს ფუძეგაორკეცებული საკუთარი სახელები მატებენ საკრალურ დატვირთვას ზღაპრული ეპოსის მთავარ გმირს, რომლებიც გენეტიკურად ღვთაებრივი წარმოშობისანი არიან.

ქართული ეთნოგრაფიული სამყაროსთვისაც არ არის უცხო ღვთაებათა თუ ანგელოზთა სახელებად გაორმაგებული ფუძის მქონე სიტყვები. მაგალითად, ქალღვთაებაა დიდი დედა ნანა; ბარბოლიკა-ბარბალიკა იგივე ბარბალეა, რომელსაც სირიელებიც ქართველებისა და სომხების ანალოგიურად მოსავლის მფარველობას შესთხოვდნენ. ქართველებთან ბარბალეს ბუნება სხვადასხვა ფუნქციის მატარებელია: სვანეთში ნაყოფიერების მფარველად გვევლინება (ვ. ბარდაველიძე); ქართლში – ბავშვთა მფარველის ფუნქციის შემსრულებლად, ის ბატონების მამიდაა. აქ მისი ფუნქციები გაფართოებულია – მას ნაყოფიერებასა და ბავშვების მფარველობას შესთხოვდნენ (ჯალაბაძე 1986: 214). მესხეთ-ჯავახეთში გვალვის დროს იკრიბებოდნენ ქალები და ბავშვები, დადიოდნენ და კარი-კარ მღეროდნენ:

„ბარბალიკ ეკელე,
შალე-შაპიკ ჰაქელე“ (ჯალაბადე 1986: 214).

ოჯახის მფარველი ანგელოზი ზესტაფონის რაიონის მასალეების მიხედვით არის კაკაჩია (პროგრამა 2007: 40); „თხეებს პატრონობდა ტყის კაცი – კიბილ საჩეჩელაი“ (მსხალაძე 1973: 93); სამონადირეო მითოსური პერსონაჟი კი ოჩოკოჩია. ამ ტიპის სახელები საერთოდ დამახასიათებელია ეთნოგრაფიული სამყაროსთვის: ძველი რიტუალია ჭიკოკოკონობა, აგრეთვე – კირუ-კარუ (კვირტია 1973); მესხეთ-ჯავახეთში დადასტურებულია ლაზარობის სახელი კოტი-კოტი (ჯალაბადე 1986: 214), რომელიც დ. ჯანელიძეს წარმართული რიტუალის ნაშთად მიანჩნია (ჯანელიძე 1948: 91); სამეგრელოში გვხვდება რიტუალები: ჭეჭეთობა (ცანავა 1990: 98) და კვირიკობა (ცანავა 1990: 101); სამეგრელოშივე გვალვის სალოცავი იყო – ძიძავა (ცანავა 1990: 101). საახალწლო რიტუალის აუცილებელი ატრიბუტია ჩიჩილაკი (სურგულაძე 1974: 53); ლაზური საფერხულო ცეკვაა ლიტიტა (თანდილავა 1974: 233); ასევე ცეკვაა განდაგანა; საკულტო შეჭამანდი იყო – კორკოტი, ფაფა (ბრეგაძე 1969); ძეობის დროს აჭარაში შესასრულებელი საფერხულო სიმღერებია: „ნაი-ნაი“, „ნანაინა“ (მსხალაძე 1965: 85); სვანური საგალობელია ლილე, რომელიც შუამდინარულ კულტს უკავშირდება, მსგავსად სვანურში შემორჩენილი შამაშ-ისა (მიზჩუანი 1988: 201-205); ქართული ხალხური თამაშობებია: ბორა-ბორა, ლელო, შარა-შარა, კუკუმაღულობა, ჭიტა-კუკუ; მელა-კორკოტაობა, ძიძგი-ძიძგი მამალა, ბორბალა (შერაზადაშვილი 1965: 5-116); ნიშხა-ნიშხა (ზანდუკელი 1975: 53); ბერიკაობის რიტუალის წამყვანი პერსონაჟია კეკელა; დემონოლოგიური კი – სვანური ქალბაბარი – კუდიანი დედაბერი ანუ როკაპი (ლეკიაშვილი 1976).

ზღაპრებში ჩვეულებრივი საგნებიც საკრალურ ელფერს იძენს ფუძის გაორკეცებისა, თუ მსგავსი ფუძის მქონე სიტყვების თავმოყრისას. მაგალითად: „–როგორ შენ და შენი ძეო? – ჩულას მე და ჩალას – ძეო“ (რაზიკაშვილი 1951: 256); „–რა არის შენი საჭმელიო? – ბატონო, ღვთის წყალობით კუტ-

მატიო" (რაზიკაშვილი 1951: 268). ასევეა: უჩინმაჩინის ქუდი
თუ სამშენებლო ხელსაწყო – უმართ-სამართი (ვირსალაძე
1958ა: 264). ან კიდევ: „გმირი გადაჯდა თეთრ ცხვარზე და
გასწია ქვეცას: ბებრის ბანი ბამბიანი! ბებრის ბანი ბამბიანი! და
გმირი ბებრის ბამბიან ბანზე დაეცა" (რაზიკაშვილი 1951: 278).
ამგვარ გამეორებებს და ალიტერაციის ნიმუშებს ვხვდებით
„ეთერიანში“:

„გავიხდი ქამხა-ატლასსა,
ჩავიცვამ ბამბა-ბუმბასა" (რაზიკაშვილი 1951: 216).

„მე ბანიბან დაგეძებდი,
შენ ბაღჩის ბოლოს გეძინა" (რაზიკაშვილი 1951: 217).

მითუმეტეს ასეა, როცა ეს საგნები ფუძეგაორმაგებული
გაუგებარი სიტყვებით არის გადმოცემული. მაგალითად: „–რა
არის შენი საგებო? – ფიჩვი, ფიჩ-მაჩიო. – სად არის შენი
საგები დორი-დოშაკი?" (რაზიკაშვილი 1951: 268); „საბატეში მე
და ჩემი ძე, ფანტი-ფუნტი ქვეშ გვიძევსო!" (რაზიკაშვილი 1951:
227); ან „ჩალა-ფუჩეჩიო" (ღლონტი 1986: 52); „კაკა-ბაბას არ
აკლებდნენ, სულ გარს ევლებოდნენ" (ვირსალაძე 1958ა: 87);
სხვაგან დედა-შვილს „ერთი ფილი-ფილთაქვის მეტი ქვეყანაზე
არაფერი ებადათ" (ცინდელიანი 1979: 79).

ბორბალივით მოძრაობის სიმბოლოა ზღაპარში გორგალი,
რომელიც „იმ" ქვეყნისაკენ მიმავალი გზის მაჩვენებელია:
„ერთი გორგალი მისცა: – აი ამ გორგალს მიჰყევი და მზეთუ-
ნახავი ნანულის სახლთან მიგიყვანს" (ცინდელიანი 1975: 49).

ფუძეგაორმაგებული სიტყვები ზღაპრის დასაწყისისა და
დასასრულის ფორმულებშიც გვხვდება. ეს ის ფორმულებია,
რომლებმაც უძველესი ზღაპრის პოეტური სახე შეინარჩუნეს
და მეტი არქაიკის მატარებლები არიან. მაგალითად ზღაპრის
დასაწყისია:

„თქმა იყოს და გაგონება,
გორგოლაჭის გაგორება".

ეს ფუძეგაორკეცებული სიტყვაც საგნის დანიშნულებაზე

მიუთითებს, რაც მოძრაობაში მდგომარეობს. ზღაპარ „გაუცინარი ხელმწიფის“ დასაწყისი ასეთია:

„ყამარ-ყამარელი,
ყამარ-ყაზიელი,
დიასამიძე, სავარსამიძე,
თავპტყელი აბაიძე.
ალუხ-მალუხი,
დიდი ზამთარი,
ასი ტყუილი,
ერთი მართალი.

(ფ. არქ. ქ. 110, გვ. 71-73. მთქმელი გ. არჯევანიძე).

იმავე ლექსით იწყება ზღაპარი „კურკა კაცი“ (ფ. არქ. ქ. 125, გვ. 32-38; მთქმელი ო. გ. ხორბალაძე) ასევე იწყება ო. გ. ხორბალაძის ნათქვამი სხვა ზღაპარიც (ფ. არქ. ქ. 125, გვ. 39-44).

იშვიათად მაგრამ მაინც სიუჟეტის განვითარებისას გვხვდება ჩართული ლექსები ალიტერაციის ნიმუშებით:

„დაო, დაო ძუძუძაღლო,
ნუ მიტირებ წულსა ყრმასა“ (ღლონტი 1986: 22).

ასევე ჩანს სიტყვის გამეორება და მსგავსი ფუძის მქონე სიტყვები სხვა შემთხვევაშიც:

„სტვირო, სტვირო,
რასა ტირო?
მე დედაშენი ვშავდები
შენ ჩემი შვილი ბრძანდები“ (ღლონტი 1986: 23).

ზღაპრის დასასრულის ფორმულებში გაცილებით ხშირია ფუძეგაორმაგებული სიტყვების ხმარება:

„აი ელასა, მელასა,
ჭიქა მეკიდა ყელასა“ (ვირსალაძე 1958ა: 54);
„ალი – ართალი, მალი – მართალი“.

ან კიდევ: „აინთარი – ბაინთარი,

წყეული იყოს ფულის ყანთარი.

გამგონემ გასძლოს ასი ზამთარი,

როგორც არ მითქვამს ყველა მართალი" (ლლონტი 1964).

ფუძეგაორმაგებული და მსგავსი ფუძეების მქონე საკუთარი თუ საზოგადო სახელები, ზღაპრის დასაწყისისა და დასასრულის ფორმულებში ფუძეგაორმაგებული სიტყვების ხმარება, ცალკეული მოტივების, თემებისა თუ სიუჟეტების გამეორებებთან ერთად მუდმივი აქტიურობის – მოძრაობის, მოქმედების სიმბოლური გამოხატულებაა ზღაპარში, რაც საბოლოო ჯამში სიცოცხლეს, ცხოვრებას, მარადიულობას ესადაგება. ყოველივე ეს მიმართულია უმოძრაობის – სიკვდილის, გარდაცვალების, მოჭრილი თავების, გაქვავების, გაშეშების, ძილის წინააღმდეგ.

ხალხური სიტყვიერების ნაწარმოებთა, კერძოდ ზღაპრის დინამიზმით გამსჭვალული რიტმის ჩამოყალიბებაში ამგვარ გამეორებებს, გაორკეცებულ და მსგავსი ფუძის მქონე სიტყვებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. რიტმი კი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია ნაწარმოებისათვის, რამეთუ ის, როგორც მისტერიულ სიბრძნეთა ადეპტები თვლიდნენ, სამყაროში არსებული ყველაზე ძლიერი მოქმედი ძალაა, რომელიც გავლენას ახდენს ადამიანის შინაგან გრძნობებზე (სურგულაძე 2000: 36). გაორმაგებული ფუძის მქონე ეს სიტყვები ჩვენთვის უმეტესად გაუგებარია, რაც ხელს უწყობს ტექსტის ბუნდოვანებას. ეს კი გამორჩეულ რიტმთან ერთად ზრდის ზღაპრის საკრალურ და მაგიურ ფუნქციას.

„აქ რო სყნოქავ, ეგეც ღვანდია“

ოთარ ჩხეიძის შემოქმედება სრულიად გამორჩეულია თავისი ეროვნული სულისკვეთებითა და ძარღვიანი ქართულით. ეს მოვლენა განსაკუთრებით თვალში საცემია და დასაფასებელი დღეს – ნიჰილიზმითა და ცინიზმით გაჟღენთილ ეპოქაში, როდესაც, საქართველოსთვის ამ უმძიმეს პერიოდში, ქვეყნის თავდაცვის ერთადერთ იარაღს – კალამს ბევრი ეროვნულ ფასეულობებზე ქირქილისათვის იყენებს. მწერლის მიერ სწორად აღქმული რეალობა, მისი უტყუარი სიტყვა ხვალისდელი დღის რწმენასა და იმედს გვინერგავს და მადლიერების გრძნობით აღგვაყვებს.

პატრიოტულ თემაზეა შექმნილი მწერლის შესანიშნავი პიესა – „უკვდავების ზღაპარი“, რომელსაც ხალხური „უკვდავების მაძიებელი ჭაბუკი“ დასდებია საფუძვლად. მეტად მნიშვნელოვანია, რომ ამ ნაწარმოებმა სცენისაკენ გაიკვალა გზა. ოთარ ჩხეიძის „უკვდავების ზღაპარი“ დაიდგა თბილისის ზღაპრის თეატრში.

რაოდენ გასახარია, თვით ფაქტი ჩვენში ზღაპრის თეატრის არსებობისა, მითუმეტეს, რომ იქ მეტად სერიოზული შემოქმედებითი კოლექტივი მოღვაწეობს. ამ თეატრში ბავშვებს მათთვის ყველაზე გასაგებ ენაზე – ზღაპრის ენაზე ესაუბრებიან და ყველა პირობაა შექმნილი პატარების ეთიკური და ესთეტიკური აღზრდის კეთილშობილური საქმისათვის, რათა თეატრი შეაყვარონ მოზარდებს.

ფართის სიმცირის მიუხედავად და სპეციალური დეკორაციების გარეშე სპექტაკლის დამდგმელი რეჟისორი მ. ანთაძე და რეჟისორი გ. ყატაშვილი მშვენივრად აღწევენ მიზანს – ზღაპრულ სამყაროში გვამყოფონ მთელი წარმოდგენის მანძილზე. სადა კოსტუმებში გამოწყობილი მსახიობები მაღალი ოსტატობით ქმნიან დრამატულ სახეებს, რომელთაც ზღაპრულ ელფერს დიდი გემოვნებით შესრულებული თოჯინები სძენენ. არ შეიძლება არ აღინიშნოს პიესის მშვენიერი ინსცენირებაც (ლ. წერეთელი), რომლის წყალობითაც წარმოდგენა

იმ მრწამსისა და სულისკვეთებით გვმუხტავს, რაც მწერალმა შთაბერა ნაწარმოებს.

ხალხურ „უკვდავების მაძიებელ ჭაბუკს“ მხოლოდ პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ ზღაპარი – მასში არსებული იმ რამდენიმე მოტივის გამო, რომლებიც ლიტერატურულ ნაწარმოებსაც გადმოჰყოლია. ეს ხალხური ნაწარმოები არ არის ზღაპარი, რადგანაც მას იდეურად საერთო არა აქვს ხალხის მიერ შექმნილ ზღაპრებთან. ამ უკანასკნელისათვის უცხოა სიკვდილის ტრაგიკულად გააზრება, მის მთქმელს ხომ სჯერა მიცვალებულის კვლავ აღდგომისა და ხალხური ჯადოსნური ზღაპრის გმირიც მუდამ ცოცხლდება. „უკვდავების მაძიებელი ჭაბუკი“ მწერალმა აქცია რა ლიტერატურულ ქმნილებად, მას პატრიტული აზრი შთაბერა. ხალხურ ნაწარმოებში სიკვდილის გარდუვალობით შეძრწუნებული ჭაბუკი მინას გაურბის ფიზიკური არსებობის შესანარჩუნებლად და ამგვარად უკვდავების მოსაპოვებლად. ლიტერატურულ ნაწარმოებში კი აქცენტი მშობლიური მიწის მიტოვებაზეა გაკეთებული, რაც გულს უკლავს მწერალს:

„ნურც ნურსად მიხვალ, ნურც გექნება წასვლის სურვილი, რადგან აქაა უკვდავება, – შენს მიწაზეა, შენს მიწაზეა, სხვაგან იმას ვერ შეეყრები“.

თუმცა ყველასათვის სანუკვარი უკვდავება მხოლოდ რჩეულთა ხვედრი ყოფილა:

„ის თვითონ მოვა, შენ თუ იქმენ ღირსი იმისა“.

ამ პატივის მოსაპოვებლად მსხვერპლის გაღება ყოფილა აუცილებელი:

„მხოლოდ და მხოლოდ თავგანწირვა შენი მიწისთვის“;
„შენ უკვდავებად სამშობლოსთვის სიკვდილსა თვლიდი“.

დიახ, უკვდავება იქ არის, სადაც სახელია:

„სახელი ცოცხლობს, სახელია მარადიული.
სახელი არის ჩირაღდანი შთამომავლობის“.

იაფფასიანი ღირებულებები კი „სიცრუეა და თვალთმაქცობა“. ე. ი. ხალხურ ნაწარმოებში მინის გაჩენილს მიწავე ითხოვს, რომ თავისი ძვალშესალაგი ისევე მიწაში ჰპოვოს და სამარადისოდ იქ განისვენოს, პიესის ავტორი კი სამშობლოში უხმობს თავისი ქვეყნის შვილებს, რომ იცხოვრონ, იბრძოლონ და, რაც მთავარია, გამრავლდნენ. თუმცა აქ ყოფნა არ არის იოლი და

„აქ რო სუნთქავ, ეგეც ღვანღია“.

დიახ, ნაწარმოები, რომელიც კარგა ხნის წინ დაიწერა (1981 წ.), თავისი ეპოქის თანადროულია, როცა ქვეყანაში კარგი აღარაფერი გვესმოდა, ცუდი კი არ გვიკვირდა და ახალგაზრდობასაც სამშობლოდან გაქცევაზე ეჭირა თვალი. მწერალი გემოდღრავს:

„დარჩი!..

იცხოვრე, ამოუდექ თანამოძმეთა,

უბედურება მათი მხოლოდ სიმცირე არის“.

ან კიდევ:

„შენი სამშობლო თვით სამოთხეს უნდა გერჩივნოს, ჯოჯოხეთადაც რომ გიქციონ, არ განშორდეთ“.

ეს კი დიდი სიყვარულით მიიღწევა, მოყვასისა და სამშობლოს სიყვარულით:

„მარადისობა ნაყოფია სიყვარულისა, სიყვარულია უკვდავება“.

ცხოვრება მწარე გამოცდას უწყობს ლიტერატურულ ნაწარმოებში ჭაბუკს, რომელმაც მიზანს მიაღწია – მიაგნო უკვდავების ადგილსამყოფელს. მაგრამ მისი შენარჩუნება დიდ მსხვერპლს მოითხოვს – აქ უკვდავების მოსაპოვებლად ყველაზე ძვირფასი – სამშობლო უნდა დათმო:

„ფიცი, აღთქმანი უკვდავების კარიბჭესთანა

.....

რო არასოდეს გაიხსენებ სამშობლოს შენსას.

.....
რო არასოდეს მოინატრებ სამშობლოს შენსას.
.....

თუ გაიხსენებ, თუ მოინატრებ,
გადაიქცევი ისევ მოკვდავად“.

ჭაბუკს კეთილ რჩევას ბევრი აძლევდა, მაგრამ ის მხოლოდ კუდიანს მიენდო, იმ ერთადერთს, ვისაც შეეძლო, ასეთი საზარელი პირობა შეეთავაზებინა მისთვის და გარიგება შედგა:

„და ბოროტება ამაზე მეტიც, არცა თქმულა და არც გაგონილა“.

კუდიანს კი უხარია:

„იგი ჩემია... ჩემია-მეთქი“.

შემოისევამს ჭაბუკს და მზეთუნახავთან გადაიყვანს ბროლის კოშკში. „მზეთუნახავი მზეთუნახავია, რალა თქმა უნდა, თუმცა შეიძლება ხანდახან კუდიც ჩამოუვარდეს და თან მისდევდეს შლეიფივითა, მაგრამ მაინც იმდენი არაფერი, რადგან ჭაბუკი ამას რო ვერც ამჩნევს“. ე. ი. მწერალი მზეთუნახავს გრძნეულ არსებად თვლის, კუდიანი დედაბრის მეტამორფოზულ სახესხვაობად. მართლაც, ისინი ცალსახა და ერთმანეთთან კონტრასტულად დაპირისპირებული ხასიათების მიუხედავად ერთნი არიან – ორმაგი ბუნებისანი, რისი ამოცნობაც მხოლოდ მითოსური სამყაროს სიღრმისეული გააზრებით არის შესაძლებელი.

ნაწარმოების ბოლოს ჭაბუკმა სძლია მძიმე განსაცდელს, სწორი არჩევანი გააკეთა და უკან – სამშობლოში დაბრუნდა. თუმცა ეს ყველამ ვერ შეძლო –

„თორემ ეგების ჩვენც ვიყავით კაცნი ოდესღაც.
ქაჯებად ვიქცით...“

ხალხური „უკვდავების მაძიებელი ჭაბუკის“ მოტივზე კონსტანტინე გამსახურდიასაც აქვს შექმნილი ნაწარმოები – „მშვენიერება“ (გამსახურდია 1959), რომელშიც აქცენტი სხვა კუთხით არის გაკეთებული და ის შეიძლება გავიაზროთ რო-

გორც დროში დაკარგული კაცის ტრაგედია. ნოველაში ჩანს, რომ დროის სვლას ფეხდაფეხ თუ არ მისდევ, ყველაფრის „წარმხოცი“ ჟამი არც შენთვის ძვირფასს დაინდობს და თუ ამ სამყაროში აღარაფერი დაგრჩა, აქ შენი ადგილი აღარც არის: „აჰა, ვაი მისტერიაჲ ჟამთუხანაობის?

შემუსვრილია ციხე-ქალაქი, იავარქმნილია ნატახტარი მამიჩემისა.

რალა ვარ მე ან, თუ არა მტკნარი მოჩვენება, მხოლოდ-ღლა ლანდი გადმოხვეწილი იმ ქვეყანაში, სადაც ყველაფერი შეცვლილია, ყოველივე, გარდა მთებისა“ – წერს კონსტანტინე გამსახურდია. ოთარ ჩხეიძის ნაწარმოები კი სივრცეში დაკარგული კაცის ტრაგედიაა. ავტორი დიდი დრამატიზმით აღგვიწერს გზასაცდენილი, სამშობლოზე უარისმთქმელი ურწმუნო, მშიშარა, ფუჭ ოცნებას გამოდევნებული კაცის ტკივილს გონს მოსვლის შემდეგ:

„უკვდავებაზე გადავცვალე, ანუ გავყიდე
სამშობლო ჩემი, გავყიდე და დავახურდავე“.

სამშობლოს მონატრბამ გონს „გადამცდარ“ ჭაბუკს დაუბრუნა სწორად განსჯის უნარი:

„რო არ მეყო ჭკუაგონება,
და რო არც სული აღარ მეყო, არც გულოვნება“.

სამშობლოს სიყვარულმა კი დააძლევინა შიშის გრძნობა და სიამამაცე შთაბერა:

„ახ, ერთი კიდევ დამანახვა ჩემი სოფელი,
ჩემი მთაველი დამანახვა ახ, ერთი კიდევ,
ახ, ერთი კიდევ დამანაფა ჩემსა წყაროსა,
ახ, ერთი კიდევ ჩამასუნთქა ჩემი ჰაერი, –
სიკვდილი რაა!.. – დამიხუჭოს იმავე წუთს თვალი“.

ჩვენს ეპოქაში, როცა დიდი მცდელობაა ყველაფრის უკუ-ღმა წარმოჩენისა, ძირის მაღლა მოქცევისა, როცა სამშობლოს სიყვარულზე ზეანუელად მიწიერ გრძნობებს გვისახავენ; როცა მცირერიცხოვანი ერების შვილებს სამშობლოს ერთგულებას

არ გვპატიობენ და ბრალდებების კორიანტელში გვახვევენ, შემოქმედს დიდი ძალა და სიმართლე სჭირდება პატრიოტულ თემას რომ შეეჭიდოს. ასეთ ბედნიერ ფაქტთან გვაქვს საქმე ოთარ ჩხეიძის შემოქმედებაში.

2002 წ.

სიყვარულისა და თანადგომის იმედით

1997 წელს გამოქვეყნდა ზაზა აბზიანიძის ზღაპარი „ამბავი დე ლა მელასი“. როგორც წიგნის წინათქმიდან ვიგებთ, ეს ნაწარმოები ავტორისათვის „არც თუ შესაშურად ბედნიერ დღეებში დაიწერა“. ვინც იცნობს ზაზა აბზიანიძეს, იცის, რომ არ არის ის პირად კეთილდღეობას გამოდევნებული პიროვნება, მითუმეტეს მაშინ, როცა სამშობლოს უჭირს. ე. ი. რაღაც საზოგადო-ქვეყნისა და ხალხისათვის მტკივნეული გამხდარა მისი ქმუნვის მიზეზი. ავტორის მსგავსად შეჭირვებულები არიან მისი ზღაპრის პერსონაჟებიც, რადგან სამედიკინო დიდ განსაცდელშია ჩაგანდნილი.

ზაზა აბზიანიძემ თავისი ტკივილი ზღაპრით გადომგვცა, ზღაპრით, რომლის ფინალიც კეთილია. აქ მოძებნილია დასასრულის ის ფორმა, რომლითაც ზღაპრის ყველა მთავარი გმირი ბედნიერებას ეზიარება. ზღაპრის ასეთი ფინალი მკითხველსაც უკეთესი მომავლის იმედით მსჭვალავს, ჩვენი ხვალისდელი გამარჯვების რწმენით – დიდ განსაცდელში ჩავარდნილი სამედიკინო ბინადარნი ხომ სხვათა შეწვევითა და საკუთარი განსჯის უნარით ზღაპრის დასასრულს გამოსავალს დაინახავენ, მიზანს მიაღწევენ და შვებით ამოისუნთქავენ.

არათუ ლიტერატურული ზღაპარი, მისი ხალხური წინამორბედის ყოველი სახესხვაობაც მას შემდეგ ყალიბდება, რაც ამა თუ იმ საშიშროების წინაშე მდგომი ადამიანისათვის ბოლოსდაბოლოს გამოსავალი, ხსნა გამოჩნდება ხოლმე, როცა შიშის გრძნობა ითრგუნება; მას შემდეგ, რაც ადამიანი აღმოაჩენს, რომ არ ყოფილა დაუძლეველი პრობლემა ყოველივე ის, რაც დღემდე აუღებელ ციხე-სიმაგრედ ითვლებოდა და ძრწოლას იწვევდა ხალხში; არც ისე რთულად ყოფილა საქმე სინამდვილეში, როგორც აქამდე ჩანდა. მწერალიც ზღაპრის თხრობისას გვიჩვენებს ხსნის გზას და აცხადებს: „სამედიკინო გადარჩაო!“ დიახ, ავტორმა ეს ნაწარმოები მას შემდეგ შექმნა, რაც იწამა, რომ ქვეყნის გადარჩენა რეალურია და არც თუ შორეული მომავლის საქმე. საერთოდ, ზღაპარი იმედიანი კა-

ცის ნათქვამია, თავისი შემართებით გამარჯვებასთან ახლოს მდგომი კაცის ნათქვამი. ასეთი გახლავთ „ამბავი დე ლა მელას“ ავტორიც. ეს გრძნობა იმდენად ძლიერია მასში, რომ ხალხური ზღაპრისაგან განსხვავებით, აქ უკვე ბოროტი ძალის განმასახიერებელი გველექშაპის დამარცხება აღარ არის აუცილებელი. ის შეიძლება მხოლოდ განერიდოს დაპირისპირების ველს და არა მარტო განერიდოს, სასურველ ბედსაც ეწიოს. ზღაპარი, საერთოდ და კერძოდ ეს ზღაპარი შეიქმნა იმიტომ, რომ მისმა მთქმელმა სხვასაც მოჰგვაროს სიმშვიდის გრძნობა, ისიც გაამხნევოს და ამ იმედით გააძლიეროს. ე.ი. ზღაპარი დიდი რწმენის მატარებელია, სიკეთის გამარჯვების რწმენისა. აქაც, როგორც მუდამ ზღაპარში, საყოველთაო სატკივარზეა საუბარი და იქ მოპოვებული გამარჯვებაც საყოველთაო ბედნიერების მომნიჭებელია.

მას შემდეგ, რაც რთულ სიტუაციაში გამოსავალი დაინახა ავტორმა, ადამიანური ურთიერთობებიც რომანტიკულ ფერებში დახატა. ზღაპარში ნართაულად ფიგურირებენ ცხოველები, რომლებიც თავიანთი ცხოვრებისა და საგრაფოს კარზე მიღებულ წესებს შუასაუკუნეების არისტოკრატიული წრისათვის დამახასიათებელს უახლოვებენ თავის დაჭერით, მიმართვებით, ქცევებით. მათი წინამძღოლი გრაფი დე ლა მელა კი სარაინდო ისტორიებით არის გატაცებული. მშვიდი ყოფა აქ მალე მთავრდება და მას საბედისწერო მოვლენები ცვლის. ყოველივე ამის შესახებ მეტად საინტერესოდ და მიმზიდველად არის მოთხრობილი ზღაპარში: სამელიეთის საგრაფო ციხე-სიმაგრის გალავანს შიგნით მდებარეობდა. ერთხელ მას საგანგაშო ამბავი დაატყდა თავს: „ვილაცა მზაკვარს გარედან ისე ჩაეხერგა ხიდიცა და ალაყაფის კარიც, რომ ახლა ციხიდან ცხვირის გამყოფი არავინ იყო“. გალავანს შიგნით ჩარჩენილი მელიები უძლურნი აღმოჩნდნენ გაერკვიათ, რა ხდებოდა. სწორედ ამ დროს მათ მხსნელად მოევლინათ ყვანჩალა ზიტა, რომელსაც ბუ სოფიც მიეხმარა და ერთობლივად გაარკვიეს სამელიეთის განსაცდელის მიზეზი: „ზედ შუა მდელოზე უზარმაზარი გველექშაპი განოლილიყო“, რომელიც ყელსაბურავისათვის

ოცდაათ მელას მოითხოვდა. ამ ამბავმა მელიათა დარბაზი საგონებელში ჩააგდო, სხვადასხვა აზრიც გამოითქვა და ძველი ეტრატების წყალობით გაირკვა, რომ მათი მტერი გველეშაპი ბალახისმჭამელი ყოფილა და ხორცს არ მიირთმევდა. გველეშაპი კლარა გაუთხოვარი იყო და თავის თავზე ზრუნავდა – მოსართავი უნდოდა. ამის შემდეგ ისევ ზიტამ იმარჯვა, გაიხსენა, სად ბინადრობდა მარტოხელა გველეშაპი, რომელიც სასიძოდ გამოდგებოდა და საქმე უმტკივნეულოდ გაიჩარხა – ურთიერთდახმარებამ ყველას სიკეთე მოუტანა: ქვეყანას – თავისუფლება, მტარვალს – გულისსნორი, სამელიეთის მხსნელ ფრინველებს კი – საქმის კეთილად დაგვირგვინებით მოგვრილი სიამოვნება და “კბილშეუხებლობის” გარანტია. საყოველთაო წარმატებას ხელი იმანაც შეუწყო, რომ გველეშაპი თვითონაც აღარ იყო ადრინდელი – ყოვლის დამთრგუნველი, დღეს მისი სახე უკვე შეცვლილია, საშიშ ძალას აღარ წარმოადგენს და თავად არის ერთი შესაბრალისად სასოწარკვეთილი არსება. სამელიეთის დამშინებული მხოლოდ შორეული ნათესავია იმ ცეცხლისმფრვეელი გველეშაპისა, რომლის ძლევა მოსილებაც ხსოვნასლა შემორჩენია. ცხრა მთის იქიდან გადმოხვენილი ნაზიც კია, აღარ აქვს სურვილი სხვას პრობლემები შეუქმნას. საკუთარი სადარდებელი და საფიქრალიც ჰყოფნის. მშობლების მიმტოვებელი მარტო აღმოჩნდა თავის დარდთან. საწყალი და მიუსაფარი თვითონ არის მხსნელისა და მშველელის მოლოდინში. რაც მთავარია, სიყვარული მოჰნატრებია და „კუდის სწორს“ ეძებს. უმწეოს სიტყვაც შეიძლება შეასმინო და რჩევაც მისცე, ე. ი. შენს აზრზე დაიყოლიო. ამიტომ არის, რომ მწერალი მას არ იმეტებს და საგრაფოს მტერსაც დიდ ბედნიერებას – საბედოს აპოვინებს. ე. ი. ბევრ რამეს მეტამორფოზა განუცდია და ჩვენც ახლებურად უნდა აღვიქვათ სინამდვილე. გამოსავალიც უჩვეულო უნდა ვიპოვოთ.

გველეშაპების – კლარასა და სერ ჰენრის ქორწინებას, საყოველთაო ბედნიერება უნდა მოჰყვეს – მთელი ქვეყანა გამოვა სტრესული მდგომარეობიდან და ცხოვრების ჩვეულ, ბუნებრივ წესს დაუბრუნდება. თუმცა ზაზა აბზიანიძის ლიტერატურულ

ზღაპარში ამ საერთო სიხარულს სევდაც ახლავს – იმ განსაკუთრებულის, უჩვეულოს, მართალია, საშინელის, მაგრამ მაინც რაღაცით რომანტიკულის დასრულების გამო; აგრეთვე, იმის გამო, ყოველივე ჩვეულებრივ, ყოფით უბრალოებას, ხშირად უსიამოვნოსაც რომ უნდა დაუბრუნდეს: „ძნელი იყო მიხვედრა, რაზე ფიქრობდა ახლა მელიათა წინამძღოლი – უხაროდა, ასე იღბლიანად რომ დამთავრდა ესოდენ სახიფათო ამბავი, თუ სწყინდა, რომ ცხოვრება ისევ უბრუნდებოდა თავის ჩვეულ კალაპოტს – ქათმების პარვით, მგელ-სევასტისთან და სოფლის ძაღლებთან გაუთავებელი მტრობით და სასახლის მითქმა-მოთქმით“.

როგორც ნაწარმოებშია აღნიშნული, აქ აღწერილი „ამბები ძალიან დიდი ხნის წინ მოხდა და ძალიან შორს“, იმდროინდელი რაინდების ნაბადვით. მართლაც ზღაპრის სათაურიდანვე – „ამბავი დე ლა მელასი“ ვიგებთ, რომ ამბავი უცხო გარემოში ხდება. ამაზე მეტყველებს პერსონაჟთა საკუთარი სახელები, თუ მათი წოდებებიც, მაგალითად, თვით მელათმთავარი – დე ლა მელა გრაფია, კარისკაცები – ბარონები; ყვავის სახელი ზიტაა, ბუსი კი – სოფი. აქვე არიან: მადმუაზელები, ფრეილინები, ლამაზი რენატა, გველეშაპები: კლარა და ჰენრი; ძაღლები: ფანი, ფანფანი და ფანდორი, მელათმწიგნობარი მელკიბიადესი, უკუდოთა უხუცესი მელენტი, შეუპოვარი მელიარესი, სინიორები და გნომები. მელიებს არც თუ დიდი ხნის წინათ აქვთ დატოვებული თავიანთი სოროები, მაგრამ მშვენივრად გაჩვეულან ციხე-სიმაგრეებსა, თუ ციხე-დარბაზებში. მას შემდეგ, რაც მელათა წინამძღოლს ციხე-სიმაგრესთან ერთად მელათა გრაფის წოდებაც მიუღია, სამელიეთის გალაგანს შიგნით „ძალას არ იშურებდა, რათა თავისი ცუდლუჭი ქვეშევრდომებისათვის ნამდვილ საგრაფოებში მიღებული წეს-ჩვეულებები და სიტყვაპასუხი შეეთვისებინა“.

ამგვარმა სიომ კი მას შემდეგ დაჰბერა სამელიეთს, რაც ის მგელ სევასტისაგან თავის დახსნის მიზნით გნომებთან გარიგებაზე წავიდა. შიმშილით ჯანგატეხილი დატოვა ამ გარიგებამ მათი ადრინდელი მტერი. მართალია, საქმე ზღაპარ-

თანა გვაქვს, მაგრამ ჯადოსნური სიტყვა, თუ საგანი აქ არ გვხვდება და ყველაფერი ნვალებით, საკმაოდ რეალისტურად მიიღწევა. მაგალითად, სამელიეთის ბინადართა გადასარჩენად დიდ ალქიმიკოსს სთხოვეს, ჩაუჯდეს თავის სინჯარებს და ერთ კვირაში ხელოვნური ვარიები გამოიყვანოს: „-იცოდე, უკანდასახევი გზა არა გვაქვს! ერთ კვირაში ციხე-სიმაგრის ყველა თავგი შეჭმული იქნება და მხოლოდღა შენი ვარიების იმედით უნდა ვიარსებოთ“. მებრძოლ მელათა სავარჯიშოდ კი ხელოვნური საქათმე არსებობდა. ურთიერთობებიც ჩვენს ყოფას გვაგონებს – სამელიეთშიც შეუღწევია დემოკრატიის სიოს და აქაც იჩენს თავს მისი „მიღწევა“ – აზრთა „ჭიდილი“, როდესაც დე სუნსულიო და დე ცუნცულიო მუდამ ერთმანეთს უპირისპირდებიან და ერთმანეთის სანინაალმდეგო აზრს გამოთქვამენ, სულერთია რაზე და როგორ. აქაც მეცნიერი გაქუცულკუდინია და სხვა.

ზაზა აბზიანიძე თავის ზღაპარში, რომელიც დიდებისთვისაც არის განკუთვნილი და პატარებისთვისაც, დიდ სიტბოსა და მსუბუქ იუმორს აქსოვს, რაც პირველ რიგში მის პერსონაჟთა ზედნოდებებში ჩანს, მაგალითად აქ გვხვდებიან: მისი კუდუბრწყინვალესობის კუდმოჭრილი თანამებრძოლები, კუდფაფუკა ცულლუტები და სხვა. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ეპითეტები ზღაპარში: ბენვბრწყინვალეთა საზოგადოება, კუდაცახცახებული ქვეშევრდომები, კუდგამეტებით მებრძოლები და ა. შ. აგრეთვე, იუმორის მომგვრელია მათი ქცევები: საგრაფო ტახტთან უფროს-უმცროსობით ჩამწკრივება, მელიათაგან პოეზიის ძალაზე მსჯელობა, თუ სასახლის სასიყვარულო ინტრიგებში გარკვევა. ზღაპარს საერთოდ არ გააჩნია პერსონაჟთა აღწერის ტრადიცია, რაც მწერალს თავისებურად შეუვსია თავისი ხელით შესრულებული საუცხოო ნახატებით.

რაც მთავარია, ზღაპარში მშვენიერად ჩანს, რომ დიდი მიზნის მისაღწევად ერთსულოვნება, თანადგომა ყოფილა საჭირო. სანამ ადამიანები ერთმანეთის ჭირსა და ტკივილს გულთან არ მიიტანენ, ერთმანეთს ვერ გაუგებენ და ხელს არ გაუწვდიან,

არაფერი ეშველებათ. ურთიერთთანადგომა კი სიკეთეა, რასაც სიყვარული უდევს საფუძვლად. თავისუფლება კი სწორედ ამ სიკეთიდან იღებს სათავეს. ზღაპრის „ამბავი დე ლა მელასი“ ავტორიც ხსნას სიკეთის თესვასა და სიყვარულის ძიებაში ხედავს.

2001 წ.

მელის მითოსური სახე ქართულ ფოლკლორში

განვითარების ევროპულ დონეზე მყოფი ხალხების ზეპირსიტყვიერების უპოპულარულესი პერსონაჟი – მელია ზღაპრულ ეპოსში რეალური მელიისაგან განსხვავებულ და ამავე დროს არაერთფეროვან სახეს ქმნის. ის ძირითადად ცხოველთა ზღაპრების მთავარი გმირია – ტრიქსტეტი – ტრადიციულად ცბიერი, მოხერხებული და მუხანათი. მაგრამ მელია ზღაპრულ ეპოსში მხოლოდ ტრიქსტერი არ არის. ის ზღაპრის სამივე ქვეყანაში – როგორც ცხოველთა, ასავე ჯადოსნურ და ნოველისტურ ზღაპრებში გვხვდება, სადაც ტრიქსტერთან ასოციაციის მიუხედავად განსაკუთრებულ სახეს გვაძლევს. აქ უკვე განსხვავებულია მელიის მიზნები და მისი განხორციელებისაკენ – საბოლოო გამარჯვებისაკენ მიმავალი გზები.

ჩვენს ნაშრომში სწორედ ამგვარ მელიაზე შევაჩერებთ ყურადღებას, რომელიც ოცამდე ტიპის ქართულ ზღაპარში გვხვდება. აქაც, ცხოველთა ზღაპრების მსგავსად, აქცენტი მის ჭამაზე კეთდება, რასაც უკვე საკრალური დანიშნულება აქვს.

მელია ჩვენს ზღაპრებში ძირითადად მცენარეულ საკვებს – ვახსა და მარცვლეულს ეტანება. მაგალითად, ნოველისტურ ზღაპარში „ობოლი და ქოსამატყუარა“ ობოლი ყვება, რომ ფუტკრის ნანიგზარ კისერზე ამოსულ ხეზე შერჩენილ ბელტზე გაშენებულ ვენახს შეეჩვია ერთი მელა – ტურა, რომელმაც ერთიანად გაატიალა მშვენიერი ვენახი: ფეხმოტეხილ ფუტკარს, რომელიც ავაზაკმა ხალხმა გუთანში შეაბა და მინას ახვნევიანებდა, მოსწყდა კისერი. ობლის მამამ მოუსვა ნიგოზი „კისერზე ფუტკარს და მოაბა თავი, ნანიგზარზე კი ხე ამოვიდა, გაიზარდა ერთი უშველებელი, დაისხა კაკალი... კაკალს ყვავი შეეჩვია და სულ გააჩანაგა. ესროლა მამაჩემმა ბელტი და ზედ არ შერჩა?! გაიზარდა ეს ბელტი, გადიდდა, გაკეთდა სახნაფ-სათიბი მინები, გავაშენეთ ზედ ვენახი, დავრგეთ ვაზი... დაისხა ყურძენი, დამნიფდა მშვენივრად. ვაზებზე მტე-

ვნები სულ წითლად ღვიოდა. ჩვენ ველით, რომ ან ახლა მოვკრეფთ, ან ახლა. უცებ ერთი მელა-ტურა არ შემოგვეჩვია?! გაგვიოხრა, გაგვიტიალა ერთიან, სულ ხელი აგვადებინა, ერთი სიტყვით წყალი გადაგვინურა, გამოჭამა ვენახი (რაზიკაშვილი 1951: 69-70). ეს პასაჟი აშკარად საკრალური ხასიათისაა. ყველაფერი კი გვირგვინდება მელიისა და ვენახის რიტუალური ურთერთობით, რომელთა სახეებიც გენეტიკურად მოკვდავი და მკვდრებით აღმდგომი ღვთაების მეტამორფოზულ სახესხვაობას წარმოადგენს. მელია ხომ დიონისეს ერთ-ერთი იპოსტასია (ტოპოროვი 1982: 57). მელიის სახე არც ხალხური პოეზიისათვის არის უცხო. ზღაპრის აღნიშნულ მოტივს ზუსტად ესადაგება ხალხური ლექსი „მელამ ვენახი შეჭამა“, სადაც, როგორც სათაურიდანაც ჩანს, მელია აჩანაგებს ვენახს:

„შემოგვეჩია მელია,
ყომრალი, თაგვის ფერია,
კაჭა და კაჭა ვენახი
აგვადებინა ხელია“ (პოეზია 1979: 163).

არადა ეს ვენახიც განსაკუთრებული იყო:

„ბატონმა ვენახი მომცა,
ახალი გასაშენია...
შიგ გავაკეთე მარანი,
მოვმართე სანნახელია.
ჩემი ძმა მეუბნებოდა:
– ღვინო მოგვივა ბევრია.
მე ჩემს ძმას ვეუბნებოდი:
– გავყვება ძველისძველია (პოეზია 1979: 163).

მელია ვაზს ზღაპარ „მელია და მენისქვილეშიც“ შეექცევა. მაგალითად, მის ერთ-ერთ ვარიანტში „სამი მტევანი ყურძნის ამბავი“ მენისქვილეს „სახლის გვერდზე ერთი პატარა ვენახი ჰქონდა, შიგ სამი ვაზი ედგა. სამი მტევანი ყურძენი ება ამ ვაზს. ჩამოუვლიდა მენისქვილე ვაზებს: – თქვენ უნდა დამაქორწილოთ, სამი მტევნიდან სამი კოკა ღვინო გამომივა.

ისეთი იმედი ჰქონდა, თითქო დაწურული ედგა ქვევრში.

ძალიან უფრთხილდებოდა, ბუზს არ აკარებდა ახლოს. ერთხელ მეწისქვილესთან მივიდა მელია:

– მეწისქვილე, – უთხრა მელიამ, – ყურძენი მაჭამე და ბედსა გნეო!

– რა ბედს უნდა მნიო, შვილოსა, ჩემმა სამმა მტევანმა ცოლი უნდა შემართოს, სხვა არაფერი მინდაო.

– კარგი, – უთხრა მელიამ, – მაჭამე და მე შეგერთავ!..

მეწისქვილემ ჯერ ერთი მტევანი მოუგლიჯა. შეჭამა მელიამ...“ (რაზიკაშვილი 1952: 132).

ასე განმეორდა სამჯერ. „შეაჭამა მესამე მტევანიც... გაუძღვა მელია მეწისქვილეს, გაიყვანა მინდორში, სულ ღიღილო და ყაყაჩოებით ააჭრელა:

– უნდა ხელმწიფის ქალი შეგართოო!“ (რაზიკაშვილი 1952: 132).

მელია არა მარტო გამოჰყავს ვენახს, მისი გაშენებაც შეუძლია „ყველა თავისი საჭირო მოწყობილობით“; ისევე როგორც – ყვავილებისა და ხეხილისა. მაგალითად, მელიამ, როგორც რახრახ მეწისქვილის ქომაგმა ცხოველმა „ნაილო ვაზის რქები დანიშნულ ადგილზე. მივიდა, ოთხივე კუთხეში დაარჭო ვაზის რქები, ნაფოტებისაგან გააკეთა მარნები, მეზვრეებისათვის გააკეთა სახლები, ჯოხის კაცები და ჯოხისავე თოფებით დააყენა მწკრივებს შორის. გადასწერა ჯვარი და მთელი ეს ცარიელი ადგილი გადაიქცა მშვენიერ ზვრად. ზვარს შემორტყმული ჰქონდა მშვენიერი გალავანი. შიგნით გადაჭიმული იყო მარნები, მეზვრეებისათვის სახლები და მეზვრეები კი თოფით ხელში უვლიდნენ ზვარს“ (ლლონტი 1992 ა: 33-34).

არა მარტო ზვრების გაშენება, მას შეუძლია, სასიძოს სახლიდან ხელმწიფის სახლამდე „სულ ხალიჩა-ფარდაგი დაფინოს გზაზე, რომ სულ ველის ყვავილივითა ყვაოდეს... გაიქცა ხელად მელია, ყველა სანაგვეზე მიიღობინ-მოიღობინა, გაავსო ტომარა ძველი თუ რამე მოხვდა გადგდებული: ეს წინდები იყო, თუ ტომრის ნაგლეჯები, ფარდაგის ნაგლეჯები თუ ისე ძველმანი შეხვდა რამე. გაავსო ტომარა, მივიდა მეწისქვილესთან, მისცა ხელში და უთხრა:

– ნადი, იმ ხელმწიფის კარზე დადექი და დაიწყე სულ უკუღ-

მა გადაყრა და სანამ შენ კარზე არ მიხვიდე, უკან არ მიიხედოო“ (ლლონტი 1992ა: 32). მართლაც ეგრე გააკეთა მენისქვილემ და „რასა ხედავს, მთელი გზა ველის ყვავილივითა ყვაოდა – ისეთი ხალიჩა-ფარდაგი იყო დაფენილი“ (ლლონტი 1992ა: 33).

შემდეგ მელიამ „მიამტვრ-მოამტვრია ყველა ხის კენწერო, აავსო ტომარა და დაბრუნდა მენისქვილესთან. მისცა ტომარა და უთხრა: – ნადი, ხელმწიფის კარიდან დაიწყე გადაყრა და სანამ შენ სახლთან არ მოხვიდე, უკან არ მიიხედოო... (ბოლოს მენისქვილემ – რ.ჩ.) გაიხედა და მართლაც მშვენიერი სანახავი იყო: შუა გზაზე დაფენილი ხალიჩა-ფარდაგი და გზის იქით და აქეთ სხვადასხვა ხეხილი იყო ჩამწყრივებული: რიგი მწიფდა, რიგი ყვაოდა და რიგი ჩამოდიოდა“ (ლლონტი 1992ა: 33).

მელია ლექსად ნათქვამ „თხა და ვენახის“ ორ ვარიანტშიც გვხვდება განსხვავებით პოპულარული ვარიანტისაგან. ეს ზღაპარი ხომ მევენეხეობა-მელვინეობის ღვთაების სადიდებელ ჰიმნთა ჯგუფს უნდა განეკუთვნებოდეს (ზანდუკელი 1975: 98). ამდენად მნიშვნელოვანი ჩანს მასში მელიას მონაწილეობა. მაგალითად, დილომში ჩანერილ ვარიანტში:

„...მოდი, – ვნახოთ ტურა, რამ შეჭამა ტურა?

მიველ, ვნახე ტურა, მელამ ჭამა ტურა.

მელამ – ტურა, ტურამ – ციცა, ციცამ – თაგვი,

თაგვმა – მინა, მინამ – ჟანგი, ჟანგმა – თოფი,

თოფმა – დათვი, დათვმა – მგელი, მგელმა – თხა,

თხამ ვენახი შეჭამა“ (პოეზია 1979: 404).

ვინმე მესხის მიერ ჩანერილი ვარიანტის ფრაგმენტში კი ნათქვამია:

„...მოდი, ვნახოთ კატა, რამ შეჭამა კატა?

მელამ ჭამა კატა.

მელა, მელა, მელამ – კატა, კატამ – თაგვი

.....

თხამ ვენახი შეჭამა“ (პოეზია 1979: 406).

მართალია, ამ ვარიანტებში მელია უშუალოდ თვითონ არ ჭამს ვენახს, მაგრამ ჭამს ვენახის მჭამელი თხის მჭამელის

მჭამელს – ტურას ან კატას. შემდეგ კი შეუჭმელი არც თვითონ რჩება და მას ძალღი შეეცევა:

„მოდით, ვნახოთ მელა, რამ შეჭამა მელა?

მიველ, ვნახე მელა, ძალღმა სჭამა მელა.

ძალღმა – მელა, მელამ – ტურა, ტურამ – ციცა...“.

(პოეზია 1979: 404)

თუ გავითვალისწინებთ, რომ თხა ნაყოფიერების ღვთაების დიონისეს ერთ-ერთი იპოსტასია, ისევე როგორც – მელია და ვენახი, ამ ნაწარმოებების საკრალური დანიშნულება ნათელი გახდება. საერთოდ, ცნობილია, რომ ნაყოფიერების მოკვდავ და მკვდრებით აღმდგომ ღვთაებას მეტამორფოზის ძალა შესწევს და ის სხვადასხვა ხალხთა მითოსურ სამყაროში როგორც მცენარეულ, ასევე ცხოველურ სახეებსაც იღებს. ამდენად არ არის გასაკვირი, რომ შემდგომი განახლებისა და საერთოდ უკვდავების მოსაპოვებლად ის თავისავე თავის იპოსტასურ სახესხვაობებს შეეცეოდეს. ხალხური პოეზიის საფერხულო ნიმუშებში ვაზს ცხვარიც ჭამს:

„...ჭაფჭავადის გოგიასა

ერთი ბრუდე ვაზი ჰქონდა,
ბიჭოვდა.

ერთი ბრუდე ვაზი ჰქონდა,
ერთი ბრუდე ვაზი ჰქონდა,
ბიჭოვ და,

მეკერჩხალზე აგებული,

ისიც ცხვარმა შეუჭამა,

ისიც ცხვარმა შეუჭამა.

დარჩა ის წყალწალეული“.

(ფ.არქ. რაჭა № 274: 132).

იგივე მოვლენასთან გვაქვს საქმე ზღაპარში „ცხოველთა ნადი“ (ვირსალაძე 1949: 64), სადაც რიგ-რიგობით სტუმრად მისული ძღვენით ხელდამშვენებული ცხოველები: თაგვი, კატა, მელა, მგელი და ბოლოს მასპინძელი – კაცი მათ წინ მისულებს გადასანსლავენ. საინტერესოა, რომ პირველი სტუმარი – თაგ-

ვი ფქვილით არის ხელდამშვენებული. როგორც ვხედავთ, მათ შორის არის მელიაც. სტუმარი კი, ისიც ძღვენით ოჯახში შესული, რომ ღვთაებაა, ცნობილია (ჩოლოყაშვილი 2004: 139).

ოჯახებში სტუმრად ხელდამშვენებული მელიას სიარული მეტად პოპულარული მოტივია ქართულ ფოლკლორში და რიტუალური ქმედების შთაბეჭდილებას ტოვებს. მაგალითად: „მელიამ ნაფეტვარზე გაიარა, ნახა, რო ბევრი თავთავი ეყარა ტყუილად. იფიქრა: ამ თავთავებით ბევრ ზიანს ვიზამო. დაჯდა და დაინყო თავთავების კრეფა. აკრიფა ერთი კონა, ამოიღო ილლიის ძირში და გაუდგა გზას. გზაზე დაუღამდა. მივიდა ერთი სახლის კარებზე და შესძახა:

– არ დამაყენებთო?

– დაგაყენებთო! – დაუძახეს.

მელიამ მიაბარა თავთავების კონა და უთხრა: – საქათმეში შეიტანეთო!

...შუალამის დროს ... ადგა მელია, აიღო თავთავები და ერთ დიდ წითელ მამალს დაუდო ცხვირწინ. მეორე დღეს მოჰკითხა მასპინძელს ანაბარი. შევიდა მასპინძელი და მელიას გამოკენკილი თავთავები კი გამოუტანა...

– ან უნდა მომიტანოთ ჩემი თავთავები, არა და ის მამალი უნდა მომცეთო!

რას იზამდა მასპინძელი?! აიღო და მისცა მამალი. აიყვანა მელიამ და გასწია... დაუღამდა. გზაზე ერთ მეცხვარესთან დადგა. მიაბარა მამალი და უთხრა:

– ეგ მამალი არ მომიკლათ, თორემ ცხვარს წაგართმევთო“ (რაზიკაშვილი 1951: 339-340). ეგრეც მოხდა: „მისცეს მელიას ერკემალი და გაისტუმრეს“ (რაზიკაშვილი 1951: 340). მიყვანილ ერკემალში გლეხისგან ხარი წაიყვანა. სხვაგან სტუმრობისას ამ ხარს გამოსჭრა კისერი და დანა მასპინძლის უმცროს ქალს ჩაუდო ჯიბეში, რომელიც შემდეგ თან წაიყვანა სიმღერით:.

„ფეტივი გაყვიდე მამლადა,

მამალი – ერკემალადა,

ერკემალაი – ხარადა,

ხარაი – ლამაზ ქალადა“ (რაზიკაშვილი 1951: 341).

ამ ზღაპრებში ფეტვი მამალმა რომ მიირთვა, ის შემდეგ ერკემალმა რომ გამოასალმა სიცოცხლეს, ეს უკანასკნელი კი – ხარმა და მას უკვე ქალმა რომ გამოსჭრა კისერი, პერსონაჟთა ისეთივე ურთიერთ გადასანსვლა უნდა იყოს, როგორსაც წინა ზღაპრებში ჰქონდა ადგილი. ის რიტუალურ ქმედებად უნდა ჩაითვალოს, რასაც ზღაპრებში მოკვდავი და მკვდრეთითი აღმდგომი ღვთაების ბუნება განაპირობებს, შეექცევა რა პერიოდულად თავისსავე თავის სახესხვაობებს შემდგომი განახლების მიზნით.

როგორც ვხედავთ, ამ ზღაპრებში მელიას სტუმრად სიარული ხორბლის თავთავით იწყება. მთელ რიგ სხვა ზღაპრებშიც („მელია და კრავი“, „თხა და მელია“, „ლორი, დათვი და მელია“) ის მარცვლეული კულტურის (ხორბლის, ფეტვის, ქერის, სიმინდის) მიმართ არ არის გულგრილი. ეს ზღაპრები მინათმოქმედების მოტივის შემცველია, სადაც მელია მიწის დამუშავებასა და მოსავლის აღებას (ხვნა, თესვა, ფარცხვა, მკა, ძნის შეკვრა, ლეწვა, განიავება, მარცვლის გადარჩევა) თავს არიდებს მისი მეგობრებისაგან (კრავი, თხა, ღორი, დათვი) განსხვავებით, სხვის მონაგარს კი იოლად ისაკუთრებს.

ეს ცხოველები რომ მართლაც შემთხვევით არ მისდევენ მინათმოქმედებას და პურის სულები არიან (ფრეზერი 1980: 433), დათვთან დაკავშირებული ერთი საწესრვეულებო ლექსიც მოწმობს:

„დათვმა ყანა მოგვიძოვა
თავის ორი ბელითაო,
ადე, გოგო, კვერცხი ჩადე
შენი ორი ხელითაო“ (პოეზია 1976: 62).

ამ ტიპის ნაწარმოებებში მელიას ცილობა ყოველთვის მარცვლეულზე მოსდის და ზღაპრის დასასრულს ისაკუთრებს სასურველ მოსავალს, ზოგჯერ მას კატასთან ერთად ინანილებს: „დარჩათ კატას და მელას მთელი ყანა, მთელი ნამუშავი“. ისეც ხდება, რომ მელიას მხოლოდ რამდენიმე მარცვალი შეხვდება, მაგრამ ეს სწორედ ის მარცვლებია, რომლებითაც შემდგომ ოჯახებში იწყებს მსვლელობას და საბოლოოდაც მიზანს აღწევს – პატარძალს ისაკუთრებს. ამ ტიპის ზღაპრებში მელია

ნეფეა – ბოლო ოჯახში სტუმრობისას მას პატარძლის გვერდით სვამენ და ქალსაც ატანენ. ერთ ზღაპარში პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ მელიამ ოჯახიდან დედოფალი წაიყვანა (მსხალაძე 1973: 20).

ამ ზღაპრებზე ვრცლად ჩვენს წიგნში „უძველესი რწმენა-წარმოდგენების კვალი ზღაპრულ ეპოსში“ გვაქვს საუბარი, ამდენად აქ აღარ შევჩერდებით. იმას კი ვიტყვით, რომ მელია სამინათმოდგენად საქმიანობაში თავის არიდებით რაღაც დაფარულ წესს უნდა იცავდეს და მისი როლი ამ საერთო საქმეში მნიშვნელოვანი უნდა იყოს.

აქვე გვინდა გავიხსენოთ ერთი მცირე ზომის ზღაპარიც „ატაცილი და მატაცილი“, რომელშიც ძმობილებმა „თხა დაკლეს, გაატყავეს, ტყავი ქანდარაზე გაფინეს, ხორცი კავზე ჩამოკიდეს, ნაწლავები ქვაბით კერიის ქვეშ შედგეს, ქონი ქუფში შეინახეს და თვითონ შეშაზე წავიდნენ“. შეშაზე მიმავლები გზაში მელას შეხვდნენ, სალამზე სალამითვე უპასუხეს „და დანვრილებით ყველაფერი უამბეს“. ამის შემდეგ წავიდა „მათი საქმე ცუდად – მელიამ ყველაფერი შეუსანსლათ“. მერე კი მშვიდად „გომურში შეცუნცულდა და ტკბილად დაიძინა“. „დარჩნენ ატაცილი და მატაცილი ხახამშრალები და ცარიელტარიელები“ როგორცა ჩანს, მელიამ ყველაფერი შეუსანსლათ რაღაც დაფარული წესის დამრღვევებს, თვითონ კი წარმატება დამსახურებულად მოიპოვა და მირთმეული შეირგო კიდევ. ამ ზღაპრის მსგავსია საბავშვო ლექსი:

„ლოლია, ლოლია,
ხბო წითელია,
ამან დაკლა, ამან მოხარშა,
სულ აი ამ ეშმაკუნამ შეჭამა.

რომლის თქმისასაც უფროსი ბავშვის ხელისგულზე თითით სამჯერ წრეს შემოხაზავს და ბავშვის თითებს როგორც პერსონაჟებს წარმოაჩენს. ყველაფრის შემჭმელი ცერა თითი გამოდის, რომლის შესახებაც „ეშმაკუნა“ სიყვარულითა და აღერსით არის ნათქვამი. ისე რომ ამ ტიპის ნაწარმოებებში რაღაც დაფარული აზრი უნდა იმალებოდეს.

საერთოდ კი ზღაპრებში ძღვენით ხელდამშვენებულ მელიას ოჯახში დიდი პატივით ხვდებიან: „-მობრძანდი, მელია, სტუმარი ღვთის გაჩენილიაო!“ (ფ. არქ. კახეთი, 43: 76). უნდა აღინიშნოს, რომ მელიას სახე უძველეს სამეურნეო რიტუალშიც ჩანდა და ხშირად მომკილ ბოლო ძნას, რომელშიც მარცვლის სული ითვლებოდა ჩაბუდებულად, მელიის ფორმას აძლევდნენ, ისევე როგორც – მამლისას, თხისას, ცხვრისას (ჯალაბაძე 1986: 261).

როგორც პურის სულები – მელია, მგელი და დათვი წისქვილის ბინადრები არიან ზღაპარში „მგელი, დათვი და მელია“. ისინი იქ თავშეფარებულ ტრადიციული წესის დამცველს დაფარულ ცოდნას აზიარებენ და ბედსა სწევენ – იმქვეყნიური სიკეთით აჯილდოვებენ: მხედველობას უბრუნებენ, გაამდიდრებენ და ხელმწიფის ქალზე დააქორწინებენ. წესის დამრღვევს კი იქვე სასტიკად უსწორდებიან.

მელია მენისქვილის – წისქვილში პურის სულის მკვლელის ქომაგი ცხოველია და ამდენად მისი მეტამორფოზული სახესხვაობა ზღაპარში „მელია და მენისქვილე“; ზღაპარ „მელია და ხელმწიფის შვილში“ (აღნიაშვილი 1979: 109) კი – მონადირის მეტამორფოზული სახესხვაობა. აქ ის ნანადირევს მიირთმევს თავის ძმობილებთან – მგელთან, დათვთან და არწივთან ერთად.

ზაპარში მელიას მძლეველიც არსებობს. მას საკმაოდ იოლად ნახევარქათაში ყლაპავს: „ერთი ნახევარქათაში და ერთი მელია დაძმობილდნენ. ნავიდნენ გზასა. მელიამ ნახევარქათაში გააჯავრა. ნახევარქათამმა უთხრა მელიას: – მელია, სუ, თორემ ჩაგყლაპავო.

გააღო პირი და გადაყლაპა მელია“ (ცანავა 1994ა: 40). ასე ჩაყლაპა ნახევარქათამმა: მგელი, დათვი და ზღვა. ეს ის ნახევარქათამია, რომელმაც შეანუხა ხელმწიფე ყვირილით, შემდეგ უკან ამოუშვა გადაყლაპულები: „ნაიყვანეს ნახევარქათაში და შეაგდეს საქათმეში. ნახევარქათამმა ამოუშვა მელია მუცლიდან. მელიამ დაჭამა ქათმები და გასწია თავის გზაზე“ (ცანავა 1994ა: 42). საბატეში ნახევარქათამმა მგელი ამოუშვა, საცხვრეში – დათვი და ხელმწიფეს გაუწყვიტა ბატები და ცხვრები.

სხვა ზღაპარში მელიას გაფატრული მუცლიდან ამოყვანილი ჩიტი ჩიორას ბარტყებიც ცოცხლები არიან (ცანავა 1994ა: 44). ამდენად მელია ზღაპრებში მესაქონლეობის მფარველი ღვთაების ფუნქციასაც ასრულებს (ჩოლოყაშვილი 2004: 151).

მელია ფრინველებს ხალხურ პოეზიაშიც ეტანება თუმცა, ზღაპრების მსგავსად, გაცილებით იშვიათად, ვიდრე მცენარეულს. მაგალითად:

„საწყალი მელა ჩიოდა,
ერთსა საქათმეს მივადექ,
გამოუთხარა ძირია,
იხვსა, ბატსა და ქათამსა –
ყველას გავკარი კბილია“ (პოეზია 1979: 178).

ხალხურ პოეზიაში მცენარეული საკვებიდან მელია არა მარტო ვენახსა და მარცვლეულს შეეჭყევა, არამედ ხილბოსტნეულსაც მშვენივრად მიირთმევს. მაგალითად, ლექსში „მელია“:

„საწყალი მელა ჩიოდა,
არ მამივიდა ძილია,
ბოსტანსა გადმოვეჩვიე,
ხახვს ამოუგდე ძირია.
სუყველა ხილი შევირგე,
ტყემალმა მომჭრა კბილია“ (პოეზია 1979: 173).

ან კიდევ: „ყველა ხილი რომ შევჭამე,
წინმატმა დამწო პირია.
შავხედე, უკან მომდევდა
ჩვენი მებაღე-გზირია“ (პოეზია 1979: 173).

სხვაგან: „ქინძი გავძოვე, ქონდარი,
ხახვს ამოვუგდე ძირიო“ (პოეზია 1979: 173).

ან: „წინაკამ დამწვა პირიო“ (პოეზია 1979: 173).

ან კიდევ: „გუშინ გორს ვიყავ,
თუთა ვჭამე და ბალიო,
ყოველი ხილი მოვჭამე,
წინმატმა დამწვა პირიო“ (პოეზია 1979: 173).

მელია რომ არ არის უბრალო პერსონაჟი, ამაზე სვანური ზღაპარი-გამოცანა „რომელია უფრო დიდი“ მეტყველებს, რომელიც მთლიანად მითოსურ მოტივებზეა აგებული: „ერთი ბულა ცხოვრობდა. ისეთი უზარმაზარი იყო, წინა ფეხები ზღვას გაღმა ედგა, უკანა – ზღვის გამოღმა. ერთხელაც არის, სად იყო, სად არა, მოფრინდა ორბი, აიტაცა ეს ბულა და ავარდა ცაში. კარგა ხანი იფრინა, მაგრამ ვაკე ადგილი ვერსად იპოვა, რომ ბულა ზედ დაედო და შეეჭამა. ბოლოს ვიღაც მეჯოგე შეამჩნია. ხედავს, მეჯოგეს იმოდენა რქამოტეხილი ვაცი მოჰყავს, ავდარში მის წვერქვეშ თავის ჯოგიანად შეეფარები. ორბმა ნადავლი ამ ვაცის მოტეხილ რქაზე დადო და ხორცს ძიძგნა დაუნყო. ჭამაში გართულს ერთი ბეჭი ძირს გადმოუვარდა. სწორედ ამ დროს მეჯოგემ ცას შეხედა, წვიმამ ხომ არ გადაიღო და ბეჭი შიგ თვალში ჩაუვარდა...

მწყემსებმა ბეჭს აქეთ-იქიდან მოსდეს კომბლები, რის ვაი-ვაგლახით ამოაგდეს თვალიდან და ცხრა მთას იქით გადაისროლეს.

გავიდა დრო. იმ ბეჭზე ერთი დიდი სოფელი გაშენდა მალე ბეჭს მელია შემოეჩვია. ხრავს მელია ბეჭს და მთელ სოფელს ხან აქეთ უზამს პირს, ხან – იქით. სოფლელები გაოცებულები არიან – ეს რა უცნაური ამბავი გვემართება, დღეს აღმოსავლეთისაკენ გვაქვს კარ-ფანჯარა, ხვალ – დასავლეთისაკენა. ერთხელაც დაუდარაჯდნენ და რას ხედავენ, სულ მელიას ოინები კი ყოფილა! მაშინვე მოკლეს მელია, ცალ მხარეს გაატყავეს და იმ ტყავისაგან დიდმა თუ პატარამ, ყველამ ქუდი შეიკერა. მერე მელიას გადაბრუნება სცადეს, მაგრამ ძვრაც ვერ უყვეს. ამ ამბავში რომ იყვნენ, გზად ობოლმა და-ძმამ ჩამოიარა. დამ ნახევრად გატყავებული მელია რომ დაინახა, თითისტარი მოსდო, თვალის დახამხამებაში მელია მეორე მხარეს გადააბრუნა, გაატყავა და ტყავი ძმას საქუდედ მოაზომა, მაგრამ ბიჭს ტყავი კეფაზედაც არ გასწვდა.

ახლა თქვენ მითხარით, რომელია ამათში ყველაზე დიდი: ბულა, ორბი, ვაცი, მეჯოგე, მელია თუ გოგონა და მისი ძმა? (ცინდელიანი 1975. 21).

ამავე ტიპისაა „ზღაპარი გამოცანა“ (ვირსალაძე 1958ა: 331-332), სადაც ხელმწიფეს ჰქონდა ორი დღის მიწა. იქ დაათესინა პური, დაიჭირა თორმეტი კაცი და დაუყენა საყარაულოდ სახნავს. ეს ჯეჯილი ერთმა ხარმა ორ-სამ ლუკმად მონ-მინდა და რალაც განგებით „ნაიქცა და მოკვდა. მკვდარ ხარს ტანი ხელმწიფის მამულზე ედო, ფეხები, კუდი და თავი კი სხვის მამულზე“. ერთმა ყორანმა წაიღო, დაჯდა ერთი ციკნის რქაზე, ხორცი „მთლად შეჭამა, მაგრამ მაინც ბეჭი დაუვარდა... მოიტაცა ეს ბეჭი და ამ მეცხვარეს თვალში ჩაუვარდა“. სიძებმა: ფრინველთ ხელმწიფემ და ნადირთ ხელმწიფემ შეაგზავნეს ფრინველები, მერე ნადირები, მაგრამ ვერ იპოვეს. ზღვათ ხელმწიფემ კი ზღვა მიუშვა თვალში და გამოირიყეს. ამ ბეჭზე ააშენეს ქალაქი, მაგრამ ბეჭზე ხორცი შერჩენილიყო, „მოვიდა მელია და დაუნყო ხრა ამ ძვალს. ზედ სახლები იქცეოდნენ. შენუხდნენ მცხოვრებნი... სამი დღის ვაჟმა ტყვია ესროლა მელიას და მოკლა. საჩუქრად ნახევარი მელიის ტყავი მიიღო. ნახევარისა მთელმა ქალაქმა შეიკერა ტანისამოსი და კიდევაც დარჩა. ვაჟმა მეორე ნახევრით შეიკერა, მაგრამ წინ კალთები, გული და სახელოები კი დააკლდა. ვინ უფრო დიდი ყოფილა – ხარი, ყორანი, ციკანი, მეცხვარე, ის ძვალი, ის მელია, თუ ის ვაჟი?“ ამ ზღაპრის პასუხი ალბათ ის არის, რომ ყველანი ტოლები არიან, რადგანაც ერთი ღვთაების მეტამორფოზული სახესხვაობები უნდა იყვნენ. თუმცა ამ შეკითხვის ჩამონათვალში ჯეჯილიც უნდა იყოს, ყველაფერი ხომ მისი შექმნით დაიწყო.

მელია სხვა ზღაპარში („მელია და მენისქვილე“) მხვნელების სურვილით ნათესებისათვის წვიმის მომყვანია, რისთვისაც ცხრილით (ცხავით, საცრით) რიტუალს ასრულებს: მელია „გზაზე მხვნელებს შეხვდა. მხვნელებმა დაუძახეს: – დაისვენე, მელიავ, პური ჭამეო.

დაისვენა მელიამ. მისცეს ერთი ცხრილი და უთხრეს:

– ნადი, სანამ ჩვენ სამხარს მოვამზადებთ, წყალი ამოგვიტანეო.

წავიდა მელია. ავსებს წყალს, მაგრამ ცხრილი რას დაი-

ჭერდა?!" (რაზიკაშვილი 1951: 341).

ბ. კილანავა მიუთითებს, რომ ცხავის როგორც წვიმის სიმბოლოს გააზრება დასტურდება ლაზარობის ტექსტში, სადაც ხშირად გვხვდება სტროფი:

„ცხავი აცხავებულა,
წვიმა აჩქარებულა“ (კილანავა 1981: 154).

ამიტომაც ვამბობთ ხოლმე წვიმაზე „სცრისო“.

მელია სხვაგანაც ასრულებს რიტუალს, როდესაც თავისი დაკარგული კუდის დაბრუნებას ცდილობს და მუხის ძირში მძივებით მორთულ გოგონებს აცეკვებს: მელიას „მისცა ვაჭარმა ძივები. წავიდა, მელამ დაკიდა გულზე გოგვებს. გოგვებმა იცეკვეს მუხის ძირში. მუხამ მისცა მელას ნეკერი. ნეკერი მიუტანა თხას, თხამ მისცა რძე, რძე მიუტანა ნენეს, ნენემ დაუბრუნა კუდი. მელამ მოკურცხლა“ (მსხალაძე 1973: 26).

მელიას ბევრი შეუძლია. ის ერთ ზღაპარში იმუქრება კიდეც: „-თუ ამას მამცემთ, თუ არადა აქედან აგყრიოთ! აიღეს და მისცეს მამალი (სიხარულიძე 1938: 43). ყოველივე ამის საფუძველზე ნათელი ხდება, რომ მელიის სახე ჩვენს მიერ განხილულ ნაწარმოებებში გენეტიკურად მოკვდავ და მკვდრეთით აღმდგომ ღვთაებას უკავშირდება და მისი ერთ-ერთი ზოომორფული იპოსტასია. ამიტომვე გადარჩება ის, როცა ცამდე აწვდილ კოცონში – რიტუალურ ცეცხლში აგდებენ, საიდანაც უვნებელი, უფრო ზუსტად – განახლებული გამოდის. კოცონი ხომ აგრალური დღესასწაულისადმი მიძღვნილი აუცილებელი რიტუალის შემადგენელი ნაწილი იყო. მაგალითად, უძველეს დროში პარიზში იყო ჩვეულება კოცონზე ცოცხალი კატის, თხის, ზოგჯერ მელიის დაწვისა. პარიზელები კოცონიდან ნახშირსა და ნაცარს აგროვებდნენ და მიჰქონდათ სახლში, სჯეროდათ რა, რომ ის მოუტანდათ ბედნიერებას (ფრეზერი 1980: 723). სხვაგან თეთრ მამალს, ცხენის თავს, უმეტესად კი კატებსა და გველებს წვავდნენ (ფრეზერი 1980: 728). ვ. მანსარდტი თვლიდა, რომ ადამიანები წვავდნენ იმ ცხოველებს, რომლებიც განასახიერებდნენ მცენარეთა – პურის სულებს და ამდენად ჩვეულება მათი დაწვისა იყო მაგიური ცერემონია, რომელიც ნათესებს

აძლევედა აუცილებელ მზის სინათლეს (ფრეზერი 1980: 729). ჯ. ფრეზერი „Золотая ветвь“-ის პირველ გამოცემაში ამ თეორიას ემხრობოდა, მაგრამ მოგვიანებით ნაკლებად დამაჯერებლად მიიჩნია და ჩათვალა, რომ ადამიანებს, რომლებსაც წვავდნენ, თვლიდნენ ჯადოქრებად და გრძნეულებად. საქონლისა და გარეული ცხოველების დანეასაც იმით ხსნიდა, რომ ისინი ითვლებოდნენ გრძნეულთა ჯადოს გავლენის ქვეშ მოხვედრილებად, ან ადამიანთა კეთილდღეობის საზიანოდ ცხოველებად ქცეულ ნამდვილ ჯადოქრებად (ფრეზერი 1980: 729). მართალია, კოცონზე ან სახრჩობელაზე მელიას სიკვდილი ხალხს უხვი მოსავლის მომტანად წარმოედგინა, მაგრამ ამ გარემოებას იმით ხსნიდნენ, რომ ის როგორც გრძნეული ყველაფერს აკეთებდა ნათესების დასალუჟად (ფრეზერი 1980: 729).

ამგვარი გააზრება გვიანდელი უნდა იყოს. მაგნე სულებად ხომ ადრინდელი ღვთაებები იქცნენ, დაიკარგა რა მათი ძლევა-მოსილების რწმენა, მსგავსად ქართული დალისა მოგვიანებით ალის სახედ რომ მოხდა მისი გადააზრება. კოცონში დამწვარი ცხოველები, რომლებსაც ეშმაკისეულ არსებებად თვლიდნენ, სწორედ იმის დასტური უნდა იყოს, რომ ისინი თავდაპირველად ღვთაებები იყვნენ, მათი ცეცხლზე დაწვაც ადრე მათი – როგორც პურის სულების განახლებისათვის ხდებოდა და უკეთესი მოსავლიანობის სანინდარი უნდა ყოფილიყო. ე. ი. ეს ერთი და იმავე მოვლენის გააზრების ორი სხვადასხვა ეტაპია. მათ ავსულებად გააზრებას ცეცხლზე დაწვამაც შეუწყო ხელი, დაიკარგა რა აგრარული მეურნეობისათვის აუცილებელი რიტუალური კოცონის სასიკეთო მნიშვნელობა.

ჯადოსნური ზღაპრის მელია გმირის ქომაგი ცხოველიც არის – მისი მეტამორფოზული სახესხვაობა. მას შემდეგ რაც ბიჭმა ის ძაღლებისა და მონადირეებისაგან დაიხსნა, „მობრუნდა ეს მელია, მისცა ბალანი და უთხრა: ერთ გაჭირვებაში მეც გამოგადგებიო“. მართლაც განსაცდელში ჩავარდნილი ბიჭი „დაისვა მელიამ ზურგზე, წაიყვანა, იმდენი ატარა, რომ საცა მზეთუნახავი იყო, იმის ფეხთით იატაკს ქვეშ ამოსვა“. ამა თუ იმ არსებაზე ამხედრება რომ ამ არსებად ქცევას ნიშნავს, თა-

ვის დროზე ვ. პროპი მიუთითებდა (პროპი 1946: 150). ამ დახმარებით მელიამ არა მარტო გადაარჩინა ბიჭი, ბედსაც სწია: „მზეთუნახავმა გასძახა ბიჭს: – მომიცია მალლა ღმერთი, ძირს – დედამინა, მე შენ არ გიმტყუნო, შენ ქმარი და მე – ცოლი“ (უმიკაშვილი 1964ა: 36-37).

ისიც უნდა ითქვას, რომ მელია არა მხოლოდ პერსონაჟია ხალხური ზღაპრებისა და პოეზიის ნიმუშებისა, არამედ მისი სახელი ამ ჟანრის ნაწარმოებთა დასაწყისსა თუ დასასრულის ფორმულებშიც გვხვდება, რომელთაც ხშირად მითოსური შინაარსი აქვთ, საკრალური დანიშნულებისანი ჩანან და არ არის გამორიცხული, ის აქ მოიხსენიებოდეს სწორედ როგორც ღვთაება. მაგალითად, არც თუ იშვიათად, ამგვარად იწყება ხალხური პოეზიის ნიმუშები:

„ელისა და მელისა,
სახლი მედგა ძელისა,
საძირკველი ვერცხლისა,
აფრა – მარგალიტისა“ (პოეზია 1979: 29).

„ელია თუ მელია,
ჩიტი მომინველია,
ერბო მისი მონახადით
კოთხო დამიტენია“ (პოეზია 1983: 67).

„ელო-მელო, სამოსელო,
ჩიტო ყვავო, ყავარჯენო“ (პოეზია 1979: 172).

„ელასაო, მელასაო,
ე, ბებერი წამომგდარა კერასაო“ (პოეზია 1979:161).

„ელიაო, მელიაო,
აჯამეთში ტევრიაო“ (პოეზია 1983: 59).

ზღაპრებისათვის კი ტიპიურია ასეთი დასასრული:

„აი, ელასა, მელასა
ჭიქა მეკიდა ყელასა“ (ვირსალაძე 1958ა: 54).

„ელასაო, მელასაო,

ჭიქა მეზა ყელასაო“ (ვირსალაძე 1958ა: 237).

„ელასა, ბიჭო, მელასა,

კოკა მეკიდა ყელასა“ (ჩიქოვანი 1938: 237).

აქ გამოთქმული მოსაზრება განმტკიცდება, თუ გავიხსენებთ, რომ ამგვარი დასაწყისები შელოცვებსაც ახასიათებს:

„ელი ელავდა, მელი მელობდა,

ზღვა შიშინობდა, ზღვა ფიფინობდა“ (შიოშვილი 1994: 103).

„ელლო, ელენტა, მელო მელენტა,

ზღვა შიშინობდა, ზღვა ფიფინობდა“ (შიოშვილი 1994: 105).

მელეტიנסკი ხომ აღნიშნავს, რომ „უბრალო შელოცვებშიც კი, ჩვეულებრივ, მოცემულია მოკლე შესავალი მითიური პირველწინაპრის, ღმერთის შესაბამის პარადიგმულ მოღვაწეობაზე“ (მელეტიנסკი 1976).

მელიის გამორჩეულ როლზე ჩვენს რწმენებში უნდა მიაწინებდეს ამ ფუძის მქონე ტოპონიმების სიხშირე ჩვენში: მელაანი (გურჯაანის რ-ნი), მელისხევი (თიანეთის რ-ნი) მელურა, მელე (ლენტეხის რ-ნი), მელაური (სამტრედიის რ-ნი), მელუშეთი (ჭიათურის რ-ნი), მელიტენე, მილიდდუ (ჯავახიშვილი 1960: 414), მელი-ღელე, ცნობილია ჩხერიმელას ბრძოლა. მელა (მელი) – ეს სიტყვა ხშირად უდევს საფუძვლად ქართულ გვარებს: მელაშვილი, მელაძე, მელიქაძე, მელიქიშვილი, მელინკაური. ქალის სახელია მელანო, მამაკაცისა – მელიტონი და სხვა.

იშვიათად, მაგრამ მაინც, ხერხდება ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მელიის სახელთან დაკავშირებული რიტუალების დაფიქსირება. მაგალითად: მელია – კვერია, რომელსაც მოსახლეობა რაჭაში ბოსლობის კვირაში ასრულებდა გოჭის ხუთშაბათთან და ღორის ბოსლობასთან ერთად, რომლებიც შინაურ ცხოველთა და ფრინველთათვის იყო განკუთვნილი (ბუხრაშვილი 2003: 142) მტაცებლებისგან მათ დასაცავად. მაგრამ აღნიშნული რიტუალის ამგვარი გააზრება, არ არის გამორიცხული, გვიანდელი იყოს და თავდაპირველად მისადმი თაყვანისცემით ყოფილიყო განპირობებული. ასევე მელაკურ-

კუტალობა შემოჩვეული მელიის თავიდან მოშორების ცერემონიალად ითვლება; მელაკურკუტობია ბავშვთა თამაშია (ალავიძე 1955), მელაობა – ერთგვარი ნესჩვეულება რაჭაში (ბერიძე 1912); მელია – ტელეფია კი – ნაყოფიერების კულტისადმი მიძღვნილი ვაჟთა საცეკვაო ქმედებაა სვანეთში.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ არატრიქსტერი მელიის სახე ქართული ფოლკლორული მონაცემების მიხედვით გამორჩეული და საინტერესოა. ის მითოსური აზროვნებიდან იღებს სათავეს და გენეტიკურად მოკვდავი და მკვდრეთით აღმდგომი ღვთაების მეტამორფოზული სახესხვაობაა.

წარმართული ღვთაებების კვალი აფხაზურ ზღაპრებში

ნოველისტური ზღაპრები ბოლო პერიოდამდე ითვლებოდა რა ჩვეულებრივ საყოფაცხოვრებო ხასიათის ნაწარმოებებად, უძველეს რწმენა-წარმოდგენებთან მიმართებაში სათანადოდ არ იყო შესწავლილი. ამ კუთხით სპეციალურმა დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მათი ცალკეული მოტივები თუ მთელი სიუჟეტებიც, არიან რა ზღაპრული ეპოსის განუყოფელი ნაწილი, სათავეს უძველესი რწმენებიდან იღებენ. ჩვენ ამ თვალსაზრისით ადრე შევისწავლეთ რამდენიმე ქართული ნოველისტური ზღაპარი (ჩოლოყაშვილი 2004: 107-125; 160-169), ახლა კი დაკვირვებას ვაწარმოებთ აფხაზურ სამ ზღაპარზე, რომლებიც ერთხელ კიდევ ადასტურებენ ამ მოსაზრების სისწორეს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ქვეყანარის აფხაზურ ზღაპრებში მეტი მინიშნებაა უძველეს რწმენებთან მათ გენეტიკურ კავშირზე, ვიდრე ქართულში. ჩვენ ცალ-ცალკე განვიხილავთ მათ.

ზღაპარ „ზურგისამტყავებელში“ (გობულოვი 1987: 80-85) მოთხრობილია მდიდარი კაცისა და მისი მოჯამაგირის ურთიერთობის ამბავი. მდიდარი მას ერთი პირობით იყვანს სამუშაოდ: ერთი წლის განმავლობაში მათ ერთმანეთისაგან არაფერი უნდა ეწყინოთ. თუ რომელიმე მათგანი მეორეზე გაბრაზდება, ის ზურგზე კანის აგლეჯით დაისჯება, რაც ადამიანის სიკვდილით დამთავრდება. თავის დროზე პირობა ვერ შეასრულეს და რიგრიგობით დაიღუპნენ ზღაპრის მთავარი გმირის უფროსი ძმები. უმცროსი კი საზრიანი გამოდგა – მდიდარი თვითონ გამოიყვანა წყობიდან, თავიც გადაირჩინა, მისი სახლ-კარი და ქონებაც დაისაკუთრა. მოჯამაგირემ მდიდარი იმით გაამწარა, რომ ჯერ ორი საუკეთესო ხარი დაუკლა, მერე თხებს ტუჩები ჯვარედინად ჩაუჭრა და კბილები დააკრეჭინა, ცხვრები კი ხმელ ეკლებზე ატარა, ახტუნა, აბლავლა და ა. შ.

ასევე ვითარდება სიტუაცია ამ ტიპის ქართულ ზღაპარში (ლლონტი, 1992: 168), სადაც მოჯამაგირემ საუკეთესო ხარი

და ცხვარი დაუკლა ბატონს, სხვა ხიფათსაც გადაჰყარა და მის ქონებას დაეპატრონა. ერთი შეხედვით ამ ზღაპრებში მოძალადე და უზნეო ადამიანი იმარჯვებს და ბედს ეწევა, მაგრამ სინამდვილეში საქმე ასე არ არის. აქ წარმატებას ის აღწევს, ვინც მამაპაპისეულ ტრადიციას იცავს და კულტმისაზღვრების წესს ასრულებს ხარების დაკვლით. ე. ი. საბოლოოდ ის იმარჯვებს, ვინც რწმენის ერთგულია და ადათს იცავს; მისი შეუსრულებლობა, მითუმეტეს გაბრაზება წესის აღსრულებაზე, ისჯება. ქართული ზღაპრისგან განსხვავებით აფხაზურში ხომ პირდაპირ არის ნათქვამი:

„– იქ, ტყეში, შუადღეს მე აითარს (მესაქონლეობის ღვათებას – რ. ჩ.) მსხვერპლს შევწირავ, თქვენც იქ მოდით. სამსხვერპლოდ კარგი ხარები მყავსო“ და მეზობელ მხვნელებს სთხოვა: „– მარტო ვერ მოვერევი, ორი ბიჭი გამომიგზავნეთ დამხმარედო.

– როგორ არ გაუფგზავნით ჩვენს ბიჭებს იმას, ვინც მსხვერპლს სწირავს აითარს – უპასუხეს მხვნელებმა და ორი ყმაწვილი გაგზავნეს“ (გობულოვი 1987: 82).

მართლაც დაკლეს ხარები, შეწვეს და შუადღეს მოწვეულე-ბიც მოვიდნენ:

„– შეგწევა, ვისაც მსხვერპლი შესწირე, – თქვეს სტუმრებმა და საჭმელს შეეცცნენ“.

მდიდარი და მისი ცოლი ამაზე გაბრაზდნენ, თუმცა შეეცადნენ, არ შეემჩნიათ, მაგრამ მაინც თქვეს: „– არ იყო საჭირო ხარების დაკვლაო!“

ე. ი. ისინი ვერ მიხვდნენ ამ მოქმედების მნიშვნელობას – არც თვითონ შეასრულეს წესი და სხვადასა საყვედურობდნენ, ამიტომ საკადრისიც მიეზღოთ – ერთმანეთზე უარესი ამბები დაატყდათ თავს და ბოლოს სახლ-კარიდანაც გადაიხვეწნენ. მათი ადგილი კი ყოფილმა მოჯამაგირემ დაიკავა. აღსანიშნავია, რომ ეს ცვლილება გაზაფხულზე ხდება როგორც აფხაზურ, ასევე ქართულ ზღაპრებში – როცა გუგული „გუ-გუს“ დაიძახებს. ეს ხომ სწორედ ის პერიოდია, როდესაც მთელი სამყაროს განახლება ხდება. სწორედ ამ განახლებას ეხმიან-

ება ზღაპარში ახალგაზრდა გმირის გამარჯვება. მოჯამაგირის უფროსი ძმები კი ზღაპრის დასაწყისში იმიტომ დაიღუპნენ, რომ ვერ მიხვდნენ, პირველ რიგში რა უნდა გაეკეთებინათ. რწმენის ერთგული და ტრადიციული წესის დამცველი ეთიკურია ხალხისათვის და საბოლოოდაც სწორედ ამიტომ იმარჯვებს ზღაპარში.

რაც შეეხება ზღაპარ „თაჭუმ და გოლიათს“ (გობულოვი 1987: 7-12), მისი მთავარი გმირი თაჭუმში ზარმაცი და ცრუპენტელაა ჩვენი ნაცარქექიას მსგავსად. ის ოჯახში ვერ აიტანეს, მისცეს ნაბადი, საგზაო ჩანთა, რომელშიც ჩაუწყეს: სადგისი, ყველის კვერი, ცოტაოდენი ფქვილი და შემოდგომის ერთ წვიმიან დღეს სახლიდან გააგდეს. გაჭირვებაში ჩავარდნილი გზაზე გოლიათს გადაეყარა, რომელთან დაპირისპირებისასაც გამოიჩინა საზრიანობა, მოხერხებულობა – იქით შეაშინა დაჩაგვრის მსურველი, სძლია და მისი ქონება ცოლს მოუტანა. ე. ი. შემოდგომაზე სახლიდან განდევნის შემდეგ თაჭუმმა ფერი იცვალა და სიკეთითა და დოვლათით დახუნძლული დაბრუნდა თავის ოჯახში. ალბათ ეს დაბრუნებაც გაზაფხულზე მოხდა.

ამ ტიპის რიტუალი ხომ მართლა სრულდებოდა უძველეს დროში სხვადასხვა ხალხებში – კერძოდ, ისინი პერიოდულად ოჯახიდან, ქალაქიდან აგდებდნენ ან სასიკვდილოდ ჰქოლავდნენ ადამიანს. განდევნილის ფუნქციას უმეტესად ოჯახის უფროსი ასრულებდა თავის სახლში და ეს რიტუალი „შიმშილის გაგდებად“ იწოდებოდა. ქალაქში კი ამ როლში ქალაქის უფროსი გამოდიოდა და ჭირიანობის ან რაიმე უბედურების თავიდან აცილების მიზნით ტარდებოდა. ჯ. ფრეზერი ამ მოვლენაში ხედავდა მცენარეული სამყაროს შემოქმედი და გამანაყოფიერებელი ღვთაების მსხვერპლშენიშვნას, რომელიც ყოველწლიურად ხდებოდა, რათა არ მიეცათ მისთვის დაძაბუნების საშუალება (ფრეზერი 1980: 643-647). ე. ი. ის უნდა მომკვდარიყო, კვლავ განახლებულს რომ შესძლებოდა, კეთილი ზემოქმედება მოეხდინა ბუნებაზე თავისი ახალგაზრდული ენერგიით. ამდენად, თაჭუმში, მსგავსად ჩვენი ნაცარქექიასი (ჩოლოყაშვილი 2004: 164), ზღაპარში ასრულებს განდევნილი ოჯახის

უფროსის ფუნქციას და ზღაპრის დასასრულს მის დაბრუნებას სიკეთე მოაქვს ოჯახში. აფხაზური ზღაპარი ქართულთან შედარებით მეტ სიახლოვეს იმ დეტალებით ამჟღავნებს უძველეს რიტუალთან, რომ მასში ჩანს გმირის ასაკი – ის მოხუცია; გარდა ამისა მას სახლიდან ცოლი აგდებს და არა – რძალი, ქართული ზღაპრისგან განსხვავებით, და ამდენად ის სახლში ზედმეტი პირი კი არ არის, არამედ ოჯახის სრულუფლებიანი წევრია, უფრო ზუსტად – ოჯახის უფროსი. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ის ნაცარქექიას მსგავსად სახლიდან ყოველგვარი პროტესტის გარეშე მიდის და საყვედურსაც კი არ გამოთქვამს არა იმიტომ, რომ არ შეუძლია (როცა დასჭირდა, ის გოლიათსაც წარმატებით დაუპირისპირდა, შეაშინა, სახლიდან გააგდო და მის ქონებას დაეპატრონა), არამედ არ თვლის საჭიროდ, რადგანაც თავისი ოჯახიდან გაგდება გარდუვალ კანონზომიერებად მიაჩნია. სახლიდან განდევნის შემდეგ ის სხვა სამყაროში – მდინარის იქით, გოლიათების სამეფოში აღმოჩნდა, საიდანაც ყოველგვარი სიკეთითა და დოვლათით დატვირთული დაბრუნდა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით ნათელია, რომ ეს პერსონაჟი მოკვდავი და მკვდრეთით აღმდგომი ღვთაების მითოსური სახიდან იღებს სათავეს და გენეტიკურად მის ერთერთ სახესხვაობას წარმოადგენს.

იგივე რწმენა უდევს საფუძვლად ქართული ზღაპრის „კომბლეს“ ბოლო მოტივს, როცა კომბლეს კლდიდან მდინარეში „გადააგდებენ“, ის კი „იქიდან“ ცხვრის ფარას გამოირეკავს და სახლში გამდიდრებული დაბრუნდება.

ზღაპრის დასაწყისში თაჭკუმი ნაცარქექიას მსგავსად ზარმაცია და უნიათო, რადგან მეტამორფოზის უნარის მქონე ზღაპრის გმირი ბოლოს გამარჯვებული და ყოვლისშემძლე რომ გახდეს, თავიდან საპირისპირო თვისებები უნდა ჰქონდეს.

ზღაპარ „ჰაიტში“ (გაბულოვი 1987: 47-51) კი მოთხრობილია ოსტატისა და შეგირდის ურთიერთობის შესახებ. ოსტატი მაქციობის ძალას ფლობს და ამ ცოდნას ახალგაზრდებს გადასცემს, თუმცა ვერავინ ახერხებს, ისე შეისწავლოს ეს საქმე, რომ სძლიოს ოსტატს და თავი დააღწიოს მის სამფლობელოს.

ბოლოს მაინც გამოჩნდება ის ერთადერთი, რომელიც დაჯაბნის ოსტატს და თავს იხსნის ტყვეობისგან. ამას ოსტატი არ ჰპატიობს, მათ შორის იმართება სამკედრო-სასიცოცხლო დაპირისპირება, რასაც მაქციობაში გაჯიბრების სახე აქვს და შეგირდის გამარჯვებით მთავრდება. ოსტატი ემსხვერპლება ამ ქიშპობას, ის ძაფად ქცეული ცეცხლში დაიწვება.

მეტამორფოზა, მაქციობა გმირისა მაშინ ხდება, როცა ის ერთი სამყაროდან მეორეში გადადის. რამდენჯერმე მეტამორფოზის უნარი კი იმას შესწევს, ვისაც სხვა სამყაროდან უკან შეუძლია დაბრუნება. ამის ძალას კი მხოლოდ ღვთაება, ღვთაებრივი წარმოშობის არსება ფლობს. ამდენად, როგორც ოსტატი ისე შეგირდი ამ ზღაპარში ღვთაებრივი წარმომავლობისანი არიან. უფრო ზუსტად შეიძლება ითქვას, რომ ოსტატის სახე გენეტიკურად ზღვის, წყლის ღვთაებას უკავშირდება – აფხაზური ზღაპრის მიხედვით ის ხომ ზღვის სამეფოს განაგებს, რომელიც ისეთია, რომ იქ მოხვედრილს „ყველაფერი უკვირს“; ფლობს საუცხოო სასახლეს, როგორიც ადამიანს „არასოდეს დასიზმრებია და ზღაპარშიც არ გაუგონია“. ზღვა კი, როგორც ტყე, მთა, ჭა და სხვა, იმქვეყნიურ სამყაროს განასახიერებს ზღაპარში. მეტამორფოზის საშუალებით განახლება ხდება ღვთაებრივი წარმომავლობის ზღაპრის გმირისა და სწორედ ამიტომ რჩება საბოლოო გამარჯვება აქ ახალგაზრდა შეგირდს.

ამ ტიპის ქართულ ზღაპარშიც წყლიდან ამოდის ოსტატი: „ნაიყვანა კაცმა ვაჟი სადმე ხელობაზე მისაბარებლად. ბევრი იარეს თუ ცოტა იარეს, მივიდნენ ერთ წყაროსთან და დაისვენეს. დაიბანეს ხელ-პირი და დალიეს. მამამ რომ დალია წყალი, თქვა:

– ახ, რა კაი წყალი ხარო!

ამ დროს წყლიდან ამოძვრა ერთი კაცი და უთხრა:

– აი, მე გახლავარ ახრაკაი, რა გინდა, რისთვის მეძახდი?“ (რაზიკაშვილი 1951: 241).

სხვა ტიპის ჯადოსნურ ზღაპრებში თუ იქაურ მეუფეს (მაგალითად, გველეშაპს) მისი გაჩენილი (მზეჭაბუკი) კლავს, აქ გამარჯვებული უკვე შეგირდია, ის, ვინც ნამყოფია ოსტატის

სამეფოში, ვინც შეითვისა მისი ცოდნა და მისი ძლიერებით აღიჭურვა, ვინც „ჯადოქრობის არსს თვით ჰაიტზე ნაკლებად არ ჩასწვდა“.

ყოველივე ზემოთ თქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ აქ განხილული სამივე აფხაზური ზღაპრის პერსონაჟებისა თუ მთელი სიუჟეტების თავისებურებები უძველეს რწმენებთან მათი გენეტიკური კავშირით არის განპირობებული.

ვახტანგ კოტეტიშვილი და ზღაპრული ეპოსი

ვახტანგ კოტეტიშვილის ფოლკლორისტულ მემკვიდრეობას, რომელიც თავის დროზე მრავალი სიახლის შემცველი იყო და დიდ პერსპექტივებს უსახავდა მეცნიერებას, დღეისათვისაც არ დაუქარგავს თავისი ფასი და მნიშვნელობა.

ჩვენს ინტერესს შეადგენს ვ. კოტეტიშვილის მიერ ზღაპართან, მის ცალკეულ სახე-სიმბოლოებთან დაკავშირებით გამოთქმული მოსაზრებების მიმოხილვა. ქართულ ზღაპრებს მეცნიერი უმაღლეს შეფასებას აძლევდა: „ქართული ფოლკლორის ქვეყანაში ბევრი ისეთი შედეგური გვეგულება, რომელიც დაამშვენებდა უდიდესი ოსტატების შემოქმედებას“, – წერდა ის და უმნიშვნელოვანეს ძეგლებად მიაჩნდა: „მინა თავისას მოითხოვს“, რომელშიც „გილგამეშის“ ანარეკლს ხედავდა; ასევე – „ასფურცელა“, „ეთერი“ და მრავალი სხვა“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 235), რომელთაც თარგმნიდა კიდევ. როგორც ვ. კოტეტიშვილის ბიოგრაფი ნანა კოტეტიშვილი აღნიშნავს, მეცნიერის პირად არქივში დაცულია მის მიერ შესრულებული ქართული ზღაპრების ორმოცამდე ნიმუშის რუსული თარგმანი. ესენია როგორც ჯადოსნური, ასევე ცხოველთა და ნოველისტური ზღაპრები (კოტეტიშვილი 2006ბ: 37). სამწუხაროდ, არ შემორჩენილა გამოსაცემად მომზადებული ზღაპრების ქართული კრებული თავისი გამოკვლევებით, არც – მისი ნაშრომი „ქართული ორნამენტის მიმართება ხალხურ ზღაპართან“, რომლის თაობაზეც „ექსკურსებში“ წერდა: „ამჟამად ვმუშაობ თემაზე: ქართული ორნამენტი ქართულ ზღაპართან დაკავშირებით და ამთავითვე შეიძლება ითქვას, რომ ბევრი რამ ირკვევა ფრიად შესანიშნავი და მოულოდნელიც“ (კოტეტიშვილი 1961: 368).

ამდენად, სპეციალურად ზღაპართან დაკავშირებით შექმნილი ვ. კოტეტიშვილის არც ერთი ნაშრომი არ არსებობს. მიუხედავად ამისა, მეცნიერის მიერ შედგენილ „ფოლკლორის კურსის პროგრამაში“, მის წერილებში: „ქართული პოეტური

ფოლკლორის საკითხები", „პირველყოფილი წარმოდგენები“, „ეპოსისა და ლირიკის წარმოშობა“, „საგაზაფხულო დღეობები საქართველოში“, „ლეგენდის წარმოშობა“, „ხალხური „ამბავი ტარიელისას“ თეატრალური შესრულება საგაზაფხულო ცერემონიალთან დაკავშირებით“, „ილ. ჭავჭავაძე და ხალხური შემოქმედება“, „აკ. წერეთლის შემოქმედება და ფოლკლორი“ და მისი „ხალხური პოეზიის“ „ექსკურსებში“ (კოტეტიშვილი 2006ა) კარგად ჩანს მკვლევრის დამოკიდებულება ამ უძველესი ჟანრის მიმართ. თუმცა, რასაკვირველია, დაკარგულია ის სიღრმე და დიაპაზონი, რითიც იქნებოდა გაჯერებული სპეციალურად ზღაპრული ეპოსისადმი მიძღვნილი გამოკვლევები.

ვ. კოტეტიშვილს ფოლკლორული კურსის პროგრამაში ზღაპართან დაკავშირებით შემდეგი საკითხები ჰქონდა შეტანილი: „მათი დანაწილება; მათი კავშირი საგმირო სიმღერებთან; ცხოველთა ეპოსი; ზნეობრივი ზღაპრები; ზღაპრული საოცრებანი: ცხრა და თორმეტ თავიანი დევები, ნაცარქექია, გველვაჟი, ასფურცელა, ნატვრის ბეჭედი, რაშები; სასწაულმოქმედი მათრახი, ბენვის ხიდი, კუდიანები, ჭინკები, როკაპები, მაჯლაჯუნები, სასწაულმოქმედი პერანგი, მზე-ქალა და მზე-ვარდა, მზეთუნახავი“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 52).

მას შემდეგ რაც ვ. ი. პროპისა და ა. ი. ნიკიფოროვის შრომების საფუძველზე დადგინდა, რომ ზღაპარი საერთაშორისო მოვლენაა მსგავსი ფაბულითა და მორფოლოგიური ხაზით, ვ. კოტეტიშვილს ენანებოდა ეროვნულ ზღაპართა მრავალფეროვნების იგნორირება და მიუთითებდა, რომ „ეს ერთგვარობა ზერელე არის და სქემატური. საკმარისია ერთი რომელიმე ფაბულის ვარიანტთა შედარებითი განხილვა, რომ თვალსაჩინო გახდეს ის კერძო და ინდივიდუალური, რაც ზოგჯერ ისე მნიშვნელოვანი არის ხოლმე პირველი შეხედვით „აუხსნელ“ მოვლენათა აზრის დასადგენად“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 65). თუმცა დრომ გვიჩვენა, რომ ვ. პროპისეულ სტრუქტურულ ძიებებს საფრთხე არ შეუქმნია ზღაპრის შემდგომი ყოველმხრივი შესწავლისათვის.

ზღაპართა ტიპოლოგიის საკითხებზე მსჯელობისას კი აღ-

ნიშნავდა, რომ ხშირად ზღაპარი აკლიმატიზაციას განიცდის, როცა ეგუება ახალ პირობებს, თუმცა თელიდა, რომ სრულიად დამოუკიდებლად იქმნება მსგავსი ტიპის ზღაპრები ((კოტეტიშვილი 2006ა: 180).

მეცნიერი მითოსური და საწესჩვეულებო პოეზიის ცალკეული მოტივებისა თუ სახე-სიმბოლოთა კომენტირებისას იშველიებდა სათანადო მასალას ჯადოსნური ზღაპრებიდან, რის საფუძველზეც მეტ დამაჯერებლობას იძენდა მის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები. ჯადოსნური ზღაპრის გათვალისწინებით განხილულ საკითხთა რაოდენობა, ზღაპრებიდან დამონმებულ ციტატათა სიუხვე ნათლად მეტყველებს, რაოდენ ღრმად ფლობდა და როგორ აფასებდა ის ზღაპრულ ეპოსს, რაც ამ ჟანრზე სერიოზული მუშაობის შედეგი იყო. ხალხურ საწესჩვეულებო ლექსთან დაკავშირებით მიღებული შეფასებები კი შეიძლება პირიქითაც იქნეს გამოყენებული, ე. ი. პოეზიის ცალკეულ პასაჟებზე გამოთქმული მოსაზრებები ზღაპრის შესასწავლად გამოდგება. ამდენად, ზღაპრის, კერძოდ, ჯადოსნური ზღაპრის შესასწავლად აუცილებელია ვ. კოტეტიშვილის ფოლკლორისტული შრომების გათვალისწინება.

მეცნიერის მიერ გაშუქებულ მასალათა საფუძველზე დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ საწესჩვეულებო პოეზიისა და ჯადოსნური ზღაპრის სახე-სიმბოლოებს გენეტიკური ძირები საერთო აქვთ. ყოველივე ეს შემდგომმა კვლევამაც დაადასტურა. ე. ი. ნათელი გახდა, რომ როგორც საწესჩვეულებო პოეზიის, ასევე ჯადოსნური ზღაპრის დაფარულ საკითხთა გაშიფვრისათვის აუცილებელია ორივეს მონაცემთა გათვალისწინება. ე. ი. მათი გენეტიკური ძირები ურთიერთმმართველებაში უნდა შეისწავლებოდეს. შესაბამისად, ვ. კოტეტიშვილის მიერ საწესჩვეულებო პოეზიის უძველესი ფესვების ძიებისას ჩატარებული მუშაობის შედეგები ჯადოსნური ზღაპრის ცალკეული მოტივების შესწავლისათვისაც მისაღებია. ჩვენ აქ შევეცდებით, წარმოვაჩინოთ ჯადოსნური ზღაპრის ის საკითხები, რომელთაც სრულიად მართებულად ამუქებს ის „ხალხური პოეზიის“ „ექსკურსებში“. ესენია: ხარის მითო-

სური სახე, მთვარისა და მზის ღვთაებები; წყალში გასვლის სიმბოლური მნიშვნელობა; თავი, როგორც საკულტო მოვლენა; ნეკის ბექდის ფუნქცია; ქცევადობის (მეტამორფოზის) მოტივი; ცხენის კულტი როგორც ჩვენში, ასევე მსოფლიო მითოლოგიაში. აგრეთვე განხილულია: სიცოცხლის სულის ჩიტთან შეტოლება; ჭიანჭველის ფუნქცია; ტყეში გადაგდებული ბავშვის გამზრდელი ცხოველი ხალხურ ლექსთან – „ბატონიშვილ გიორგისა ირმის ძუძუ უწოვია“ მიმართებაში; ბროლის კოშკი; ორბუნებოვანი გმირის – ქალა-ბიჭას სახე და ღვთაებისადმი მიმართვით ნაწარმოების დაწყება.

ხის კულტთან დაკავშირებით საუბრისას ვ. კოტეტიშვილი იხილავს დიდძალ მასალას და აღნიშნავს, რომ მრავალი ხალხი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე ხეს წინაპრად თვლიდა და მიუთითებს, რომ არაერთი ზღაპარი ადასტურებს ადამიანთა ხისაგან წარმოშობას. მეცნიერს ზღაპარში აქვს დაფიქსირებული, რომ ხეს თაყვანს სცემდნენ ჯერ როგორც ღვთაებას, შემდეგ კი, როგორც ღვთაებათა სიმბოლოს. მუხა ბევრჯერ არის დამოწმებული ზღაპრებში წყალთან, ნაყოფიერების ძალასთან კავშირში.

„იამ რა უთხრა ვარდსა, ვარდმა რა უთხრა იასა“ (რაზი-კაშვილი 1951: 51) – ამ ზღაპრის მიხედვით ვ. კოტეტიშვილი ასკვნის, რომ აქ არავითარ მცენარეებზე არ არის საუბარი და იაც და ვარდიც ქვესკნელთან არიან დაკავშირებულნი. უშვებს, რომ „შეიძლება აქ პირდაპირ ქვესკნელთა ღვთაებების სახელები ისმოდესო“. ვ. კოტეტიშვილი იას ქვესკნელთ დედოფლის სახელთან და ვარდს – ქვესკნელთ მეფის სახელთან აკავშირებს. მეცნიერის ამ მოსაზრებას დღეს იზიარებს სანე-სჩვეულებო პოეზიის მკვლევარი მ. გიორგაძე და აღნიშნავს, რომ „ბუნების ნაყოფიერების ძალები თავისი არსით კატახთონური ბუნებისანი არიან – ქვესკნელთან დაკავშირებულნი. მოკვდავი და მკვდრეთით აღმდგომი ღვთაების ეპიფანიის ნიშნები კი გაზაფხულზე სწორედ პირველი ყვავილების აღმოცენებაა“ (გიორგაძე 1993: 88). იას ქალღვთაებად თვლის რუსუდან ცანავაც, რომელიც ამ საკითხთან დაკავშირებით

იხილავს მეგრულ საწესჩვეულებო ლექსს „ო, იო, ქომორთიო?“ („ო, იო, მოხვედი?“) (ცანავა 2002: 93), რომელშიც გამოხატულია იოს მოლოდინი და მისი მოსვლით გამოწვეული სიხარული. რ. ცანავა „იოს“ აფიქსირებს ქართულ შრომის სიმღერებშიც რეფრენის სახით და მიუთითებს, რომ „იო“ ბერძნულად ნიშნავს იას და ის ჰერას ყვავილია. აგრეთვე, იხსენებს, რომ ქართულ მითოსში ია დიდი დედის ნანას ყვავილად ითვლებოდა.

ვ. კოტეტიშვილი ნაყოფიერების ღვთაებასთან აკავშირებს, აგრეთვე, ფეტვს და, მართლაც, შემდგომმა კვლევამ უჩვენა, რომ ჩვენს ზღაპრებში მარცვლეულს ნაყოფიერების მომნიჭებელი ძალა მიენერებოდა (ჩოლოყაშვილი 2004: 135), მაგალითად, ზღაპარში „მელიას ეშმაკობა“ (რაზიკაშვილი 1951: 54-55) ფეტვი გამორჩეულ ფუნქციას ასრულებს:

ფეტვი გაგყიდე მამლადა,
მამალი ერკემალადა,
ერკემალაი – ხარადა,
ხარაი – ლამაზ ქალადა.

რუსულ ფოლკლორშიც ფეტვთან დაკავშირებული სიმღერები საწესო ხასიათისაა – საქორწილო. „ქართული პოეტური ფოლკლორის ლექციების კურსში“ ვ. კოტეტიშვილი პირველყოფილ წარმოდგენებზე მსჯელობისას, აგრეთვე, იშველიებს ცალკეულ მოტივებს ჯადოსნური ზღაპრებიდან, მაგალითად, სულის განცალკევების უნარს, სიზმარს, მეტამორფოზას. როგორც ქართული, ასევე სხვა ხალხთა ზღაპრებიდან მოიძიებს მაგალითებს, რომლებშიც ცოცხალი არსების სხეულიდან გამოსული სული განიცდის მეტამორფოზას: „...თუ შველს დაიჭერენ, იმაში კურდღელი ზისო, კურდღელში ყუთია და ყუთში სამი ჩიტია. ერთი – სული, ერთი – ჯანი და ერთიც გონიო. როდესაც ისინი დაიხოცებიან, მაშინ მე მოვკვდებიო“ (რაზიკაშვილი 1909: 126). სულთან დაკავშირებით მსჯელობისას მკვლევარი იზიარებს ეუნდტის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც არა მარტო თმისა და ფრჩხილების სახით წარმოედგინათ სულის გამოზრდა და გამოსვლა სხეულიდან, არამედ ყოველივე იმით, რაც სხეულს ტოვებს და ამდენად, შარდი, ექსკრემენტები, ნერ-

წყვი ყველა ხალხის ცრურწმენით დიდ როლს ასრულებდნენ, როგორც ჯადოსნური საშუალებანი (კოტეტიშვილი 2006ა: 78). ამის საბუთები ქართულ ზღაპრებში მრავლადაა.

საგულისხმოა ცხოვრების ანუ სიცოცხლის ჩიტთან შეტოლება. მკვლევარი სულს ზოგჯერ ზღაპრებში მძივთან, კრიალოსანთან აკავშირებს (კოტეტიშვილი 2006ა: 81). აქვე მეცნიერი ამახვილებს ყურადღებას ცრუმორწმუნეობაში მიფურთხების, დასუნთქვის, შებერვის მაგიურ მნიშვნელობაზე და მაგალითები მოაქვს ჯადოსნური ზღაპრებიდან, როცა შებერვის საშუალებით სასწაული ხდება – მთა ოქროდ იქცევა, მკვდარი ცოცხლდება, ავსულები ქრებიან და სხვა (კოტეტიშვილი 2006ა: 78). სულის გარდასახვასთან აკავშირებს ის ქცევადობის მოტივს, რომელსაც მკვლევარი ჯადოსნური ზღაპრის დასაყრდენად, ზღაპრის ფანტასტიკის ლერძად თვლიდა ყველა ხალხის ზღაპრებში (კოტეტიშვილი 2006ა: 82).

„ვერცხლის თასადამც მაქცია“ – ამ ლექსთან დაკავშირებით ვ. კოტეტიშვილი გამოთქვამდა საინტერესო მოსაზრებას, რომ ადამიანის საგნად გარდასახვის შესაძლებლობა იმ დროისაა, როცა გაიგივებული იყო ადამიანისა და საგნის სიცოცხლე და აღნიშნავდა, რომ იგივეობა შემდგომში შედარებამ შეცვალაო.

ვ. კოტეტიშვილის მართებული მოსაზრებით, „უსაგნო ფანტაზია არ არსებობს. არც ლეგენდა, არც ზღაპარი და არც სხვა რაიმე სახე შემოქმედებისა არ და ვერ წარმოიშობოდა სრულიად გარკვეული რეალობის გარეშე. ყოველგვარი ფანტასტიკის ძირი რეალობა არის. ფანტასტიკა კი იქ იწყება, სადაც რეალიები კარგავენ თავიანთ პირდაპირ ფუნქციას“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 185).

მეცნიერი, აგრეთვე, ყურადღებას ამახვილებს ჯადოსნური ზღაპრისათვის ნიშანდობლივ ერთ მოტივზე – მომაკვდავის განკურნებისთვის ადამიანის გულის შეჭმის საჭიროებაზე, რომელიც საკმაოდ არის გავრცელებული ამ ჟანრში და მისი შორეული ხმა ესმის თუშურ ლექსში „მენაცვალე“:

დედავ, დედავ, დედშვილობას,
სიკვდილ მიხმობს მენაცვალე.

რაც შეეხება ზღაპარს – „მოდის ვნახოთ ვენახი“ – მისმა კვლევამ ვ. კოტეტიშვილი გასათვალისწინებელ დასკვნამდე მიიყვანა, რომლის მიხედვითაც ეს ლექსი ადრე შეიცავდა თქმულებას, დღეს კი მისი ფრაგმენტია შემორჩენილი. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც ღმერთმა კაცს ვენახი მისცა, ბოროტმა სულმა „სალამმა თხა გააჩინა და შეუშვა ამ კაცის ვენახში. მაშინ კაცს ღმერთმა ისარი მისცა, რომლითაც კაცმა თხა მოკლა. ეშმაკმა მოავლინა ჟანგი და ისარი შეაჭმევინა და ა. შ.“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 112).

გარდა ამისა, მკვლევარი თვლის, რომ ეს ნაწარმოები „ისეთივე რიგის მოვლენაა, როგორც ძველი ბერძნული დრამები, სადაც ერთი აქტიორი პროლოგს ამბობს, სხვები მოქმედებას ასრულებენ. ან ესპანეთის ხალხურმა თეატრმა რომ იცოდეს: ერთს ევალებოდა თხრობა, მოქმედი პირები კი გამოდიოდნენ თავ-თავის ადგილას და სიმღერის შინაარსს შესტებით ამბობდნენ“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 112).

ვ. კოტეტიშვილი უდარებდა რა ზღაპრის სქემას „ვეფხისტყაოსნისას“, იზიარებდა კ. ბალმონტის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას და თვლიდა, რომ „პოეტის ინტუიციით ბალმონტმა მიაგნო იმ სათავეს, საიდანაც ეს გრანდიოზული პოემა უნდა წამოსულიყო“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 207). იგულისხმება ჯადოსნური ზღაპარი „ვეფხისტყაოსნის“ პროტოტიპად. აქვე მიუთითებდა, რომ არა მარტო ნაწარმოების ფაბულა, არამედ მოტივთა მთელი წყებაც ხალხურ „ტარიელიანში“, მსგავსად „ვეფხისტყაოსნისა“, „ზღაპრისთვის ტიპიურია: წყალში გადაგდება, სამი გმირის მიერ ძებნა და მზეთუნახავის გამოხსნა, ქაჯების მიერ მოტაცება და სხვ.“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 208). ასევე სრულიად სამართლიანად მიაჩნდა, რომ ზღაპრის საერთაშორისო სქემა „დაედო საფუძვლად „ილიადა“-„ოდისეას“ ეპიზოდებს, „გილგამეშიანს“, „ოქროს ვერძის“ თქმულებათა ვარიაციებს, „პრომეთეს“ ციკლს, „ჰეროსა და ლეანდარის“ ვარიაციებს და სხვა მრავალს“ (კოტეტიშვილი 2006ა: 208).

ლექს „თავფარავნელი ჭაბუკის“ განხილვისას მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს სამ საკითხზე. ესენია: თავფარავანი,

დოლაბი, წითელი მოვის პერანგი. ის აღნიშნავს, რომ როგორც მსოფლიო მითოლოგიაში, ჩვენშიც „თავს“ განსაზღვრული მნიშვნელობა ჰქონია და რომ გარკვეულ საკულტო მოვლენას წარმოადგენდა. ამის ნიშნებს ხედავდა ჩვენს ზღაპრებშიც და დაძებნილი აქვს სათანადო მაგალითები. მაგალითად, ზღაპარში „ლურჯასი“ ცხენმა ქალს უთხრა: დამკალი, ჩემი „თავი შუაზე დადე, დადექ ზედ და თქვი: ღმერთო და ჩემი ლურჯას სიალალმართლევ, ისეთი საყდარი დადგი, როგორიც ჩემი ლურჯას ამაგს შეეფერებოდესო... თქმა და ასრულება ერთი იყო“ (რაზიკაშვილი 1951: 193).

ზღაპარ „საკვირველისაში“ საფლავიდან ერთი თავის გოხა ამოვარდა და ვაჟს გამოუდგა, მოსძახის: „თუ მამაშენს საკვირველი უნდა, ცხრაკლიტურში რომ რაში უბია, ის მოგცესო. – აი, ის წყეული, ცოცხალი იყო, ჩემი მტერი იყო, მოკვდა, ისევა მტრობსო“ (რაზიკაშვილი 1951: 94). აგრეთვე, მიუთითებს, რომ ჩვენს ზღაპრებში შერჩენილია სახელები: თავბერა, თავზარა, თავანკარა, თავლორა და სხვა. ყურადღებას ამახვილებს აქვე დევების თავებზე, რომელთაც სჭრიან და ისევ ამოდიან; ან თავი ტანს მიეკარება და ცოცხლდება და სხვა. ამდენად, დამაფიქრებელია ვ. კოტეტიშვილის მოსაზრება, როცა თვლის, რომ „თავფარავნელშიც“ ასეთსავე მომენტთან გვაქვს საქმე და რომ ჭაბუკის თავი საკრალურ მოვლენად არის გადაქცეული (კოტეტიშვილი 1961: 333-335).

დოლაბი – წისქვილის ქვაც ჩვენს ზღაპრებში მრავალჯერ აქვს დაფიქსირებული მეცნიერს და უძველეს რწმენებთან აკავშირებს. მაგალითად, ქართულ ზღაპარში „ბერდათუნა“: „შეხვდნენ ერთ კაცს, რომელსაც ზურგზე ეკიდა წისქვილის ქვები და ერთი ქვის საყდარი“. ზღაპარში „დალაღანა“ გმირმა დევს დაუშინა სამი წისქვილის ქვა; ბებერს ნაძვის ხე თითისტარად აქვს, წისქვილის ქვა კი – კვირისტავად. ზღაპარში „დედა და შვილი“ „დევის დედა იჯდა ბანზე, ჭანდარივით ტარი ეჭირა ხელში და ზედ დოლაბი ხქონდა კვირისტავად... მივიდა დედაბრის შვილი, მოავლო ხელი დოლაბს, ესროლა ამ ბებერს და კბილები შეამტერია“ (რაზიკაშვილი 1951: 122).

მკვლევარი წითელი მოვის პერანგთან დაკავშირებით მიუთითებს, რომ წითელი ფერი ჭაბუკის სიკვდილთან არის დაკავშირებული. ჩვენს ზღაპრებშიც წითელი სიკვდილისა და განსაცდელის ფერი, ან ქვესკნელის ფერიაო, აღნიშნავს ვ. კოტეტიშვილი, რაც კარგად ჩანს მის მიერ შერჩეული მაგალითებიდან: ზღაპარში „ვაშლა“ „გაუვსო ჭიქა წყლით და უთხრა: სანამ ეს წყალი ჭიქაში ფერს არ იცვლის, ცოცხალი მიგულებო, განითლდება და მკვდარი ვარო“; ზღაპარში „იადონისა და ბულბულისა“: „წითელზე რომ შემჯდარიყო კაცი, უფრო ქვევით (ქვესკნელში) წამოვიდოდა“ (რაზიკაშვილი 1951: 21).

ვ. კოტეტიშვილი მნათობთან აკავშირებს ოქროს ფერსა და ძვირფას თვლებს (ბროლს, მარგალიტს). ლექს „ქალი ხვარამზესთან“ დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ ეს მითოსი ოდესღაც ვრცელი იქნებოდა, რის საბუთსაც ჩვენი ზღაპრები იძლევა, როგორებიცაა „მზე-ხათუნისა“, „ლურჯასი“ და სხვა, სადაც ხვარამზეს ტყუპის ცალები ადვილად საცნობნი არიან. „ჩავიდა ქალი სალაროში, მოირთო ვაჟურად მშვენივრად, შეიკეცა თმები, დაიხურა ქუდი და დაიჭირა მათრახი... მოახტა ქალი ლურჯას, გადაჰკრა მათრახი და გაფრინდა ლურჯა“ (რაზიკაშვილი 1951: 191). ლექსშიც ხვარამზე „თმებშეკეცილია“, რადგან შემდეგ ნათქვამია – „ჩამოიშალნა თმანია“. ეს ლექსი უდიდესი მითოსია მზის ამოსვლისა, – აღნიშნავს მეცნიერი და დასძენს, რომ ხვარამზე ამომავალი მზეა.

ვ. კოტეტიშვილს ხალხური პოეზიის ზოგიერთი საკითხის განხილვისას პარალელები არ მოუხმია ზღაპრული ეპოსიდან, მაგრამ მათი გათვალისწინება ზღაპართმცოდნეობაში აუცილებელია. ესენია: ღამით მანათობელი ქალის სახის მთვარესთან დაკავშირება, ცოცხალი ტყუილი და სანესჩვეულებო ლექსები, სადაც ქმრის სიკვდილის გაგებისთანავე ქალი სხვას მისდევს.

ეს ძიებები მკვლევარს ჩატარებული აქვს ევროპული ხალხური სიტყვიერების მასალებისა (მითოსი, პოეზია, ზღაპრული ეპოსი) და XX საუკუნის პირველი მესამედის ევროპული ფოლკლორისტიკის გათვალისწინებით, რაც კიდევ უფრო ზრდის ამ გამოკვლევათა ღირებულებას.

ყფროსი კოლეკა და მეკობარი ჯონდო ბარდაველიძე

ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში მაყვალა კოჭლავაშვილი, ციცი ინაიშვილი და მე თითქმის ერთდროულად მივედი (1970-71 წწ.). მაშინ ფოლკლორის განყოფილებას ბატონი მიხეილ ჩიქოვანი ხელმძღვანელობდა. მასთან ერთად დარგი მიჰყავდათ: ქსენია სიხარულიძეს, ელენე ვირსალაძეს, თამარ ოქროშიძეს. მათ მხარში ედგნენ შედარებით უმცროსები: აპოლონ ცანავა, ვარლამ მაცაბერიძე, დავით გოგოჭური, ფიქრია ზანდუკელი, ჯონდო ბარდაველიძე, გურამ ბარნოვი, მზია ჩაჩავა, გიზო ჭელიძე, გივი ახვლედიანი, ნოდარ შამანაძე, გიორგი შეთეკაური, დავით წერედიანი. მოგვიანებით შემოგვიერთდნენ: ამირან არაბული, ნანა დოლიძე, სოფიო ჩოხელი, შემდეგ კი – ჩვენი დღევანდელი ახალგაზრდობა.

ყოველწლიური ანგარიშების შემდეგ სისტემატურად, ისევე როგორც დღეს, იმართებოდა ფოლკლორისტთა რესპუბლიკური საკოორდინაციო საბჭოს მიერ მოწყობილი კონფერენციები, რომელთა ჩატარება მუდამ ზეიმს ემსგავსებოდა: კონფერენციის მუშაობაში, განყოფილების თანამშრომლების გარდა, მონაწილეობდა სრულიად საქართველო: სტუმრები ბათუმიდან, სოხუმიდან, ცხინვალიდან, ქუთაისიდან, თელავიდან, აგრეთვე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტიდან, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის პედაგოგიური უნივერსიტეტიდან, ი. გოგებაშვილის სახელობის პედაგოგიური კვლევითი ინსტიტუტიდან, კონსერვატორიიდან. ჩვენს შეკრებებში მონაწილეობდნენ ისეთი სპეციალისტები, როგორებიც იყვნენ: ალ. ლლონტი, ან. ხინთიბიძე, გრ. ჩხიკვაძე, ზ. თანდილავა, ლიტერატურის ინსტიტუტის ძველი ქართული ლიტერატურის განყოფილებიდან იოსებ მეგრელიძე და სხვები. ისინი ბატონი ჯონდოს ავტორიტეტულ სიტყვას მუდამ აფასებდნენ და ანგარიშს უწევდნენ. იმ პერიოდში ბატონი ჯონდო საზოგადოებრივ საქმიანობასაც ეწეოდა. მ. ჩიქოვანის გარდაცვალების შემდეგ

კი, 1984 წელს, სწორედ ის დაინიშნა განყოფილების ხელმძღვანელად, რომელსაც 15 წლის მანძილზე (გარდაცვალებამდე) წინამძღოლობდა.

ჯ. ბარდაველიძე პოეტური ბუნების ადამიანი გახლდათ და ხალხური ლექსი წარმოადგენდა მისი კვლევის ობიექტს. ის მუშაობდა ხალხური ლექსის უძველეს ფორმათა პრობლემებზე, რიტმულ წყობაზე ანდაზებსა და შელოცვებში, მახვილის მნიშვნელობაზე ქართული ხალხური ლექსის ფორმირებაში. იკვლევდა ხალხური ლექსისა და ლიტერატურული ლექსის ურთიერთშემოქმედების საკითხებს და სხვ. ჯონდო ბარდაველიძის კალამს ეკუთვნის ისეთი მონოგრაფიები, როგორიც არის: „ქართული ხალხური ლექსთწყობის საკითხები – რეფრენი, სტროფი, რითმა“ (1960 წ.) და „ქართული ხალხური ლექსი“ (1979 წ.). პოეტიკისა და ლექსთწყობის საკითხების გარდა ჯ. ბარდაველიძე იკვლევდა ფოლკლორის თეორიის პრობლემებს, რომლებიც წარმოჩენილია ნაშრომში „კოლექტიური და ინდივიდუალური შემოქმედების საკითხები ფოლკლორში“. მის კალამს ეკუთვნის ასევე ლიტერატურული წერილები ალ. ყაზბეგის, მ. მაჭავარიანის შემოქმედებებზე.

ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს ბატონი ჯონდოს ინტერესი რუსეთ-კავკასიის დამოკიდებულებისადმი. მეცნიერმა ამ საკითხის შესწავლას, კერძოდ, თუ როგორ აისახა ქართულ ფოლკლორსა და მე-19 საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკა კავკასიაში, რამდენიმე სერიოზული გამოკვლევა უძღვნა, აგრეთვე, მეგობრობდა ჩრდილო კავკასიელ კოლეგებთან.

ბატონმა ჯონდომ პატივი დამდო და მონაწილეობა მიმალე-ბინა ლიტერატურათმცოდნეობის აკადემიის დაფუძნებაში, სადაც ის, სხვებთან ერთად, არჩეულ იქნა აკადემიკოსად.

ბოლო პერიოდში იგი ბევრს მუშაობდა ახალგაზრდობის-დროინდელ ჩანაწერებზე, უნდოდა მათი გაცოცხლება. ამის მაგალითია მოგონებები გიორგი ლეონიძეზე. წუხდა, ბევრი სამუშაო მაქვს, მაგრამ ჯანმრთელობა ხელს არ მიწყობსო.

მქონდა ბედნიერება, ბატონ ჯონდოსთან, მაყვალა კოჭლა-

ვაშვილთან და ელგუჯა დადუნაშვილთან ერთად 1998 წელს ორი კვირა გამეტარებინა ფოლკლორულ ექსპედიციაში. ეს იყო ნამდვილად სასიამოვნოდ გატარებული დღეები – სავსე სიტბოთი, ურთიერთსიყვარულით, პროფესიონალიზმით. ბატონი ჯონდო მხოლოდ ჩვენთან არ იყო ასეთი. ის საოცრად თბილ ურთიერთობას ამყარებდა სოფლის მოსახლეობასთან, მთქმელებთან. მუდამ კეთილი ღიმილი დასთამაშებდა, სიმშვიდეს აფრქვევდა. ბუნებით ესთეტი გახლდათ, საკუთარი და სხვების მიმართ მომთხოვნი. მასთან საუბრისას გრძნობდი, რომ იყო სათუთი ბუნების, ნათელი გონებისა და გამორჩეული ალლოს მქონე პიროვნება. ამიტომაც გახლდათ თავისი სამშობლოს ღირსეული შვილი და დიდებული მოქალაქე, კარგი სპეციალისტი, ბრწყინვალე ორატორი, გამტანი და უღალატო მეგობარი, მოსიყვარულე მეუღლე, მამა და ბაბუა.

ნათელში ამყოფოს მისი სული ღმერთმა!

ღვანდმოსილი მეცნიერი - აპოლონ ცანავა

ქართული ფოლკლორისტიკის ბურჟი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი აპოლონ ცანავა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ - 1945 წლიდან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილებაში მოღვაწეობდა და ნახევარ საუკუნეზე მეტი ემსახურა ხალხური სიტყვიერი შემოქმედების შესწავლის საპატიო საქმეს. წლების მანძილზე ის კითხულობდა ლექციებს თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახ. უნივერსიტეტში და სხვა პედაგოგიურ დაწესებულებებში. მისთვის ერთნაირად ძვირფასი და ხელმისაწვდომი იყო როგორც ქართული ხალხური პოეზიის, ასევე პროზის კვლევა და ამ ხნის მანძილზე თანაბარი ინტერესითა და პასუხისმგებლობით მოიძიებდა მათ საველე მუშაობისას, გამოსცემდა ლიტერატორის გემოვნებითა და მეცნიერის ალლოთი გააზრებულ კრებულებს. ესენია: „სიტყვა მოვიდა, დახვდა ქვა“ (ფშაური კაფია-მილექსებანი, 1964 წ.), „ხმალზე უფრო ძლიერად ჭრის“ (ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობა, 1966 წ.), „ქართული ხალხური პოეზიის“ თორმეტტომეული - IX ტ. - კაფია-გალექსებანი, შაირები, ჯ. ბარდაველიძესთან თანაავტორობით (1981 წ.), „ქართული ხალხური სიტყვიერება - მეგრული ტექსტები თარგმანით, ვარიანტებითა და შენიშვნებით, I - პოეზია, ტოგო გუდავასთან ერთად (1975 წ.) და II - ზღაპრები და მცირე ჟანრები, კორნელი დანელიასთან ერთად (1991 წ.) „ქართული ხალხური საუნჯე“, I, პოეზიის კრებული (1991 წ.), „მინა თავისას მოითხოვს“ - ქართული ხალხური ზღაპრები და მითები (1994 წ.), „მეგრული ზღაპრები და მითები“ (1994 წ.). ბატონი აპოლონის მიერ შედგენილი „მეგრული თქმულებები“ კი 1997 წ. გერმანულ ენაზე გამოსცა ცნობილმა გერმანელმა ქართველოლოგმა ჰაინც ფენრიხმა. რაც მთავარია, ღვანდმოსილი მეცნიერი სიღრმისეულად

სწავლობდა ამ მასალის თავისებურებებს, განურჩევლად მათი უანრობრივი სპეციფიკისა. ბატონი აპოლონის კალამს ეკუთვნის ისეთი სერიოზული გამოკვლევები, როგორებიცაა: „ქართული მესტიკირული პოეზია“ (1953 წ.), „ნიგნი „სიბრძნე სიცრუისა“ და ქართული მახვილსიტყვაობა“ (1959 წ.), „ქართული სატირა და იუმორი“ (1960 წ.), „გალექსება-გაშიარება და ფშაური კაფია“ (1964 წ.), „ქართული ზეპირსიტყვიერების საკითხები“ (მეგრული მასალების მიხედვით) (1970 წ.), „ფოლკლორი და თანამედროვე ქართული მწერლობა“ (1986 წ.), „ქართული ფოლკლორის საკითხები“ (1990 წ.), „საუბრები ქართულ მითოლოგიაზე“ (1998 წ. გამოცემული ჯ. ნულაიასთან ერთად).

ამ გამოკვლევებში შესწავლილია ფშაური კაფია, რაჭული მესტიკირული პოეზია, ხევსურული მითოლოგიური გადმოცემები და, რაც მთავარია, მეგრული პოეტური და პროზაული ხალხური სიტყვიერება. ბატონმა აპოლონმა ფუნდამენტურად დაამუშავა ქართული მითოლოგიის პრობლემები. მან ამ საკითხს რამდენიმე კრებული და მონოგრაფია უძღვნა. მკვლევრის მიერ გამოქვეყნებული და შესწავლილი მასალის დიდი ნაწილი პირადად მისი და მისი ხელმძღვანელობით ჩატარებული სამეცნიერო ფოლკლორული ექსპედიციების (სამეგრელოში, სვანეთში, ყაზბეგსა და ლიახვის ხეობაში, იმერეთში) მონაპოვარია.

ივანე ჯავახიშვილის მიერ ქართული წარმართული გადმოცემების შესწავლის საფუძველზე მიღებულ დასკვნას: „ქართველ ტომებს, სათავისო სათემო ღვთაებათა გარდა, ყველასთვის საერთო. რწმენაც ჰქონდათ, საერთო ქართული წარმართობაც ყოფილა“, მოგვიანებით ა. ცანავას მიერ მოძიებული მასალა და კვლევის შედეგებიც ადასტურებს: „საქართველოს ყოველ კუთხეში მოიპოვება ამა თუ იმ სახის მითი, თქმულება, ან გადმოცემა რომელიმე წარმართულ ღვთაებაზე, „ადგილის დედაზე“, კლდის, წყლის, ტყის, ოჯახის მფარველ ანგელოზზე, ბოროტ და მავნე არსებებზე და ა.შ. ბატონმა აპოლონ ცანავამ ფშა-ხევსურული კოსმოგონიური მითები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც დააფიქსირა, მაგალითად, სამეგრელოს ყოფაში

დაადასტურა დევ-კერპების წინააღმდეგ მებრძოლი ალარიტის ხატი. იქ წმინდა გიორგი უშენს მეხს დევებს და ასე ათავისუფლებს მათგან ადამიანთა საარსებო ტერიტორიებს. „თუ ფშავ-ხევსურეთში დევები გამიწრივლდნენ, დასავლეთ საქართველოში ზღვის ფსკერს მიეფარნენ“, – წერს მეცნიერი და კოსმოგონიურ მითებს არა მარტო ლოკალური, არამედ საერთო ქართული და ტიპოლოგიურად ზოგადკაცობრიული ასპექტების შემცველად გაიაზრებს. მის მიერ ჩატარებული ქართული მითოსის ტიპოლოგიური პარალელების დაძებნა ბერძნულ და შუმერულ მითოლოგიასთან, სერიოზული დაკვირვებების შედეგია. მაგალითად, როკაპის სახით ქართულ მითოლოგიაში შემონახულია უძველესი ხთონური ღვთაების (დიდი დედის) ერთ-ერთი ტიპოლოგიური სახესხვაობა, რომლის ადრინდელმა ფუნქციებმა პატრიარქატის ეპოქაში დეგრადაცია განიცადა და, ჰეკატეს მსგავსად, დემონურ ძალად იქცა; ოჩოკოჩის ორეულად ა. ცანავა მიიჩნევს პანს და საერთოდ ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ქართულ ოლიმპოდ მიჩნეული გერგეტ მყინვარის პანთეონის აღდგენის მისეული ცდები მეტად საინტერესოა. ბატონი აპოლონი ქართულ მითოლოგიაში ხთონური პერსონაჟების – დევებისა და მათი მემკვიდრე ქაჯების აბსოლუტურ ბოროტებაზე არსებულ მყარ მითოლოგიურ მოდელში ხედავს საფუძველს „ვეფხისტყაოსანში“ უდიდესი მხატვრულ-მეტაფორული ძალით წარმოსახული ქაჯური ბოროტებისას; მეცნიერი „ვეფხისტყაოსანშივე“ აფიქსირებს ღვთისშვილთა მიერ დევების ან ქაჯების „სულ ამონყვეტის“ გენეტიკურ პარალელებს და სხვა.

აღსანიშნავია აგრეთვე, ბატონი აპოლონის ძიებანი ქართულ მწერლობაში მითოსისა და ფოლკლორის ლიტერატურული გადამუშავების საკითხებთან დაკავშირებით. ამ თვალსაზრისით მას განხილული აქვს: სულხან-საბა ორბელიანის, კონსტანტინე გამსახურდიას, ლეო ქიაჩელის, დემნა შენგელაიას, ჭაბუა ამირეჯიბის, ანა კალანდაძის, ოთარ ჭილაძის, მუხრან მაჭავარიანის, თამაზ ბიბილურის, ნოდარ დუმბაძის, შოთა ნიშნიანიძის, ოთარ ჩხეიძის, ნოდარ წულეისკირის და სხვათა შემოქმედება.

ბატონი აპოლონი ამასთანავე, როგორც პროფესიონალი, გახლდათ ნიჭიერების დამფასებელი, ყველასადმი კეთილმოსურნე პიროვნება, რომელიც ცდილობდა მოჰფერებოდა და წახალისებინა ადამიანი. გარდა ამისა, ბატონი აპოლონი ახალგაზრდა სპეციალისტების გზამკვლევი და მეგობარი იყო, კამათში – პრინციპული და ეთიკური, ამიტომ პატივისმცემლებიც არ აკლდა.

სულით ძლიერი, მუდამ მხნე ადამიანისა და სიახლის მაძიებელი მკვლევრის – ბატონი აპოლონ ცანავას კომპეტენტური სიტყვა დიდად აკლია დღეს ქართულ ფოლკლორისტიკას.

ამაგდარი მეცნიერი - ფიქრია ზანდუკელი

ფიქრია ზანდუკელი გახლდათ დიდად მნიშვნელოვანი სამეცნიერო გამოკვლევების ავტორი, ხალხური პროზისა თუ პოეზიის კრებულთა შემდგენელი, ფოლკლორისტთა რესპუბლიკური საკოორდინაციო საბჭოს უცვლელი მდივანი დღიდან მისი დაარსებისა. ქალბატონ ფიქრიას, როგორც არაერთი საველე სამეცნიერო ფოლკლორული ექსპედიციის მონაწილესა და ხელმძღვანელს, ფეხით ჰქონდა შემოვლილი საქართველოს მთა და ბარი.

ქართული ზეპირსიტყვიერების კვლევას მიეძღვნა მისი როგორც საკანდიდატო, ასევე სადოქტორო დისერტაციები. სახელმწიფო პრემია კი სხვებთან ერთად მიენიჭა 1988 წელს „ქართული ხალხური პოეზიის“ თორმეტტომეულის მომზადებისათვის. ერთ-ერთი თანაავტორი იყო „ქართული ფოლკლორული ლექსიკონისა“. როგორც ჭეშმარიტ პროფესიონალს, მონაწილეობა ჰქონდა მიღებული ფოლკლორის განყოფილების მდიდარი არქივის სისტემატიზაციაში.

ფიქრია ზანდუკელმა თავის გამოკვლევებში, რომლებიც გამოქვეყნებულია ოთხ წიგნად („ფოლკლორი და ქართული საბავშვო მწერლობა“ – 1974; „ქართული საბავშვო ფოლკლორის საკითხები“ – 1977; „წერილები საბავშვო ფოლკლორზე“ – 1980; „მხატვრული ოსტატობის საკითხები ქართულ ფოლკლორში“ – 1985) საგანგებოდ შეისწავლა საბავშვო ფოლკლორი, ე. ი. ის ნაწარმოებები, რომელთა შემსრულებლები და მსმენელებიც ბავშვები არიან. საბავშვო ფოლკლორი მას ფართო გაგებით ესმოდა და ფართო იყო მისი კვლევის სფეროც. აქ იგულისხმება, როგორც სპეციალურად ბავშვებისათვის მოზრდილთა მიერ შექმნილი შემოქმედება, ასევე სიტყვიერების ის კლასიკური ნიმუშებიც, რომლებიც სპეციალურად ბავშვებისთვის არ არის შექმნილი, მაგრამ მათი რეპერტუარის ორგანული ნაწილი გახდა. მკვლევარი საბავშვო ფოლკლორის სპეციფიკას

ბავშვის გარემოს, მისი ასაკობრივი მდგომარეობისა და ფსიქიკის ერთობლიობით განსაზღვრავდა. ქალბატონმა ფიქრიამ წლების მანძილზე თავი მოუყარა და შეისწავლა ჟანრობრივად მდიდარი საბავშვო ფოლკლორის სხვადასხვა სფეროს გენეზისის საკითხები, მხატვრული გამომსახველობითი საშუალებები, როგორიც არის: საბავშვო ლექსთა რითმა-რიტმიკა, თავისებური ლექსიკა, დახვეწილი ენა, სტილური და მხატვრული თავისებურებანი; ასევე ზღაპრის ევოლუციის საკითხები, საკუთარ სახელთა არსი ზღაპრულ ეპოსში, ცხოველთა შესახებ ზღაპრების სტრუქტურა და სტილი, საერთოდ, ზღაპრული ეპოსის მხატვრულ-გამომსახველობითი საშუალებანი; აკვნის ლექს-სიმღერები, საბავშვო ფოლკლორის ცალკეულ ჟანრთა ნაწარმოებების იდეურ-შინაარსობრივი, ისტორიულ-შემეცნებითი და ესთეტიკურ-აღმზრდელობითი ღირებულებები. სოციოლოგიური მეთოდით შეისწავლა ბავშვთა მიმართება ზღაპრებთან. იკვლევდა, აგრეთვე, საბავშვო თამაშობათა ფოლკლორული ტექსტების თავისებურებებს; ანდაზათა გენეზისისა თუ მხატვრული სპეციფიკის საკითხებს. ისტორიულ ასპექტში იაზრებდა მთელ რიგ მოვლენებს და თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობის პოზიციებიდან აფასებდა ნაწარმოებებს. სწავლობდა ლირიკული გმირის სახეს ხალხურ სატრფიალო პოეზიაში, აგრეთვე, გამოცანებთან, სიტყვის მასალებთან დაკავშირებულ საკითხებს, ფოლკლორულ პრობლემებს დაწყებითი კლასის სახელმძღვანელოებში; ვახტანგ კოტეტიშვილის ფოლკლორულ მემკვიდრეობას. ფიქრია ზანდუკელმა გააფართოვა ფოლკლორისტიკის არეალი და მისი კვლევის სფეროში შემოიტანა ხალხური მაქსიმა (ფორმულის სახით გამოხატული ხალხის დაკვირვება ბუნების მოვლენებზე), რამდენადაც მას მხატვრულ-ესთეტიკური დატვირთვაც აქვს.

აღსანიშნავია, აგრეთვე, ქალბატონი ფიქრიას ძიებანი ქართულ საბავშვო მწერლობაში ფოლკლორის ლიტერატურული გადაშუქების საკითხებთან დაკავშირებით. ის სწავლობდა სხვადასხვა ეპოქის, სტილის, განსხვავებული ლიტერატურული მიმართულების საბავშვო მწერალთა შემოქმედებას, რაც შე-

საძლებლობას გვაძლევს უფრო სრულად შევიცნოთ საბავშვო ლიტერატურის ძირითადი ტენდენციები, დავინახოთ, როგორია ფოლკლორის გამოყენების საშუალებები. ამ თვალსაზრისით, განხილული აქვს: იაკობ გოგებაშვილის, შიო მღვიმელის, ნინო ნაკაშიძის, იოსებ გრიშაშვილის, ლეო ქიაჩელის, ილია სიხარულიძის, სერგო კლდიაშვილის, მაყვალა მრეველიშვილის, გიორგი შატერაშვილის, არჩილ სულაკაურის საბავშვო ნაწარმოებები.

ქალბატონი ფიქრია, მოგვიანებით ახალგაზრდების დიდი მეგობარი, დამხმარე და ქომაგი, ადრე უფროსი კოლეგებისთვისაც გამორჩეულად ახლობელი იყო. ყველასადმი კეთილგანწყობილი და მშვენიერი. პირადი ურთიერთობის გარდა, მისი თავდაუზოგავი შრომის უნარის, ინტელექტისა თუ ლიტერატურული გემოვნების გამოც იყო, რომ ჩვენი მასწავლებლები, ქალბატონი ფიქრიას უფროსი კოლეგები, სწორედ მას ირჩევდნენ თავიანთი ნაშრომებისა და კრებულების თანაავტორებად, მაგალითად, ქსენია სიხარულიძესთან ერთად მომზადებული აქვს „ხალხური სიტყვიერების“ კრებული, ელენე ვირსალაძესთან ერთად – „ხალხური ზღაპრები“, აგრეთვე, ელ. ვირსალაძესთან და მ. გოგიჩაიშვილთან ერთად „ქართული ფოლკლორის ანოტირებული ბიბლიოგრაფია“, თ. ოქროშიძესთან ერთად – „ქართული ხალხური პოეზიის ტ. X – შრომის პოეზია“. როგორც საკოორდინატო საბჭოს მდივანი, ამ დიდ საქმეს წარმართავდა ჯერ მ. ჩიქოვანთან, შემდეგ ჯონდო ბარდაველიძესთან ერთად.

ქალბატონი ფიქრიასათვის არ არსებობდა მეტად და ნაკლებად მნიშვნელოვანი საკითხი მეცნიერებაში, ყველაფერს თანაბარი კეთილსინდისიერებით ეკიდებოდა. მისი პრინციპული სიტყვა მუდამ სიყვარულით იყო გამთბარი, ამიტომ ყველასათვის – მისაღები და გასათვალისწინებელი. ქალბატონი ფიქრია მომთხოვნიც გახლდათ და დამთმობიც, მომლხენიც და აკადემიურიც, სხვისი ჭირისა და ლხინის გულთან ახლოს მიმტანს, ლომის წილი ედო ფოლკლორის განყოფილების, როგორც გამორჩეულად მეგობრული და კოლეგიალური განყოფილების, ჩამოყალიბებაში.

მიხეილ ზანდუკელის ოჯახში გაზრდილს, ტაბიძეების რძალს, ავისა და კარგის გარჩევა სხვისგან არ ესწავლებოდა. ცხოვრების გაიოლების მიზნით, ქვეყნისა და ახლობლების გამაუბედურებელთა სამსახურში, ამა თუ იმ საბაბით, არასოდეს ჩამდგარა, ბევრისაგან განსხვავებით, მათ მიმართ ლოიალობა არ გამოუჩენია, ხმამაღლა სიმართლის თქმას არ მორიდებია და თავის კეთილშობილებითა და პრინციპულობით, ეროვნული იდეალებისადმი ერთგულებით სამაგალითო იყო.

სიყვარული და ერთგულება იყო მისი ცხოვრების კრედიო და არჩეული გზის, ოჯახის, მეგობრებისა და საქმის თავგამოდებული მსახური იყო მუდამ. ხალხურ სიტყვიერებაზე ფანატიკურად შეყვარებული ქალბატონი ფიქრიას კომპეტენტური სიტყვა, მისი ადამიანური სითბო მუდამ ეხსომება ქართულ ფოლკლორისტიკას.

ცხოველთა ზღაპრების კლასიფიკაცია

და

სიუჟეტური საძიებელი

ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილებაში 1987 წ. ჩემ მიერ მომზადდა წლიური გეგმით გათვალისწინებული კრებული – „ცხოველთა ეპოსი“. ეს კრებული „ქართული ხალხური პროზაული შემოქმედების“ მრავალტომეულის ერთ-ერთ ტომად იყო გათვალისწინებული და მისი შედგენა დამევალა მას შემდეგ, რაც 1985 წ. დავიცავი საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე „ქართული ხალხურ ცხოველთა ეპოსი“. „ქართული ხალხური პროზაული შემოქმედების“ მრავალტომეული მის მთავარ რედაქტორს – მ. ჩიქოვანს აკადემიურ გამოცემად ჰქონდა ჩაფიქრებული და შესაბამისად, ჩემ მიერ მომზადებული ტომიც ამ მოთხოვნებს უპასუხებდა: კრებულში შეტანილია ყველა ის ტექსტი, რომელიც მიეკუთვნება ზღაპრული ეპოსის ამ ქვეჟანრს. ტომის პირველ ნაწილში მოთავსებულია ძირითადი ტექსტები, მეორეში კი მოცემულია ამ ტექსტების ვარიანტები, პასპორტი (მთქმელი, ჩამწერი, ჩანერის ადგილი, თარიღი), აგრეთვე მითითებულია რომელ არქივშია დაცული ესა თუ ის ნიმუში და რომელ კრებულებშია გამოქვეყნებული, აღნიშნულია მათი საერთაშორისო ნომერი. ცალკეულ ტექსტათვის საერთაშორისო ნომრის მინიჭებისას ვეყრდნობოდი ელ. ვირსალაძის მიერ შედგენილ ცხოველთა ზღაპრების საძიებელს („ზღაპართა სიუჟეტური საძიებელი“, I, ზღაპრები ცხოველთა შესახებ, ლიტერატურული ძიებანი, XIII, 1961), რომელიც შესრულებულია ნ. ანდრეევის მიერ შედგენილი ზღაპრის სიუჟეტური საძიებლის მიხედვით.

საკითხის ისტორიისათვის უნდა აღინიშნოს, რომ „ქართული ხალხური პროზაული შემოქმედების“ მრავალტომეულის მოსამზადებლად მ. ჩიქოვანის ხელმძღვანელობით ფოლკლორის განყოფილებაში მეტად სერიოზული სამუშაოები ჩატარდა – განყოფილების თანამშრომლებმა ქართული ლიტერატურის

ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივიდან გადმოვიწერეთ ყველა პროზაული ტექსტი; ხელშეკრულებით მოწვეულმა სპეციალისტებმა კი სათანადო მასალა მოიძიეს თბილისში არსებულ ყველა სერიოზულ ფოლკლორულ არქივში (სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ხალხური შემოქმედების სახლის, ლიტერატურული მუზეუმისა და მოსწავლეთა სასახლის). ასე რომ, ტომის შედგენისას ამა თუ იმ არქივში დაცული ფოლკლორული მასალის გათვალისწინება ჩემთვის პრობლემა არ ყოფილა. გარდა ამისა, ტომის შედგენისას გავეცანი ყველა ფოლკლორულ, თუ დიალექტოლოგიურ კრებულს, მოვიძიე სათანადო ტექსტები და გადავანაწილე ჟანრის შიდა კლასიფიკაციის მიხედვით.

ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილებას, სამწუხაროდ, საშუალება არ მიეცა, გამოცემით დაეგვირგვინებინა ეს კარგი წამოწყება და მის არქივში დღემდე დაცულია რამდენიმე დასაბეჭდად გამზადებული კრებულის ხელნაწერი, ერთ-ერთი მათგანია „ცხოველთა ეპოსი“. ამ უკანასკნელის გამოქვეყნების აუცილებლობა კი დიდია, რადგანაც მასში მრავალი ისეთი სიუჟეტიც არის შესული, რომელიც ელ. ვირსალაძის სიუჟეტურ საძიებელში არ გვხვდება. გარდა ამისა ტომში შეტანილია რამდენიმე უკვე ცნობილი სიუჟეტის ახალი, მეტად საინტერესო ვარიანტი („რწყილი და ჭიანჭველა“, „თხა და ვენახი“ და სხვ.). მაგალითად, აღნიშნული ტომით უკვე ისარგებლა თ. ქურდოვანიძემ (1998 წ.).

ვითვალისწინებთ რა ამ ინტერესს, ვბეჭდავთ „ცხოველთა ეპოსში“ შესული ზღაპრების სიუჟეტებს, პასპორტებს, მათ გამოცემებსა და საერთაშორისო ნომრებს. სამომავლოდ კი ვიმედოვნებთ, რომ ტომის პირველი ნაწილი (ძირითადი ტექსტები) სრულად გამოქვეყნდება.

ცხოველთა ეპოსის კლასიფიკაციისას მთელი მასალა დაიყო სამ ძირითად ჯგუფად: ეტიოლოგიური გადმოცემები ცხოველთა შესახებ, კუმულაციური ზღაპრები ცხოველთა მონაწილეობით და საკუთრივ ზღაპრები ცხოველთა შესახებ, რომლებშიც გამოყოფილია ცხრამეტი ტიპი. ტომში შესული მასალის კლასიფიკაცია საბოლოოდ ასე გამოიყურება:

I. ეტიოლოგიური გადმოცემები

1. როგორ გაჩნდა ესა თუ ის არსება.
2. გარეგნული თავისებურებების ახსნა.
3. გამორჩეული თვისებების ახსნა.
4. ადამიანის უძლეველობის აღიარება.

II. კუმულაციარი ზღაპრები

III. ზღაპრები ცხოველთა შესახებ

1. მელია და დათვი.
 - ა. დამნაშავე დათვი
 - ბ. მტყუანი მელია.
 - გ. „ადრე გამოხნავ...“
2. მელია და მგელი.
 - ა. მელია, მგელი და დათვი.
 - ბ. მელია, მგელი და სხვა.
3. მელია და ფრინველები.
4. მელია, შინაური ცხოველები და სხვა.
5. ტურა.
6. მგელი, შინაური ცხოველები და ადამიანი.
7. დათვი.
8. ცხოველთა ერთობა.
9. კურდღელი.
10. კატა.
11. „სიკეთისათვის სიავე ვის არ უქნიაო?!“
12. საგნები და სხვა არსებანი.

პირობითი შემოკლებანი

აკაკის კრებული – აკაკის კრებული, ყოველთვიური ჟურნალი, რედ. ა. წერეთელი, 1889, 1897-1900წ.წ.

აჭარული – ქართული (აჭარული) ზღაპრები, ბათ., 1973.

ბათ. ინსტ. ფ. არქ. – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორული ფონდი.

ბერიძე – ბერიძე გრ., ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.

გაჩეჩილაძე – ქართული ზეპირსიტყვიერება, ამბ. გაჩეჩილაძის შეკრებილი, თბ., 1976.

გურული ფოლკლორი – გურული ფოლკლორი, შემდგ. ალ. ლლონტი, I, თბ., 1937.

დედაენა – გოგებაშვილი ი., დედაენა, 1876.

ვირსალაძე – რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, შემდგ. ელ. ვირსალაძე, I, თბ., 1949.

თავისუფალი სვანი – სვანური ზღაპრები, შემდგ. თავისუფალი სვანი, 1893.

თსუ ფ. არქ. – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრის ფოლკლორული არქივი.

იმნაიშვილი – იმნაიშვილი გრ., ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.

ლაზური – ლაზური ზღაპრები, თბ., 1970.

ლიტ. მუზ. – გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის მუზეუმის ხალხური სიტყვიერების ფონდი.

ლიტ. ფ. არქ. – შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი.

მოამბე – მოამბე, 1905, № 1.

მოსწავლეთა ფ. არქ. – მოსწავლეთა სასახლის ფოლკლორული არქივი.

- ნოლაიდელი ნ. – აჭარის ხალხური სიტყვიერება, შემდგ. ნ. ნოლაიდელი, ბათ., 1959.
- ნოლაიდელი ჯ. – აჭარის ხალხური სიტყვიერება, შემდგ. ჯ. ნოლაიდელი, ბათ., 1936.
- პოეზია – ქართული ხალხური პოეზია, VIII, თბ., 1979.
- ჟღენტი – ჟღენტი ს., ჭანური ტექსტები, თბ., 1938.
- რაზიკაშვილი I, II, – რაზიკაშვილი თ., ქართული ხალხური ზღაპრები, I; II, თბ., 1909.
- რაზიკაშვილი 1951; 1952 – ქართული ხალხური ზღაპრები, I; II, შემდგ. რაზიკაშვილი თ., თბ., 1951; 1952.
- სიხარულიძე 1938 – ქართული საბავშვო ფოლკლორი, შემდგ. ქს. სიხარულიძე, თბ., 1938.
- სიხარულიძე 1970 – ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური სიტყვიერება, თბ., 1970.
- სონღულაშვილი – ხალხური სიტყვიერების მასალები, შემდგ. ჯ. სონღულაშვილი, II, თბ., 1957.
- ქავთარაძე – ქავთარაძე ივ. ქართული ენის მოხვეური დიალექტი, თბ., 1985.
- ქართული ანბანი – გოგებაშვილი ი., ქართული ანბანი, 1867.
- ღლონტი 1948 – ქართული ზღაპრები და ლეგენდები, შემდგ. ალ. ღლონტი. თბ., 1948.
- ღლონტი 1956 – ქართული ხალხური ნოველა, შემდგ. ალ. ღლონტი. თბ., 1956.
- ღლონტი 1974 – ქართული ხალხური ზღაპრები, შემდგ. ალ. ღლონტი. თბ., 1974.
- ყიფშიძე – ყიფშიძე ი., ჭანური ტექსტები, 1939.
- ჩიქობავა – ჩიქობავა არნ., ჭანური გრამატიკის ანალიზი ტექსტებითურთ, თბ., 1936.

ჩიქოვანი 1938 – ქართული ხალხური ზღაპრები, შემდგ. მ. ჩიქოვანი, I, თბ., 1938.

ცინდელიანი – სვანური ზღაპრები, შემდგ. უ. ცინდელიანი, თბ., 1975.

ძველი საქართველო – ძველი საქართველო, საქართველოს საისტორიო და ეთნოგრაფიული საზოგადოების კრებული, რედ. ექ. თაყაიშვილი, ტ. I-IV, 1909-1915წწ.

ძიძიგური 1959 – ქართული ხალხური ზღაპრები, რედ. შ. ძიძიგური, 1959.

ძიძიგური 1974 – ძიძიგური შ., ქართული დიალექტოლოგიის მასალები, თბ., 1974.

ხალხური სიბრძნე, III, IV – ხალხური სიბრძნე, ტ. III, IV, თბ., 1964; ტ. IV, თბ., 1965.

ხალხური სიტყვიერება, III, IV – ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, IV, თბ. 1964.

ხალხური სიტყვიერება 1972 – ხალხური სიტყვიერება, შემდგ. ქს. სიხარულიძე, ფ. ზანდუკელი, თბ., 1972.

ხუბუა – ხუბუა მ., მეგრული ტექსტები, თბ., 1937.

ხშს – ხალხური შემოქმედების სახლის ფოლკლორული არქივი.

ჯეჯილი – ჯეჯილი, საყმაწვილო ჟურნალი.

Бибур – Грузинские народные сказки, собр. Б. Бибур, С-П., 1884.

Вирсаладзе – Грузинские народные предания и легенды, составлен Е. Б. Вирсаладзе, М., 1973.

Кавказ – Кавказ, 1850, №40.

СМОМПК – Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, Тф., 1881-1929.

Хаханов – Хаханов А. С., Очерки по истории грузинской словесности, М., 1895.

I. ეტიმოლოგიური გადმოცემები ცხოველთა შესახებ

1. როგორ გაჩნდა ესა თუ ის არსება

- 1. ოფოფი. *235 I.** გერი თმას ივარცხნიდა, დედინაცვალმა რომ დაინახა. თმაში სავარცხელშერჩენილი გერი ოფოფად იქცა. СМОМПК, ტ. 18, გან. III, გვ. 238.
- 2. როგორ გაჩნდა ოფოფი. *235 II.** თმის ვარცხნის დროს პატარძალს მამამთილმა შეასწრო თვალი. ქალმა ინატრა – გამაქრეო. სავარცხელშერჩენილი ოფოფად იქცა. მთქმ. ხუციშვილი ელისაბედი, ჩამნ. ჩხენკელი აღპ., სოფ. თოფარი, კასპის რ-ნი (საინგილო). Кавказ, 1850, № 40; აკაკის კრებული, 1889, ტ. I, განყ. III, გვ. 28; გაზ. „კომუნიზმის გზით“, 1960, № 67; Вирсаладзе, № 100; ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 243-244.
- 3. როგორ გაჩნდა ბუ. *247 I.** და-ძმას საქონელი დაეკარგა. დედინაცვალმა ისინი გარეთ გამოყარა. ღამე ღმერთს შეეცოდა ბავშვები და ბუებად აქცია. მთქმ. ტოგონიძე ვასილ, ჩამნ. ვირსალაძე ელ., სოფ. ფარახეთი, ზემო რაჭა, 1963. СМОМПК, ტ. 9, გვ. 127; Хаханов А. С. გვ. 107; ხალხ. სიბრძნე, III, გვ. 240-241.
- 4. კუ. *290 (აფხაზური).** საყვარლის მოლოდინში ქალმა შემწვარ ქათამს თეფში დააფარა, მოსულ ძმას არ აჭამა. თეფში ქათამს შეეზარდა და კუდ იქცა. ჩამნ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო. СМОМПК, ტ. 10, განყ. III; ტ. 32, განყ. II, გვ. 119; ხალხური სიბრძნე; III, გვ. 243; Вирсаладзе, № 90.
- 5. როგორ გაჩნდა ქვეყანაზე კუ. *290 I.** ბანაობისას დედამთილმა პატარძალი დაინახა. შერცხვენილი ქალი დანვა და ჭილოფი გადაიფარა, რომელიც ზურგზე შეეზარდა. ჩამნ. ჩხეიძე ა., სოფ. კახი, ზაქათალას რ-ნი (საინგილო). Вирсаладзе, № 90.
- 6. ოლოლოს გაჩენა. *247 I.** და-ძმას საქონელი დაეკარგა. დედინაცვალმა ბავშვები გარეთ გაყარა – იპოვეთო. ბავშვებმა ფრინველებად ქცევა ინტარბეს და იქცნენ კიდეც.

მთქმ. მანსვეტაშვილი კეკე, ჩამნ. პ. უმიკაშვილი, თბილისი, 1884.

ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. 4217; ჯეჯილი 1890, № 4; ხალხური სიტყვიერება, IV, 1964, გვ. 40

7. ბიჭო გოგია. *247 III. და-ძმას საქონელი დაეკარგა. დედინაცვალმა გარეთ გაყარა ისინი – იპოვეთო. ბავშვებმა ინატრეს ჩიტებად ქცევა და იქცნენ.

ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. 4218; ვარიანტი: I. ქუთაისი, CMOMPK, ტ. 18, განყ. III, გვ. 237- „მოლალული“.

8. როგორ გაჩნდა გუგული. *247 IV. ძმებს ძროხა დაეკარგათ. დედინაცვალმა ბავშვები გაყარა საძებნელად. წმინდა გიორგის შეეცოდა ბავშვები და გუგულად აქცია. ქუთაისი. CMOMPK, ტ. 18, განყ. III, გვ. 237.

9. გუგული *247 V. მშრომელი გლეხი – ოტია მუდამ სხვებსაც შრომისაკენ მოუწოდებდა. ერთხელ ის გაქრა, მაგრამ მას მერე მისი ხმა გაზაფხულობით ესმით მეზობლებს, რომელიც გუგულად უქცევია ღმერთს.

ჩამნ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო.

CMOMPK, ტ. 32, განყ. III, გვ. 120-121.

10. წკრომი. *247 VI. და-ძმა მთის ძირში ფაფას ხარშავდა. შეშა შემოაკლდათ. და წავიდა შეშის მოსაჭრელად, თან ძმას დაუბარა – უჩემოდ არ შეჭამოო, თორემ მთა დაგემხოზაო. ასეც მოხდა. მას მერე და იქცა წკრომად და ძმას ეძებს.

მაშურკო მ. გ., სოფ. საჩინო, ქუთაისის მაზრა.

CMOMPK, ტ. 32, განყ. III, გვ. 77-78.

11. დათვი, მგელი და მელა. *80 I. ესენი თავიდან ადამიანები იყვნენ. ძალიან უჭირდათ. ქრისტე ღმერთმა მათ ვენახი, ყანა და ცხვარი უბოძა, მაგრამ ვერ შეიფერეს – წყალობა არ უბოძეს გლეხის სამოსით გამოცხადებულ ღმერთს. ამაზე განყრა ქრისტე-ღმერთი და უღირსი ადამიანები ცხოველებად აქცია.

მთქმ. არბოლიშვილი სოლიკო, ჩამნ. ელ. ვირსალაძე, სოფ. ერედვი, ქართლი, 1949.

ლიტ. ფ. არქ. № 3260; ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 165-166.

12. როგორ გაჩნდა დათვი. *80 II. კაცი გლახას დაემალა, რომ არ განეკითხა. ქრისტემ დაწყველა და დათვად აქცია. მთქმ. კენჭოშვილი ლ., ჩამწ. ბილანიშვილი ე., სოფ. გამარჯვება, გარდაბნის რ-ნი, 1962. ლიტ. ფ. არქ. კ. 160, გვ. 50.
13. როგორ წარმოიშვა თამბაქო. *297 I. დიდი ცოდვა მოხდა: ძმამ დასთან (შვილმა დედასთან) დანაშაულებრივი კავშირი დაამყარა. მშობიარობისას ქალი გასკდა. მის საფლავზე თამბაქო გაიზარდა. ჩამწ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო. СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 121; СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 122.
14. თამბაქო. *297 II. სატრფოს საფლავზე აღმოცენდა მცენარე, რომლის მონეეც დაიწყო ვაჟმა და მასთან განშორება მხოლოდ სიკვდილთან ერთად მოახერხა. ჩამწ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო. СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 122.

2. გარეგნულ თავისებურებათა ახსნა

15. გველი, მერცხალი, ფუტკარი და ბაყაყი. *289 I. გველი ადრე ანგელოზი იყო, მაგრამ ცოდვისგან ღმერთმა გველად აქცია. მერცხალმა ფუტკარს ენა ამოაგლიჯა, ღმერთისთვის რომ არ ერჩია – გველისთვის უგემრიელეს საკვებად თოთო ბავშვი. თვითონ კი ბაყაყი შესთავაზა. ბაყაყი წაბლს იმარაგებს კბილების ამოსვლის მოლოდინში. ჩამწ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო. СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 118-119.
16. მერცხალი. *289 II. ნოეს კიდობანში წყლის შესვლა გველმა შეაჩერა. გველის საკვებად ხოჭოს ადამიანის ხორცი მოეწონა, მერცხალმა კი ხოჭოს ენა ამოაცალა და გველს ბაყაყი ურჩია. ამაზე გამწარებულმა გველმა მერცხალს კუდი გამოგლიჯა.

ჩამნ. შავდია ვ., ქუთაისის მაზრა.

СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 78-79. Вирсаладзе, № 103.

17. კამბალა. *253 I. კამბალას თვალი მხოლოდ ერთ მხარეს იმი-
ტომ აქეს, რომ ის ნახევრად შემწვარი იყო, როცა გაცოცხ-
ლდა ქრისტეს აღდგომის ჭეშმარიტების დასტურად.

ჩამნ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო.

СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 117.

18. მინის ჭია. *239 IV. ჭია დაარწმუნეს: ქვეყნის დასასრული
მოხდებაო. იმანაც თავი დაიბრმავა – არ მინდა, ვნახოვო.

ჩამნ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო.

СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 116.

19. გოჭი. *219 III. ქრისტიანებმა ღორის ხორცის ჭამა მას მერე
დაიწყეს, რაც წმინდა ვასილიმ აკურთხა ქადაგების ადგი-
ლას მისული გოჭი. კუდის წვერზე კი ჭეხი დააბიჯა და
ამიტომ კუდის წვერი ბრტყელი აქვს.

ქუთაისი.

СМОНПК, ტ. 18, გვ. 249.

20. რატომ აქვს ღორს ბრტყელი კუდი. *219 I. შეჯიბრისას
ქრისტემ კლდიდან წყარო გამოიყვანა. მაჰმადმა კი პი-
რობა ვერ შეასრულა – კლდიდან რძე ვერ გამოიყვანა,
რადგანაც კლდეში შეწყობილი რძით სავსე ტიკები ღორ-
ებს გადმოეთხარათ. ამის შემდეგ ქრისტემ ღორს კუდის
ბოლოში დაადგა ფეხი – ჩვენ გვეჭმეოდე, მაჰმადიანებს –
არაო!

მთქმ. მირიანაშვილი ლევან, ჩამნ., შეთეკაური გ., სოფ.
შილდა, ყვარლის რ-ნი, 1961.

ლიტ. ფ. არქ. კ. 35, გვ. 187.

21. მინდვრისა და სახლის თავვი. 112+245 (შორეულად). მინდ-
ვრის მსუქან თავგს სახლის თავგის სიგამხდრე უკვირდა.
კატის დანახვაზე სახლის თავვი სოროში შეძვრა, მინდვრ-
ისა კი კატას ჩაუვარდა ხელში.

ლიტ. ფ. არქ. 1150; 28148; ხშს ფ-28, ფ. 17; მ. ჩიქოვანი,
1938, გვ. 30; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 25.

22. მინდვრის თავვი და შინაური თავვი. *112 I. მათ ერთმანეთ-

თან ისტუმრეს. მინდვრის თავგეს ძალიან მოეწონა სოფლის თავგის სიმდიდრე, კატა არაფრად ჩაადგო, მაგრამ ხელში ჩაუვარდა. ძლივს თავდაღწეულმა დააფასა თავისუფლება. მთქმ. ელიზბარაშვილი იაგორ, ჩამნ. ელიზბარაშვილი დ., გურჯაანი.

ლიტ. მუზ. 26398-ხ, გვ. 2-5.

23. რატომ არ იზრდება შვინდის ხე მაღალი. *297 III. გაზაფხულზე დათვმა ნახა, რომ მარტო შვინდი ყვაოდა. ეგონა – ყველაზე ადრეც ეს დამწიფდებაო და მის ქვეშ წამოწვია. გავიდა თვეები, სხვა ხილი დამწიფდა. ეს კი – არა. გაბრაზებულმა დათვმა შვინდს ტოტები დაამტვრია.

მთქმ. გიგაური სიკო, ჩამნ. ჯ. სონლულაშვილი, სოფ. დილომი, 1952 წ.

ჯ. სონლულაშვილი, ტ. II, 1957, გვ. 150-151; ხალხური სიბრძნე, III; გვ. 243; ვირსალაძე, № 104.

24. კატის მოსარჩლე ვეფხვი. *157 I. ვეფხვი (ლომი) კატას ესარჩლება, ადამიანს შებმას უპირებს. კაცი „შინ დატოვებული ღონის“ მოსატანად მიდის. ვეფხვს ხეზე მიაბამს – „არ ნახვიდეთ“. მერე კეტიტ ცემს. ვეფხვი იტყვის: „ახლა კი მესმის, რად არის კატა ასეთი პატარაო“.

ჩამნ. სასოებაძე.

ლიტ. ფ. არქ. 1137; ბათ. სამეცნ.-კვლ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე 24, გვ. 55; მოამბე, 1905, № 1; მ. ჩიქოვანი, 1938, გვ. 43-44; ქს. სიხარულიძე, საბ. 1938, გვ. 128-129; ელ. ვირსალაძე, I, გვ. 62; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 34; ღლონტი, 1974, გვ. 385-386; აღ. ღლონტი, ქართ. ნოველა, გვ. 130; ქართ. (აჭარული) ზღაპრები, 1970, გვ. 30; СМОМПК, ტ. 18, განყ. III, გვ. 64 – ვეფხვის ნაცვლად დევია; СМОМПК, ტ. 32, განყ. II, გვ. 131-132; ვარიანტები: I. ჩამნ. მ. ჯანაშვილი, ძვ. საქ., II, გვ. 185; II. მთქ. ამაღლობელი ლ., ჩამნ. მაკარაძე ა., შუახევის რ., სოფ. ჭყვანაში, 1959, ბათ. კვლ. ინსტ. ფ. №1, საქმე № 24, გვ. 55; III. ჩამნ. ჯანაშვილი მოსე, საინგილო, СМОМПК, ტ. 32, განყ. II, გვ. 131-132; IV. ჩამნ. ჯანაშვილი მ., საინგილო, იქვე, გვ. 132.

3. გამორჩეული თვისებების ახსნა

25. ძერა. *221 III. ძერის სამი ბარტყი წამოიზარდა თუ არა, დედის გაგუდვა მოინდომა. ამის მერე ღმერთმა ძერებს აუკრძალა წყლის სმა ივლისის თვეში (ხის ფულუროში ჩაგუბებულის გარდა). ამიტომ არის, რომ ივლისის მეტ დროს ძერას წყალი სისხლად ეჩვენება, მაღლა ცაში ატარებს და საყვედურის დახილს გამოსცემს.

ჩამწ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო.

СМОМПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 119-120.

26. ძერა ნოემ დაწყევლა. *221 IV. ნოემ კიდობნიდან გამოუშვა ძერა, რომელიც უკან აღარ დაბრუნებულა. ნოემ დაწყევლა ძერა და ამის მერე წყალი სისხლად ეჩვენება. ამიტომ ძერა წყურვილის მტანჯველი გრძნობით დაფრინავს აგვისტოში და „მწყურია“ იძახის.

ქუთაისი.

СМОМПК, ტ. 18, განყ. III, გვ. 238; ვარიანტი: I. იქვე.

27. რატომ წივის ძერა. *221 I. ძერას ღმერთისთვის შვილები რომ არ მიეცა, სასჯელად დაიდო – მარიამობის თვეს წყალს არ სვამს და წივის.

მთქმ. ქიტიაშვილი თ., ჩამწ. ქიტიაშვილი ე., სოფ. კაკაბეთი, საგარეჯოს რ-ნი, 1961.

ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 252.

28. ჭოტი *221B. ძველად ჭოტი ფრინველთა მეფე იყო და ფრინველები ემსახურებოდნენ. ჩხიკვმა გაიგო, რომ ჭოტი სულითაც ისეთი ნაზი იყო, როგორიც ბუმბული ჰქონდა, დაასია ფრინველები და აცემინა. სიკვდილს ფულუროში თავის შეფარებით გადაურჩა. მას მერე დღე იქ არის.

СМОМПК, ტ. 32, განყ. II, გვ. 116-117; Вирсаладзе, № 101.

29. ბუ. *221C. ფრინველები თავიანთ ქალბატონ ბუს ფეხს ბანდნენ. ბუმ იუხეშა, ფრინველებმა კი ცემეს. მას მერე ბუ ქვეყანაზე მხოლოდ ღამე ჩნდება.

სოფ. მაიდანის, ქუთაისის მაზრა.

СМОМПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 78.

30. **ჭინჭრაქა და ჭიჭინობელა. *284 VI.** ჭინჭრაქამ ჭიჭინობელა წაიყვანა სატირალში. ჭიჭინობელამ იქაურობა გააყრუა. ჭინჭრაქას შერცხვა და ლობეში დაიმალა. მას აქეთ იქ არის.
ლიტ. ფ. არქ. 1152; ჯეჯილი, 1905; მ. ჩიქოვანი, 1938, გვ. 74; ქს. სიხარულიძე, საბ., 1938, № 249; ხალხური სიბრძნე, გვ. 48-49.
31. **ჭინჭრაქა. *284 VII.** ჩიტი ჭინჭრაქა მუდამ ზურგზე წვება – ცა თუ ჩამოვარდა, ფეხებით დავიჭერო.
სოფ. გორეთი, ოზურგეთის მაზრა.
СМОМПК, ტ. 31, განყ. III, გვ. 239.
32. **თაგვის ქონილი. *88 I.** თაგვმა გადანყვიტა, ყველაზე ძლიერი არსების ქალი შეერთო ცოლად. ძლიერი ჯერ მზე ეგონა, მერე – მთვარე, ღრუბელი, ქარი, მუხა, მაგრამ გაირკვა, რომ ყველაზე ძლიერი თაგვი ყოფილა და მისი ქალი შეერთო.
მთქმ. ქითბჯიოლლი ომერ, ჩამწ. ჩიქობავა არნ., სოფ. შანკვარა, აფხაზეთი.
არნ. ჩიქობავა, ჭანური გრამატიკის ანალიზი ტექსტებიტურთ, 1936; ლაზური ზღაპრები, 1970, გვ. 66-67.
33. **ფრინველთა მეფის არჩევა. *221A.** გადანყვიტეს ფრინველებმა მეფის არჩევა. შეჯიბრი ჩატარდა ფრენაში. გამარჯვებასთან ახლოს მყოფ შევარდენს წინ ჭინჭქარა დახვდა, რომელიც შევარდნის ქარმა წინ მიაგდო და გამარჯვებას ჩემულობდა. ფრინველები ჭინჭაქას დაჰპირდნენ სასახლეს აგიგებთო, ოლონდ საზომად ჯოხის მოტანა სთხოვეს. ჭინჭრაქა დღესაც იმ ჯოხს ეძებს.
მთქმ. ელიზბარაშვილი ი., ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., გურჯაანი.
ლიტ. მუზ. 26398-ხ, გვ. 15-19.
34. **ფრინველთა ფულის განერვა. *220 I.** ფრინველთა სამეფოსათვის ფულის განერვა გახდა აუცილებელი. იმსჯელეს თანხაზე. მას მერე მწყერი „შვიდ კაპეიკს“ იძახის, ყაპყაპი – „პრავას“.

მთქმ. ელიზბარაშვილი ი., ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., გურჯაანი.

ლიტ. მუზ. 26396 – ხ, გვ. 6.

35. **ძაღლების ჩივილი. *200A.** პატრონის ერთგულმა ძაღლებმა მეფისგან ბარათი ითხოვეს, პატრონს კარგად რომ მოეწლო. მიიღეს კიდეც, მაგრამ ამ ბარათის კუდქვეშ შემნახველი ძაღლი მგლებმა შეჭამეს. სხვები კი ერთმანეთს კუდეგს უსინჯავენ მის საძებნელად.

ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 58.

36. **ღორების პირობა, *219 II.** ღორებმა დაადგინეს – ტალახში აღარ ჩაწოლილიყვნენ, მაგრამ დაავინყდათ.

მთქმ. ბეციაშვილი გ., ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., გურჯაანი.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 41.

37. **კამეჩი. *213 II.** კამეჩი ნელა იმიტომ ზოზინობს, დედამინამ რყევა რომ არ დაიწყოს; შავი იმიტომ არის, რომ ნოეს კიდობანში შესვლისას ტალახის ჩამობანვა ვერ მოასწრო; „ნოეს“ კი იმიტომ იძახის, რომ დაავიანდა ნოეს კიდობანში შესვლა და მას ეძახის.

მთქმ. კვინინაძე ფიდა, ჩამწ. ღლონტი ალ., სოფ. ბერშუეთი, გორის რ-ნი, 1940.

СМОНПК, 1894, № 18, განყ. III, გვ. 79; ქართული ხალხური ნოველა, 1956; ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 255; Вирсаладзе, № 93.

38. **ნოე და კამეჩი. *213 III.** კამეჩი ნოემ კიდობანში არ შეიყვანა. წარღვნის დროს წყალში დაქროდა და „ნოეს“ იძახდა.

მაშურკო, ქუთაისის მაზრა.

СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 79; ვარიანტები: 1. ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 57.

39. **ძერა და ჯორი. *221 VI.** ქრისტეს შეკითხვაზე ჯორმა უშვილობა არჩია ორმოცი დღე მწყურვალედ ყოფნას. ამიტომ დარჩა უშვილოდ. ძერამ კი მწყურვალედ ყოფნა არჩია უშვილობას, ამიტომ ზაფხულში სწყურია და წივის.

ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., თბილისი.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 1.

40. **კურდღლების გადანყვეტილება. *70A.** კურდღლებმა გადანყვეტიეს თავები დაეხრჩოთ, ყველასი ჩვენ გვემინიანო. წყალთან მისვლისას კი მათი ბაყაყებს შეეშინდათ. კურდღლებმაც გადაიფიქრეს.

მთქმ. ჩიტიშვილი გ., ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., გორი.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 27.

41. **ხახულა. 70 I.** ბაჭია მარტოკა მას მერე აღარ დაეხეტება, რაც მგელმა კუდი მოაჭამა.

მთქმ. ფირცხალაიშვილი სიმონ, ჩამწ. ფირცხალაიშვილი მარინა, სამტრედია, 1968.

მოსწავლეთა სასახლის არქივი № 91.

42. **კურდღლისა და გულნაცარას ამბავი. *70 II.** მათ პურის მოსავალი მოიყვანეს. მოსავლის განაწილებისათვის შეჯიბრი მოაწყეს. კურდღელი კაკლის ხევეში ჩახტა, გელნაცრიანი კი – ბზეში.

ჩამწ. ონიანი შ., სოფ. ჯახუნდერი, თარგმანი ეკუთვნის ჩამწერს.

ლიტ. ფ. არქ. XXI-64, გვ. 97.

43. **კურდღელი. *72 I.** კურდღელმა ბაჭიებს ჰკითხა: რამდენ ხანს განოვოთ ძუძუ: ერთ წელიწადს, თუ სამი დღე და სამი ღამეო? ბაჭიებს სამი დღე მეტი ეგონათ. ამიტომ ანოვებს კურდღელი ძუძუს სამ დღეს.

ჩამწ. ქობალია ი. ტ., სამეგრელო.

СМОМПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 118; Вирсаладзе, №№№ 94.

44. **რატომ არ ეკარება ფუტკარი ზოგიერთ ყვავილს. *282 VI.** ფუტკარმა ღმერთს სამი ყვავილის არსებობა დაუმალა. ღმერთმაც ყველა ყვავილის ჭამის ნება მისცა ფუტკარს, იმ სამის გარდა.

ჩამწ. წერეთელი ტასო.

ჯეჯილი, 1915; ხალხური სიბრძნე, III; გვ. 248-249; Вирсаладзе, № 99.

45. **ვაზი და ბულბული. *225 I.** წინათ ვაზი და ბულბული მეგო-

ბრები იყვნენ. ბულბული შემოფდებოდა ვაზზე და გალობდა. ერთხელ ისე გაერთო ბულბული, რომ სწრაფად წამოზრდილმა ვაზის პნკალებმა დააბეს, თავი ველარ დაიხსნა და დაიღუპა. მას შემდეგ ბულბული ვაზს აღარ ეკარება.

ჩამწ. მაისურაძე ილია, კახეთი.

СМОНПК, ტ. 18, განყ. III, გვ. 37-38; ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 245; Вирсаладзе, № 96.

46. ბულბული. 225 II. ერთი ცოდვის გამო ბულბულს მისჯილი აქვს მთელი ღამე გალობაში გაატაროს. თუ გაჩერდება, იმ ადგილას წამოიზრდება სვია და დააღრჩობს.

ჩამწ. ქობალია ი., სამეგრელო.

СМОНПК, ტ. 32, განყ. III, გვ. 117.

47. რატომ იხედებიან ქათმები ზეცაში. *240 VI. წინილა უწყლობით იყო შეწუხებული, სანამ ცას არ შესთხოვა. მას მერე ყოველი ყლუპის დაღევაზე წინილა ზეცას მადლობას უძღვნის თავანუელი.

მთქმ. კერესელიძე აკ., ჩამწ. ახვლედიანი გ., სოფ. წესი, ამბროლაურის რ-ნი, 1977.

ლიტ. ფ. არქ. 303, გვ. 3.

4. ადამიანის უძლეველობის აღიარება

48. გველი, ბუზი და მერცხალი. *289 III. მერცხალმა ბუზს ნესტარი ამოაცალა, გველისთვის რომ არ ეთქმა – ყველაზე კარგი სისხლი ადამიანს აქვსო. როცა გველმა ეს გაიგო, გადაემტერა მერცხალს, ბარტყებს ტაცებდა, სანამ მერცხალმა ადამიანთან არ დაიწყო ცხოვრება.

მთქმ. ბრეგვაძე ელენე, ჩამწ. სივივაძე, სოფ. ღელიანი, 1962.

ლიტ. ფ. არქ. კ. 123, გვ. 109.

49. როგორ მოშინაურდა ცხენი. *216 I. პატრონის დავალებით ცხენმა ღომი მიიყვანა სახლში (მელიამ გადააბა ისინი კუდებით). ამ ფაქტით გახარებული კაცი ცხენს აღარ იშორებს.

მთქმ. მოდებაძე გოგი, ჩამნ. ბილანიშვილი ელისო, სოფ. გამარჯვება, 1962.

ლიტ. ფ. არქ. კ. 160.

50. **ნადირთა ქება. *157 III.** ნადირები თავს იქებდნენ. ვეფხვმა ადამიანის გამოცდა მოინდომა, მაგრამ კაცმა თოფი ესროლა ვეფხვს. ამის შემდეგ ვეფხვის შთამომავალი იქ არ გვხვდება, სადაც ადამიანი ცხოვრობს.

მთქმ. ელიზბარაშვილი ო., ჩამნ. ელიზბარაშვილი დ., გურჯაანი.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 12-14; თსუ ფ. არქ. № 226; ვარიანტი: თსუ ფ. არქ. I 226.

51. **კაცის ძალა. *157 IV.** დევს არ სჯეროდა კაცის ძალის შესახებ გაგონილი და თვითონაც უნდოდა მასთან გამოეცადა თავი. როცა კაცი ნახა, დაჭიდება სთხოვა. კაცმა – მონმეების მოყვანამდე არ გამექცეო, დევი დააბა, დაბმულს კი თავი ცულით წააცალა.

ჩამნ. მირაქიშვილი.

ლიტ. ფ. არქ. №50; მ. ჩიქოვანი, 1938, გვ. 200-201.

52. **რა დროიდან ემსახურება ძალლი ადამიანს. *201A.** ძალლი ძლიერ მეგობარს ეძებდა. ძლიერი ჯერ ტურა ეგონა, მერე – მგელი, დათვი. ბოლოს გაიგო, რომ კაცის მომრევი არავინ არისო. მას მერე მასთან ცხოვრობს.

ჩამნ. შ. ლომინაძე, სამეგრელო.

СМОНПК, ტ. 18, განყ. III, გვ. 37-38; ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 250; Вирсалаძე, № 92.

53. **ხარისა და ირმის შეჯიბრი. *213 I.** ღმერთს აინტერესებდა, რომელი პირუტყვი გამოადგებოდა ადამიანს. ხარსა და ირემს დაავალა: – ვინც უფრო მალე გადაირბენს ცას, იმას დავასაჩუქრებო. ირემი დიდი სირბილისაგან მოკვდა. ხარი კი გვიან მივიდა, მაგრამ მაინც მივიდა. ამის მერე აკურთხა ღმერთმა ხარი და ადამიანის შენახვის ტვირთი დაადო.

ხალხური სიბრძნე, III, გვ. 160.

54. **ცოტას მწონელი და ბევრის მდომელი. *240 VII.** მოხუცი პირუტყვს ცოტას აჭმევდა. ერთხელ დედალმა საკენკი არ

შეჭამა და დათესა. მოსავლის მოყვანაში სხვა ფრინველები და ცხოველები არ მიხმარებიან. მოწეული სიმინდიც მარტომ შეჭამა.

მთქმ. სიყმაშვილი ბ., ჩამნ. გამცემლიძე რეზო, ლაგოდესი. ლიტ. ფ. არქ. კ. 146.

II. კუმულაციური ზღაპრები

55. თხა და ვენახი.* 241 II A. ვენახი შეჭამა თხამ. მერე ერთმანეთი შეჭამეს: მგელმა, თოფმა, ჟანგმა, მიწამ, თავგმა.

ჩამნ. გოგებაშვილი იაკობ, სოფ. ვარიანი, ქართლი, 1867 წლამდე.

ლიტ. ფ. არქ. 23988. ხალხური სიბრძნე, IV, 1965, გვ. 268; ხალხ. სიტყვიერება, 1972, გვ. 59-60;

ვარიანტი: I – ჩამნ. ი. გოგებაშვილი. ქართ. ანბანი, 1867, 1868, 1872 წწ., გოგებაშვილი, „დედა-ენა“, 1876, გვ. 13; II – მთქმ. ანტ. სონღულაშვილი, სოფ. დილომი, 1951. სონღულაშვილი, გვ. 100-102; პოეზია, 8, გვ. 403; III – მთქმ.

ქს. ნარინდოშვილი, სოფ. შრომა, ლაგოდესის რ-ნი, ჩამნ. იულია ძამიაშვილი, 1937. ლიტ. ფ. არქ. 13434. პოეზია, 8, 403; IV – ჩამნ. ვინმე მესხი. ლიტ. ფ. არქ. 1286. სიხარულიძე, 1938, გვ. 53-55; V – მესხეთი, 1864წ. ლიტ. ფ. არქ.

უმიკ. 114, გვ. 370; VI – მესხეთი, ივერია, 1899, № №51; VII – ჩამნ. კ. სიჭინავა. სოფ. ლესიჭინე, ჩხორონწყუს რ-ნი. ლიტ. მუზ. 20052 – ხ. ყ. 338, გვ. 156.

56. მოდი ვნახოთ ვენახი.* 241 II A. ვენახი შეჭამა თხამ. მერე ერთმანეთი შეჭამეს: მგელმა, თოფმა, ჟანგმა, ცეცხლმა, წყალმა, მზემ, ღამემ.

დაბეჭდილია ცალკე წიგნად ივ. როსტომაშვილის მიერ – „მოდი, ვნახოთ ვენახი“, 1895; ხელახალი გამოცემა – 1990 წ.

ვარიანტი: მესხური, ძვ. საქართველო, II, გვ. 119.

57. ღამურა და ბალახი.* 241 I B. ღამურას ქანაობა უნდოდა. ბალახი არ აქანავებდა, სამველად გაიქცნენ: ციკანთან, მგელთან, აქლემთან, კაცთან, წყალთან, ცეცხლთან.

ვირსალაძე, I, გვ. 67-68.

58. კაცი, ტურა, მელია, კატა, დათვი და მგელი.* 159 I. ჯოჯომ (კაცმა) ქორწილში (ნადში) დაპატიჟა ცხოველები. მოსული თავგვი კატას შეაჭამა, კატა – მელას, მელა – მგელს, მგელი – დათვს, დათვი მოტყუებით მოკლა.
ჩამწ. ლლონტი ალ., სოფ. გომი, 1936.
გურული ფოლკლორი, გვ. 274; ჩიქოვანი, 1938, №24; ვირსალაძე, I, გვ. 64.
59. აცაბაცა.* 159 I. იგივე ტექსტის ორიგინალური ვარიანტია. ძიძიგური, 1974, გვ. 317.
60. ცხოველთა ნადი.* 159 I. იგივე ტექსტის ორიგინალური ვარიანტია.
ლიტ. ფ. არქ. 466;
ვირსალაძე, I, გვ. 64; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 38-39.
61. რწყილი და ჭიანჭველა.* 241 I A. ჭიანჭველა წყალში ჩაეარდა. რწყილი დახმარებისათვის მიმართავს: ღორს, მუხას, ყვავს, კრუხს, ორმოს, თაგვს, კატას, ძროხას და გადაარჩენს ძმობილს.
ჩამწ. გოგებაშვილი ი., სოფ. ვარიანი, ქართლი.
ლიტ. ფ. არქ. 1136; დედაენა, 1876, გვ. 17-19; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 75-78; ქს. სიხარულიძე, 1970, გვ. 140-142.
62. რწყილი და ჭიანჭველა.* 241 I A.
სიხარულიძე, 1938, გვ. 125; ვირსალაძე, I, გვ. 37; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 49; ლლონტი ალ., 1974, გვ. 369.
63. კუტკალია და ჭიანჭველა.* 241 I A*. კუტკალია ჭიანჭველას გადარჩენისათვის მიმართავს: ღორს, მუხას, ყვავს, კრუხს, ბელელს, ვირთხას, კატას, ძროხას, მინას, მაგრამ ძმობილს ცოცხალს ველარ მიუსწრებს.
ბებური, 1887 (რუსულ ენაზე); ჟურნალი „ნაკადული“, 1991, №№ 11-12, გვ. 30.
64. ორი მეცხვარე.* 241 I A**. კლდემ ქვეშ მოიყოლა მეცხვარე. მეორე მეცხვარემ დახმარება სთხოვა: კლდეზე ამოსულ ხეზე შემომჯდარ ქორს, კრუხს, ბელელს, კატას, ძროხას, მინდორს, ღმერთს, ფუტკარს და ყველაფერი კეთილად და-მთავრდა.

მთქმ. ხელთუბნელი ქალი, ჩამნ. თუმანიშვილი გ., 1868.
ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. 4130; ხალხ. სიტყვიერება, IV, 1964, გვ.
60-62.

65. ეშმაკი მელას ზღაპარი.* 241 I A***. მოხუცმა მელას კუდი
მონყვითა. მელამ დახმარებისათვის თხას მიმართა, შემდეგ
– მუხას, გოგოებს, ვაჭარს და კუდი დაიბრუნა.

მთქმ. ბოლქვაძე ეთერ, ჩამნ. სურმანიძე ნ., 1966, ხულოს
რ-ნი, სოფ. ყინჩაური.

ბათ. ინსტ. ფ. არქ. ფონდი № 1, 1961 წ. ფოლკ. ექსპედიც.
მასალები. აჭარული, 1973, გვ. 25.

ვარიანტი: ტურაი და ერ ბებერ, გრ. იმნაიშვილი, გვ. 180.

66. ერთი ხელადის ამბავი.* 210 C. ხელადა წავიდა ღვინის მოსა-
პარად. გზაში დაიძმობილა: კვერცხი, მახათი, ფილთაქვა,
მგელი. მათ სახლის პატრონს ღვთის რისხვა დასცეს, ღვი-
ნო წაართვეს და მოიღბინეს.

ჩამნ. თ. რაზიკაშვილი.

ლიტ. ფ. არქ. 1160; რაზიკაშვილი, 1951, გვ. 25-26. ვარიან-
ტი: ჩარექა – ჩამნ. თ. რაზიკაშვილი, ფ. არქ. 13117; ჩიქო-
ვანი, 1938, გვ. 79; ვირსალაძე, I, გვ. 66.

67. ყურუსუდნა.* 210 C*. ხარის მოსატაცებლად მიმავალ ყუ-
რუსუდნას გაჰყვებიან: სადგისი, ხვედა, ყვავი, ნეხვის გუნ-
და. მიზანს მიაღწევენ, მასპინძელს მიბეგვავენ, თვითონ კი
მოიღბენენ.

ცინდელიანი, გვ. 18-20.

68. გვრიტი.* 210 C**.

ფ. არქ. 1161; გოგებაშვილი, დედაენა, 1876, გვ. 22.

III. ზღაპრები ცხოველთა შესახებ

1. მელია და დათვი

ა. დამნაშავე დათვი

69. ბეკეკა და მელა.* 124 + 15C. მელიამ იპოვა ბატკანი, თავის-თან წაიყვანა. ერთმანეთში განდობილი სიტყვა ჰქონდათ. ეს სიტყვა დათვმა გაიგო. შეჭამა ბატკანი. მელიამ ნაცრით სავსე ქილა მისცა – შეუბერეო. დათვს თვალები დაეცსო. ჩხრიალას ხმაზე ატარა, კლდიდან გადაჩეხა. მთქმ. ოქრუაშვილი ანა, ჩამწ. ტეხაშვილი ეთერ, გორი, 1962.

თსუ ფ. არქ. 2004, გვ. 3.

70. დათვი და მელა.* 124. მელიამ ქალს ცხვრის ფარა გაუშალა და საჩუქრად ბატკანი მიიღო. დათვმა მელიისა და ბატკანის განდობილი სიტყვა გაიგო, და ბატკანი შეჭამა. მელიამ დეკეული შესთავაზა დათვს, რისთვისაც დათვს ტყავი გააძრეს. ტყავგაძრობილი ეკლიანში არბენინა. დაპირდა, მოგარჩენო და დადალა, გოდორში ჩასვა და კლდიდან დააგორა.

ლიტ. ფ. არქ. 501; 13631; რაზიკაშვილი, II, გვ. 167; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 8-10; სიხარულიძე, 1938. ვარიანტი: მთქმ. ოზგაიძე ნ., ჩამწ. გ. არაბული, სოფ. მაგრანეთი, 1961. ლიტ. ფ. არქ. კახეთი, 27, გვ. 14-16.

71. დათვი და მელა.* 151 + *45 + *46. დათვი და მელა დაძმობილდნენ. ერთად მოტაცებული ცხვარი დათვმა შეჭამა, მაგრამ უარობდა. კომბოსტოები ჩამოიკიდეს, ვინც ბევრს გავა, იმისი ბრალი იქნებო. მელიამ დათვი მახეში გააბა, წისქვილის ქვებს შორის ენა მოაყოლებინა, შესაღებად ჭურში ჩასვა და კლდიდან გადაჩეხა – მოკლა.

მთქმ. ფეიქრიშვილი სიმონ, ჩამწ. მახარაძე აპ., ახალციხე, 1937.

ლიტ. ფ. არქ. 13086; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 13-14.

- 72. მელიისა და დათვის ამბავი.* 21A.** დაძმობილდნენ. დათვი მელიას საჭმელს არ უყოფდა. მელიამ დათვს თვალები დაათხრევინა – გემრიელიაო. დაბრმავებული კლდიდან გადაჩეხა. დათვის თავი მაღლა ვერ აჰქონდა და ხახმატის ჯვარს შეურაცხყოფა მიაყენა. ჯვარმა გააცოცხლა დათვი და მელია ჩაახრამუნებინა.
ჩამწ. რაზიკაშვილი თ., ფშავი.
ლიტ. ფ. არქ. 367, 1144, 9127; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 11; სიხარულიძე, 1938, №246.
ვარიანტები: I – ფ. არქ. 1148; II – მთქმ. ლაბაური ცაცა, ჩამწ. სიხარულიძე ქს., საგურამო. ლიტ. ფ. არქ. 9 127; III – სიხარულიძე, 1938, გვ. 137-138.
- 73. დაუჯერებელი დათვი. 21C.** დათვი და მელა დაძმობილდნენ. დათვმა არ დაუჯერა მელას და ხაფანგში ჩავარდა. მელამ უთხრა: – რომ არ დამიჯერე, არ გიშველიო.
მთქმ. მამალაძე გიორგი, ჩამწ. ა. მაკარაძე, შუახევის რ-ნი, სოფ. ბარათაული, 1959.
ბათ. ინსტ. ფ. არქ. № 1, საქმე № 24, გვ. 99; აჭარული, 1973, გვ. 12.
- 74. დათვი და მელა. 15D.** დაძმობილდნენ. ნანადირევს დათვი სტაცებდა. გაავსო მელამ ქილა მარაგით. თვითონვე მიირთმევდა – სანათლაოდ დავდივარო. დათვს პირი და თვალები დააღებინა – ჩამოგიყრი საჭმელსო და ნაცარი და ნაკვერჩხალი ჩაუყარა და დაახრჩო დათვი. დათვის ხორცი კი მიირთვა.
მთქმ. კვიციანი ირაკლი, ჩამწ. თ. მაღლაფერიძე, მესტიის რ-ნი, სოფ. ბეჩო, 1962.
თსუ ფ. არქ. 790.
- 75. მამალი, კურდღელი, მელია, მგელი და დათვი. 20C + 15.** ცხოველები ქვეყნის დასასრულის შიშით გარბიან (რკო დაეცა კურდღელს). გაჰყვებიან: მამალი, მგელი, მელია, დათვი. ცხოველები ერთმანეთს დაჭამენ, დარჩებიან მელია და დათვი. ქონით ქილა გაავსეს. „ნათლობაში“ დათვი დადიოდა და ამოჭამა ცხიმი. მელამ ნაცრით დააბრმავა, მერე კლდე-

ზე გადაჩეხა და მიაძღა მის ხორცს.

ჩამწ. თ. რაზიკაშვილი.

რაზიკაშვილი, I, 1951, გვ. 378-381. ვარიანტები: I – ჩამწ. ს. ბოჭორიშვილი, სოფ. სადმელი, რაჭა, 1897. ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. 4254. ხალხ. სიტყვ., III, გვ. 283; ღლონტი, 1974, გვ. 366; II – მთქმ. კვიციანი თ., ჩამწ. მაღლაფერიძე მ., მესტიის რ-ნი, სოფ. უშვბანარი (ბეჩო), 1962.

76. **დათვი და მელა. 50A.** მელა ავადმყოფი ლომის სანახავად არ მივიდა. დათვმა დააბეზლა. მელიამ კი ლომს ურჩია, ცოცხალ დათვს ტყავი გააძრე, იმაში გაეხვიე და მორჩე-ბო. ლომი ეგრეც მოიქცა.
მთქმ. გარსევანიშვილი დ., ჩამწ. შეთეკაური გ., შილდა, 1961. ლიტ. ფ. არქ. კახეთი, 35, გვ. 139-140.

ბ. მტყუანი მელა

77. **დათვი და მელა. 41A.** დამეგობრდნენ. ოჯახში შეიპარნენ. ეზოში შესულებმა კარები გარედან დაკეტეს. ქათამს და მოზვერს მიაძღნენ. მერე მელამ დათვი ამღერა. თვითონ სოროდან გაიპარა, დათვი კი მოკლეს.
მთქმ. მოდებაძე გ., ჩამწ. ბილანიშვილი ელ., სოფ. გამარ-ჯვება, 1962.
ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 160.
78. **დათვი და მელა. 36.** მელამ დათვი ორტოტა ხეში გაჩხირა, კეტი ურტყა და იქ დატოვა.
ცინდელიანი, გვ. 17.
79. **მელიას ხერხიანობა. 15 A +20 C.** ქვეყნის დაქცევის შიშით გაიქცა მელა. გაჰყვნენ: დათვი, მგელი, ირემი, ჯიხვი, არ-ჩვი, ჯეირანი, კურდღელი. როგრიგობით ერთმანეთი დაჭა-მეს. დარჩნენ მარტო დათვი და მელა. მელიამ „ნათლობა-ში“ დაიწყო სიარული, გადანახული ქონი შეჭამა.
ძიძიგური, 1974, გვ. 118. ვარიანტი: მთქმ. ფოთოლაშვი-ლი თეა, ჩამწ. კოჭლავაშვილი მაყვალა, სოფ. ჭადიჯვარი, 1983.

ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 360, № 5, გვ. 19.

80. **დათვი და მელა. 15A.** მელა „ნათლობაში“ დადის, დათვთან არაფერი მოაქვს. მერე გაჯავრებულ დათვს საკუთარი თვალები დაათხრევენა და შეაჭამა – გემრიელიაო.

ჩამწ. ლომთათიძე გ.

ლიტ. ფ. არქ. 367.

81. **სანათლაოდ მეძახიანო. 15 A.*** მელა „ნათლობაში“ დადიოდა – გადანახულ ქონს მიირთმევდა. მერე დათვი ნაცრით დააბრმავეა და კლდიდან გადაჩეხა.

ჩამწ. მერკვილაძე აფრასიონ, არგვეთი, სოფ. ჭალატყე, 1896-1899.

ლიტ. ფ. არქ. 1144.

სიხარულიძე, 1938, № 243; ვირსალაძე, I, გვ. 59.

82. **დათვი და მელა. 15B + 154 I A.** დაძმობილდნენ. ქონი გადაინახეს. მელამ დათვი „ქორწილში“ გაგზავნა – მეცხვარეს აცემინა. თვითონ ქილა ამოჭამა. დათვს ექიმად თოფიანი მწყემსი მიუყვანა, მოაკვლევინა. მწყემსმა მელას ორჯერ ქათამი მისცა გასამრჯელოდ, მერე – შეუწყვიტა. მელია მწყემსის ბატკნებს შეერჩია. მახეში გაბმული მელია მოსამართლეებმა გაასამართლეს.

ჩამწ. რაზიკაშვილი თ.

რაზიკაშვილი, ქართლი, 1909, №24; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 5; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 11; ლლონტი, 1974, გვ. 374.

83. **მელა და დათვი. 15 II.** მელამ დათვს თაფლი შეუჭამა და ცოტა მუცელზე წააცხო. მოსამართლე სპილომ დამნაშავედ დათვი ჩათვალა და მოკლა.

მთქმელი გოგეშვილი ნიკ., ჩამწ. ფირცხალაიშვილი ლელი, სოფ. ნიგოთი, ლანჩხუთის რ-ნი, 1964.

მოსწ. სასახ. ფ. არქ. 26.

84. **ზღაპარი. 20 C + 15 III.** ქვეყნის დაქცევის შიშით გარბის მელა და გაჰყვნენ: მამალი, დედალი, დათვი, მგელი, ცხვარი, ხბო, თხა, ძროხა, კურდღელი. ცხოველებმა რიგრიგობით შეჭამეს ერთმანეთი, ქონი შეინახეს. დარჩნენ მელა და დათვი. მელამ დათვს ამოუჭამა ქონი, მერე დააბრმავეა,

ცემა და მოკლა.

მთქმ. გუჯეჯიანი ნიკ., ჩამნ. ნიკოლაძე ვ., მულახის თემი, სოფ. ჭოლაში, 1962.

თსუ ფ. არქ. 339, გვ. 122-132.

85. **დათვი და მელა. 15 I.** დაძმობილდნენ. კაცს ერბო მოატანინეს. მელა, ვითომ ქათმის მოსაყვანად დადიოდა, ჭამდა ერბოს. ღამე კოშები დაიდგეს, რომ შეემონმებინათ, ვინ შეჭამა. მელამ შეცვალა კოშები, თვალეები დასთხარა დათვს და მოკლა.

მთქმ. ტაკიძე დ., ჩამნ. ჯ. ნოლაიდელი, 1959, შუახევის რ-ნი, სოფ. ტაკიძეები.

აჭარული, გვ. 18; ვარიანტები: I – მთქმ. ლუდუშაური ეკ., ჩამნ. ზანდუკელი ფ., 1983. ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 360, №3; II – მთქმ. ნაცვლიშვილი ზ., ჩამნ. გეგუჩაძე ლ., საჩხერე, სოფ. არგვეთი, 1961, თსუ ფ. არქ. 1961; III – მარკოიძე ხასან. ჩამნ. ნოლაიდელი ნ., ხულოს რ-ნი, სოფ. აგარა, 1953, ნოლაიდელი ნ., 1959, გვ. 156.

86. **ცხრათვალა დევი. 15 IV.** დევს საკვები მომარაგებული ჰქონდა, ჩიტები კი ართობდნენ. დათვმა საკვებიც შეუჭამა და ჩიტებიც. დევი ჩავარდა ორმოში და ცხრავე თვალი დაეწყო. დევმა დახმარება მელიას სთხოვა. იმან კლდიდან გადაჩეხა.

მთქმ. მენთეშაშვილი ს., ჩამნ. ჯავახიშვილი ნათელა, სოფ. ჯავახი, 1967.

მოსნ. სასახ. ფ. არქ. №78, გვ. 25-26.

გ. „ადრე გამოხნავ...“

87. **გლეხი, დათვი და მელია. 36 II.** დათვი საჭმელს ვერ ინელებდა. ეს ამბავი გლეხს ცოლთან წამოსცდა. დათვი მოკვლით დაემუქრა. მელია უშველის გლეხს და გლეხი მოკლავს დათვს.

ჩამნ. დათეშიძე ს.

ლიტ. ფ. არქ. 1147; ჯეჯილი, 1905, №2, სიხარულიძე, 1938,

- გვ. 136; ჩიქოვანი, 1938, №25; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 37; სიხარულიძე, 1970; ხალხური სიტყვიერება, 1972, გვ. 125. ვარიანტები: I. ძიძიგური, 1959, გვ. 273; II – ძიძიგური, 1974; III – მთქმ. ხურციძე გ., ჩამწ. ზანდუკელი ფ., სოფ. რომანეთი, 1980. ლიტ. ფ. არქ. იმერეთი, 330, გვ. 79. რვეული №1; IV – მთქმ. შავიძე ვ., ჩამწ. მოსიაშვილი თ., ზესტაფონის რ-ნი, სოფ. ილემი. 1962, თსუ 2397, გვ. 1-10.
88. **ამბავი მელიისა, თუ როგორ გადაარჩინა კაცი დათვსა. 36 III.** დათვი კაცს ემუქრებოდა. კაცის ცოლი მელიას გასამრჯელოს დაჰპირდა დახმარებისათვის. მელიამ დათვი მოკლა. ჩამწ. რაზიკაშვილი თ. რაზიკაშვილი II, გვ. 110.
89. **დათვი, კურდღელი და გლეხი. 36 IV.** დათვი კურდღელს კლავდა. კაცს საიდუმლოს შენახვა სთხოვა და თაფლის ადგილი ასწავლა. კაცმა პირობა გატეხა. მელიამ იხსნა კაცი დათვისაგან, მაგრამ კაცისგან ვერაფერი მიიღო. ჩამწ. კაპანაძე ან. ლიტ. ფ. არქ. 871; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 57.
90. **დათვი და მამუდაი. 36 IV.** ერთად თესავდნენ და იყოფდნენ მოსავალს. დათვს მუდამ უფარგისი ნაწილი ხვდებოდა. გაბრაზებული დათვისგან მამუდაი მელიამ გადაარჩინა – მოაკვლევინა დათვი. მამუდამ კი ძაღლები მიუსია მელიას. ბათ. ინსტ. ფონდი № 1, საქმე №19, გვ. 98; აჭარული, გვ. 26.

2. მელია და მგელი

91. **მელას ოინები. 36 VI.** მგელმა მღვდელს საიდუმლოს შენახვისათვის ყოველდღე ცხვარი აღუთქვა. მღვდელმა ცოლთან გატეხა პირობა. ქმარი რომ გადაერჩინა, ცოლმა მელიასთან მოითავმდაბლა თავი. მელიამ მგელი მღვდელს მოაკვლევინა. მთქმ. გოგიტიძე ხ., ჩამწ. ახვლედიანი აზ., ქობულეთის რ-ნი სოფ. ცხევმანი, 1962.

ბათ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე 63, გვ. 4; აჭარული, გვ. 29.

92. დათვის, მგლის და მელიის ამბავი. 1 + *22A + 8A + 37A + *44 + *45. მელია-ექიმმა დათვის გაქეციანებული ბელები დამდულრა, გამწარებულ დათვს მგელი აცემინა. გაჯავრებულ მგელს გოდორი გადაანა, დააგორა, მეცხვარეებს აცემინა, უკანა ტანი გაუკერა. უკუდოდ დარჩენილმა მელიამ პატარძალს ბეჭდები დასტყუა, ურმიდან დოში მოიპარა და იმითი მოირთო. სხვა მელიებს გაყინულ ტბაზე მიაყინინა კუდები. დაგაჭრელებო – დაპირდა მგელს და დადალა.

ჩამწ. რაზიკაშვილი თ.

ლიტ. მუზეუმი 682/4; რაზიკაშვილი, 1909, ქართლი №27; სიხარულიძე, 1938, №244; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 16; ლლონ-ტი, 1974, გვ. 387. ვარიანტი: მთქმ. ბუჩიაშვილი ვ., ჩამწ. ზანდუკელი ფ., ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 245.

93. ეშმაკი მელია. 15 A*. დათვმა და მელიამ ყველი შეინახეს. მელიამ, „ნათლობაში“ დავდივარო, ამოჭამა ყველი. დათვს თვალ-პირი ამოსწვა, კლდეზე გადაჩეხა და შეჭამა. მგელი კუდით მდინარეს მიაყინა, ადამიანს მოაკვლევინა და ისიც შეჭამა. ეკალმა კი მოკლა მელია.

მთქმ. დავითიანი ა.

ლიტ. ფ. არქ. 5377. ვარიანტი: მთქმ. ლომინაძე ვ., ჩამწ. ზანდუკელი ფ., ვანის რ-ნი, სოფ. ფერეთა, 1980.

ლიტ. ფ. არქ. იმერეთი, 330, გვ. 68, რვ. 1.

94. მელიას ზღაპარი. 1 + 2 + 8 A. მელა ურემზე შეხტა, გამოხრა „ბოჭკა“ დაღვარა ღვინო, პატარძალს ბეჭდები კუდზე გააკეთებინა. მგელს კუდი ტბაზე მიუყინა, დაჭრელების მსურველს გახურებული სახნისით სული ამოხადა.

მთქმ. კუკულაშვილი ივ., ჩამწ. ჩიქოვანი მ., სოფ. აკურა, 1948.

ლიტ. ფ. არქ. 30981.

95. ეშმაკი მელია. 1 + 2. მელა ურმიდან თევზს იპარავს. მგელს წყალზე კუდს მიუყინავს. კუდმოგლეჯილი მგელი ძლივს გადაურჩება გლეხებს.

მთქმ. განგია კ., ჩამწ. ლომთათიძე გ.

ლიტ. ფ. არქ. 1145; სიხარულიძე, 1938, გვ. 135. ვარიანტები: I – მთქმ. კანდელაკი ვ., ჩამნ. კუკავაძე თ., სოფ. ზემო ნიჩბისი, 1961. ფ. არქ. ქართლი, 67, გვ. 85; II – ძიძიგური, 1974, გვ. 215; III – მთქმ. წიქარიძე ქს., ჩამნ. როხაძე მანანა, 1980, მახარაძე, სოფ. დვაბზუ. მოსწავლეთა სასახლის ფ. არქ. რვ. №43, გვ. 17; IV – მთქმ. ფირცხალაიშვილი ს., ლანჩხუთის რ-ნი, სოფ. განათლება, ჩამნ. ფირცხალაიშვილი მ., 1968; V – მთქმ. ანთაძე გრ., სოფ. შუბახვი. ლიტ. ფ. არქ. №758.

96. **წუნკი მგელი. 50 A.** მელამ კბილებდაცვენილი მგელი ციყვთან გაგზავნა. იმან ხის კბილები ჩაუსვა, რომლებიც არ გამოადგა.

მთქმ. ბლუაშვილი დათა, ჩამნ. სივსივაძე ბეჟან, სოფ. მეჯვრისხევი, 1961.

ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 76, გვ. 47.

97. **ლომი და მელია. 50.** ავადმყოფ ლომთან მგელმა მელია დაასმინა. მელიამ კი ლომს მგლის ფეხი ურჩია წამლად.

მთქმ. ონიკაშვილი და ხუციშვილი ყ., ჩამნ. ბოცვაძე ლ.

ნაკადული, 1907, №17; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 20; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 21; ლლონტი, 1974, გვ. 392. მ. ჩიქოვანის შენიშვნით ამ ზღაპრის სიუჟეტი პირველად ეზოპეს იგავ-არაკებში გვხვდება.

98. **მელას ზღაპარი.* 124.** მელა ციკანს ზრდიდა და მასთან განდობილი სიტყვა ჰქონდა. მგელმა შეუჭამა ციკანი. მელამ მგელი გოდორში ჩასვა, დააგორა და მეცხვარეებს აცემინა. გახურებული შანთით „დააჭრელა“ – თვალეები დასთხარა; კლდიდან გადაჩეხა და მოკლა.

მთქმ. ვერძეული ი., ჩამნ. ლამბაშიძე ქ.

ლიტ. ფ. არქ. 21114.

99. **ზღაპარი გლეხის, ხარებისა და მელიისა. 36 VII + *44 + *45.** მგელმა კაცს ხარები წაართვა. მელა კაცს მიეხმარა მგლის მიბეგვასა და ხარების დაბრუნებაში. მერე გოდორში ჩასვა მგელი და ძაღლები მიუსია. გაუკერა უკანა ტანი და მოკლა. მელიამ სიარული დაიწყო მადლიერ გლეხთან, თან

ქათმები მიჰყავდა.

მთქმ. ჯავახიშვილი დ., ჩამწ. გობრონიძე გ., სოფ. ხელთუბანი, 1961.

ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 66, გვ. 341.

- 100. მელია და მგელი.* 20 I.** ქვეყნის დაქცევის შიშით გარბიან: კურდღელი, მგელი, მელა. კურდღელი შეჭამეს. მელამ დასაჭრელბლად მგელი კამეჩის ტყავში გაჩხირა, გახურებული სახნისით მოკლა და მიადლა კამეჩსა და მგელს.
მთქმ. ლ. ებანოიძე. ჩამწ. მ. კელენჯერიძე., სოფ. ძირულა (შორაპნის მაზრა).

ლიტ. ფ. არქ. 1149; 7419; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 21-22; სიხარულიძე, 1938, გვ. 138; ხალხ. სიბრძნე, I, გვ. 21; ხალხ. სიტყვიერება, 1972, გვ. 130.

- 101. მელია. 2 I + 20C + 8A + 36.** ქვეყნის დაქცევის შიშით გარბიან: მელია, მგელი, დათვი, თხა, ცხვარი, მამალი. უმცროსობით ერთმანეთს დაჭამენ. დარჩებიან მელია და მგელი. შენახული ქონი მელამ ამოჭამა. მგელი ორ ხეს შორის გაჩხირა... მგელმა მელას კუდი მოსწყვიტა. მელიამ სხვა მელიებსაც დააკარგვინა კუდები. მგელს კი „დასაჭრელბლად“ ნაჯახი დასცა.

თავისუფალი სვანი, 1893, გვ. 71.

- 102. მელია ხაფანგში ჩავარდება. 33 I.** ხაფანგში გაბმულმა მელიამ თავი მოიმკვდარუნა, კაცს გაექცა, მგელს კი ხორცი მიასწავლა და ხაფანგში გააბა.

ლიტ. ფ. არქ. 22598.

- 103. მარხული მელა. 30 II.** ხაფანგის შიშით მელა ქათამს არ მიეკარა – მარხული ვარო. მგელი გააბა მახეში, თვითონ კი ქათამს შეექცა.

მთქმ. წითელაძე შუქრი, ჩამწ. ზ. მოსიძე, 1959, ქედის რ., სოფ. ინაშარიძეები.

ბათ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე №31, გვ. 119; აჭარული, გვ. 14.

- 104. ეშმაკი მელა. 30 II.** ხაფანგის შიშით მელა ცხვრის ბეჭს არ მიეკარა. მგელი კი მიგზავნა და ხაფანგში გააბა. მერე მელა შეექცა ხორცს.

მთქმ. ბერაშვილი მიხა, ჩამნ. გაჩეჩილაძე ა., თელავი, 1947.

გაჩეჩილაძე, გვ. 123.

105. მგელი და მელა. 24 I. მელამ მგელი აქლემს დააჭედინა. ორივენი დაიხოცნენ. თვითონ კი ორივეს შეექცა.

მთქმ. ქერივიშვილი დ., ჩამნ. ღლონტი ალ., სოფ. ყარალაჯი, 1938.

ღლონტი, 1948, გვ. 5.

106. მგელი და მელია. 37 I. მელია მგელს მასწავლებლად გაეცნო. მგელმა შვილები მიაბარა – ცხვარს მოგიყვანო. მელამ მგელს ჯერ შვილები შეუჭამა, მერე კი თვითონ გააბა მახეში და შეჭამა.

მთქმ. ბალახაძე დ., ჩამნ. მუჯირიშვილი მ., თბილისი, 1968. მოსნ. სასახ. ფ. არქ. №133.

3. მელია და ფრინველები

107. მამლისა და მელიის ზღაპარი. 61 II A. მელიამ შეაცდინა მამალი და მოიტაცა. დედლები მიეშველნენ და გადაარჩინეს. მეორედაც აცდინა მელიამ მამალი და შეჭამა.

მთქმ. ნატრაძე ო., ჩამნ. კალანდაძე გ., სოფ. ბაზალეთი. ლიტ. ფ. არქ. 20849.

108. მელა და მამლები.* 61 I C. სალოცავად მიმავალმა მელამ გაიყოლა ორმოცი მამალი. რიგრიგობით ქამდა მათ. გადარჩენილმა ხუთმა თვალები დასთხარა.

ჩამნ. გოგოლაძე გ., სოფ. ბარალეთი, ჯავახეთი, 1936. ლიტ. ფ. არქ. 13115.

109. მელიას თხოვნა.* 61 III B. მელიამ ყანაში დაპატიჟა მამალი – სიმინდიაო. დედლებსაც წამოვიყვანო, დაპირდა მამალი, ძაღლები კი გაუგზავნა.

მთქმ. მახარაძე შ., ჩამნ. მიქელაძე ი., ხულოს რ-ნი, სოფ. ძმაგულა, 1966.

ბათ. ინსტ. ფონდი №1, 1966. ფოლკლორული ექსპედიციის მასალები.

აჭარული, გვ. 9.

110. მამალი და მელია. 62. მამალს მელიამ ახარა – ყველა არსებამ ტკბილად ცხოვრების პირობა დადო, ჩემი ნულარ გეშინიაო. თვითონ ძაღლის მიახლოება რომ იგრძნო, გაიქცა. ჯეჯილი, 1891, №5, გვ. 66.
111. ძაღლი და მამალი.* 61 III A. მამალმა და ძაღლმა ქვეყნის აშენება გადაწყვიტეს. მამლის ხმაზე მელია მივიდა. ძაღლმა კუდი მოაძრო. მელიამ სხვა მელიებსაც შესთავაზა კუდების მოძრობა, მაგრამ არ დაუჯერეს. ძიძიგური, 1974, გვ. 216. ვარიანტი: მთქმ. თეთრუაშვილი მ., ჩამწ. ოქროშიძე თ., სოფ. არანისი. ლიტ. ფ. არქ., ქართლი, 245, გვ. 39.
112. დედალა და მამალა.* 61 I A*. დედალა, მამალა, ჩხიკვი, სკვინჩა და მელია სამტროდ წავიდნენ. შევიდნენ ნისქვილში. მელიამ რიგრიგობით გადასანსლა ფრინველები. სკვინჩა კი ბევრ კვერცხს დაჰპირდა, გაეპარა და გაბრაზება დაუწყო. გაჯავრებულმა მელიამ თავი ქვას ახალა, სკვინჩა კი მის ტვინს შეექცა. ცინდელიანი, გვ. 8.
113. იერუალიმს მიმავალი მელია.* 61 I A. მელიას გაჰყვნენ: მამალი. ბატი, ძერა, ოფოფი. სოროში მელიამ „ცოდებინათვის“ ფრინველებს თავები გააგდებინა. ოფოფი კი დაჰპირდა: გაგაძღებ, გაცინებ და გარბენინებო. ორი დაპირება შეუსრულა, მერე მწევრები მიუსია. ჩამწ. რაზიკაშვილი თ. რაზიკაშვილი, 1909, გვ. 147; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 61; ხალხ. სიბრძნე, I, გვ. 40-42; ლლონტი, 1974, გვ. 382; შეადარე: ფ. არქ. 461, 590, 864.
114. მელა ტუტაში რო შეილება.* 61 I B + *61 I A. მელა ლურჯ საღებავში ჩავარდა. მოატყუა მამალი, ბატი, ოფოფი – ბერი გავხდიო. ისინიც თან გაჰყვნენ. ორ-ორ ცოდვას ჰპატიობდა, მესამეზე თავებს აგდებინებდა. ოფოფმა „მონმეებთან“ წაიყვანა – ძაღლები მიუსია. მთქმ. გორელიშვილი ნ., ჩამწ. ანანიაშვილი ქ., თბილისი, 1939.

- ლიტ. ფ. არქ. 17490. ვარიანტები: I – მთქმ. შარაბიძე ნ., ჩამწ. ბახია, სოფ. მისაქციელი, ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 69, გვ. 19.
115. მელიას თავის კუდზე ჯავრი მოსდიოდა.* 61 I B*. მელია ხოჯასავით მოირთო და „ხოჯაობა“ დაიწყო. ცოდვების მოსანანიებლად გაჰყენენ მამალი და ბატი. ძაღლებს ძლივს შეასწრო სოროში და სხეულის ნაწილების გასამართლება დაიყო. კუდისა უქმაცოფილო დარჩა და ძაღლებს მისცა დასასაჯელად. იმათ მელიას დააყენეს „კარგი“ დღე. ჩამწ. ნოლაიდელი ჯ. ნოლაიდელი ჯ., 1936, გვ. 106; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 23; აჭარული, გვ. 16. ვარიანტები: I – მთქმ. იობაშვილი ი., ჩამწ. დუმბაძე ნ., 1962, ქობულეთის რ-ნი, სოფ. ჭახათი, ბათ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე №66, გვ. 5; აჭარული, გვ. 17; II – მთქმ. გაგნიძე დ., ჩამწ. ბაკურიძე მ., სოფ. მუნღი, სვანეთი, 1970. თსუ ფ. არქ. 8264, გვ. 11; III – ჩამწ. ლომთათიძე გ., ლიტ. ფ. არქ. 459 ა; IV – ძიძიგური, 1974, გვ. 277.
116. მელია და ჩიტუნია.* 61 I D. მელიამ შეაშინა ჩიტები – ხელმწიფე დაჭერას გიპირებთო, „საშველად“ სოროში შეიყვანა და იქ შეჭამა. ერთი სიბნელეში ვერ იპოვა. კარები შეაღო, დაეინახო, ის კი გაექცა. ნაკადული, 1905, №16; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 69.
117. ხობხის მოტყუებული მელა.* 6 B. მელიის პირში მოხვედრილი ხობხი მელიას სთხოვს, ღმერთი ახსენოს და დაუძვრება ხელიდან. მთქმ. ქავთარაძე ქავთარ, ჩამწ. სონლულაშვილი ჯ., სოფ. დილომი, 1952. სონლულაშვილი, 1957; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 42; ხალხ. სიტყ., 1972, გვ. 137.
118. მელია, მამალი, ბატკანი და ჩიტი.* 61 I E. გზაზე მიმავლებს შემოალამდათ. მელიამ მამალი და ბატკანი შეჭამა. ჩიტმა კი ურჩია – მე თვითონ ჩაგივარდები პირშიო და მუგუზალი ჩააყარა – დაუთუთქა პირი. მერე ძაღლს დააგლეჯინა. ჩამწ. რაზიკაშვილი თ. რაზიკაშვილი, II, გვ. 77.

- 119. მელია და კაკაბი.* 6 A.** მელიამ კაკაბი დაიჭირა. კაკაბმა სთხოვა – ღმერთი ახსენეო. კაკაბი გაფრინდა. მთქმ. ტატურაშვილი სტ. (პავლიაშვილი დელე), ჩამნ. აღხა-ზიშვილი ილ., სოფ. ხიზაბავრა, 1888.
ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. 4195; ხალხ. სიტყვ., III, გვ. 286; ლლონტი, 1974, გვ. 369. ვარიანტი: ჩამნ. კ. გვარამაძე (მესხი), ახალციხე, ლიტ. ფ. არქ. 1142; ძვ. საქართველო, 1908, №11; სიხარულიძე, 1938, №242.
- 120. ჩიტი და მელა.* 56 C.** მელიამ შეაშინა ჩიტი ჩიორა, სამი ბარტყი გამოაგდებინა. მონადირემ მელიას კბილები ჩააყრევინა.
ჩამნ. გოგებაშვილი.
ლიტ. ფ. არქ. 1139; დედაენა, გვ. 31; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 71; სიხარულიძე, 1938, №239; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 46; ლლონტი, 1974, გვ. 372; ხალხ. სიტყვიერება, 1972, გვ. 123. ვარიანტი: ჩამნ. ჯანაშვილი მოსე, საინგილო. СМОНІК, ტ. 32, განყ. II, გვ. 129.
- 121. მელია და მწყერჩიტა. 56 B*.** მწყერჩიტა მელიას მიეხმარა საჭმლის მონელებაში – არბენინა, აცინა. უმადურმა მელიამ ჩიტის შეჭმა მოინდომა. ჩიტმა კი მას თავი გააჭყლეთინა.
ჩამნ. გოგებაშვილი ი.
ლიტ. ფ. არქ. 1141; დედაენა, გვ. 57; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 73; სიხარულიძე, 1938, №241; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 47; ლლონტი, 1974, გვ. 380; ხალხ. სიტყვ., 1972, გვ. 133.
- 122. ყორანი. 58 A.** ყორანს გველმა ბარტყები შეუჭამა. მელიამ ყორანს ასწავლა, როგორ ეჩვენებინა გველი ადამიანისთვის და მოაკვლევინა.
მთქმ. ხატიაშვილი ს., ჩამნ. გამცემლიძე რ., ლაგოდეხი, 1962.
ლიტ. ფ. არქ. კ. 150, გვ. 94-95. ვარიანტი: ნაკადული, 1908, №1; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 65; ხალხ. სიბრძნე, I, გვ. 43. მ. ჩიქოვანის შენიშვნა: ანალოგიური სიუჟეტი გვხვდება „ქილილა და დამანაში“.

4. მელა, შინაური ცხოველები და სხვა

123. მელა.* 18. მელა შემთხვევით შეიღება. მელიების მეფედ გამოაცხადა თავი. ხარკად თითო თავეს იღებდა. წყალგალმელი მელიები არ ემორჩილებოდნენ. გაცურა მათ დასამორჩილებლად. საღებავი გაეცალა.
ლიტ. ფ. არქ. 1146; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 25.
124. არაკი მელაზე. 64 A. მელას ქოთნის დახრჩობა უნდოდა. მოიბა კუდზე. ქოთანთან ერთად თვითონაც დაიხრჩო. მთქმ. ჭონქაძე ს., ჩამნ. ჩაჩუა გ., ს. ყვავილი. 1939.
ლიტ. ფ. არქ. 21928.
125. თხა და მელა. 104 I + 154 II. თხა მიწას ამუშავებს, მელა არ ეხმარება. მოსავალს ვერ იყოფენ. მელამ მგლები მოიყვანა დამხმარედ, თხამ – ძაღლები. მგლებმა თხა შეჭამეს, ძაღლები მელას გამოუდგნენ. მელამ სხეულის ნაწილები გაასამართლა. დამნაშავე კუდი ძაღლებს გამოუყო, იმათ მელაც შეჭამეს.
მთქმ. ვერძეული ი., ჩამნ. ლამბაშიძე ჭ., სოფ. ბაზალეთი, 1939.
ლიტ. ფ. არქ. 21113.
126. კრავი და მელია. 170 A. კრავი მიწას ამუშავებს, მელა არ ეხმარება. მოსავლის ალებისას მელას ბზე შეხვდა. იქ იპოვა სამი მარცვალი და სტუმრად დაიწყო სიარული. იქიდან ხან მამალი მოაქვს, ხან – ვერძი, ცხენი, პატარძალი. გლეხებმა საცრით წყალზე გაგზავნეს, ქალი კი ტომარაში ძაღლით შეუცვალეს. ძაღლმა კუდი მოაგლიჯა მელიას.
ცინდელიანი, გვ. 14, ვარიანტი: მთქმ. გიგაური კოტე, ჩამნ. გაჩეჩილაძე ამბერკი, თელავის რ-ნი, სოფ. ბაბანეური, 1947. გაჩეჩილაძე, გვ. 12.
127. ლომი და მელა.* 24 A. ლომს როცა ბენვი აებურძგნა, ტანი ამოუბრუნდა და თვალეები ჩაუსისხლიანდა, კამეჩს დაეცა და წამოაქცია. მელას ეს ადვილი ეგონა, ეცა ცხენს, ცხენმა ნიხლებით თავი ჩაულენა.
მთქმ. მარსაგიშვილი ე., ჩამნ. ქავთარაძე ივ., ყაზბეგი. ქავთარაძე, გვ. 145.

5. ტურა

128. მგელი და ტურა.* 24. მგელი წინიდან ლომსა ჰგავდა, უკნიდან – ვეფხეს. წამოაქცია ცხენი და იქეიფა, ტურას ადვილი ეგონა, ცხენთან შებმა მოინდომა, მაგრამ ცხენმა სული გააფრთხოვინა.
ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., ჭიათურის რ-ნი.
ლიტ. მუზეუმი 26308-ხ, გვ. 22. ვარიანტები: I, ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 60; II – ჩამწ. ჟღენტი ს., 1936. ჟღენტი, გვ. 32; ლაზური, გვ. 25; III – მთქმ. ტატურაშვილი ალ., ჩამწ. ყაზაიშვილი ს., სოფ. ხიზაბაგრა. ლიტ. ფ. არქ. 5630.
129. თვალით ნანახი და ყურით გაგონილი. 20 C. ქვეყნის დაქცევის შიშით გარბიან: წინილა, კრუხი, იხვი, ბატი, ინდაური. ისინი ტურამ შეიფარა და გადასანსლა.
მთქმ. ალიტოლლი კ., ჩამწ. ჩიქობავა არნ.
ჭანური, გვ. 57; ლაზური, გვ. 7.
130. ტურა და მგელი. 1 A + 2 + 8A + 20 I. ტურას მარილი დასჭირდა. ოთხჯერ მოიმკედარუნა თავი. მგზავრებს მარილი დასტყუა. ირემს აჭამა და მოკლა უწყლოდ. ირემი გამოხრა. გამწარებულ მგელს ირმის ტყავში შეასწრო. მგელი იქ გაიჭედა. ტურამ მგელი სცემა. სხვა ტურებს კუდეები წყალზე მიაყინინა. მგელი კი ასაჭრელელბად მდულარე წყლით ამოხრუკა.
მთქმ. ანანიძე რ., ჩამწ. ანანიძე რ., 1960, ქობულეთის რ-ნი, სოფ. აჭძვისთავი.
ბათ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე №37, გვ. 31. აჭარული, გვ. 21. ვარიანტი: მთქმელი ურუშაძე მ., ჩამწ. კიკაჩიშვილი თ., ბათუმი, 1962, თსუ ფ. არქ. №79.
131. ტურა და დათვი. 15 I. დაძმობილდნენ. თაფლს სწურავდნენ, მინას ამუშავებდნენ. ტურა იმიზეზებს – რძალს შვილი შეეძინაო და ჩუმად თაფლს ჭამს. ღამე ჯამები ამოიდგეს – გავიგებთ, ვინ შეჭამაო. დათვი მიუხვდა ტურას ოინს. ტურამ თავს უშველა.

მთქმ. თანდილავა ფ., ჩამნ. თანდილავა ზ., სოფ. სარფი, 1959.

ლაზური, გვ. 13.

132. დიდი ტურისა და თხების ამბავი.* 143 A. უპატრონო თხებს ტურა დაეპატრონა. სხვა ტურები გააფრთხილა, თხებს არ გაჰკარებოდნენ – მე თვითონ მოგიყვანათო. თხების „სასიკეთოდ“ ტურამ ჯერ დიდრქიანი თხები მოაშორა თხებს და ტურებს მიუყვანა, მერე – რქიანნი. ბოლოს ურქო თხებიც იქ მიიყვანა – ტურები რქებს დაგადგამნო.

მთქმ. ქირია ეს., 1932, სოფ. ნაბაკი.

ხუბუა, გვ. 306. ქართულად გადმოიღო ა. ცანავამ.

6. მგელი, შინაური ცხოველები, ადამიანი

133. მგლის სამღებროში ჩავარდნა. 122 D. მგელი სამღებრო ჭურში ჩავარდა. ლურჯად შეღებილს „სამღებროში“ გაჰყვნენ: თხა, ძაღლი, ვირი, მამალი. ისინი მალაროში შეიყვანა, „ცოდვები“ ვერ შეუნდო. ძაღლი მსუქან ცხვრებს დაჰპირდა და მეცხვარის ძაღლებს დააღრჩობინა.

მთქმ. გოზალიშვილი სტ., ჩამნ. მახარაძე აპ., ქ. ახალციხე, მესხეთ-ჯავახეთი.

ლიტ. ფ. არქ. 13097; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 31. ვარიანტი: მთქმ. გოგოლაძე ბ., ჩამნ. გოგოლაძე გ., ლიტ. ფ. არქ. 23869.

134. მგლის ბერად შედგომა.* 122 B. მგელმა გადაწყვიტა ცოდვების მონანიება, იერუსალიმისკენ წავიდა. „ბერად“ შემდგარი გასცდა: მოზვერს, ორ ერკემალს, ვირს. მერე ინანა და უკან გამობრუნდა. ვირმა შეჭმამდე ნაღების აყრა სთხოვა და კბილები ჩაამტვრია, ერკემლებმა – ყანის გაყოფა და გამოიჭყლიტეს შუაში; მოზვერმა – სიმღერა, რქები ამოჰკრა და კლდიდან გადაჩეხა. სოროში თავშეფარებული კი კაცმა მიბეგვა.

მთქმ. რაზიკაშვილი თ.

რაზიკაშვილი, ქართლი, 1909, №25; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 35; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 26.

135. მგლის სინანული.* 122 B. იერუსალიმს მიმავალი მგელი შეხვდა: დეკეულს, ერკემლებს, ვირს. მოშორებულმა გადაწყვიტა, წასვლამდე ცხოველები შეეჭამა. ვირმა წიხლი ჰკრა, ერკემლებმა – რქები. დეკეულმა „მაყრული“ სთხოვა და ძაღლები დაასია. სოროში მამასახლისმა სცემა. ჩამნ. კელენჯერიძე მელიტონ, დასავლეთ საქართველო. ლიტ. ფ. არქ. 7404; გვ. 138. ვარიანტი: I – ქუთაისი, ლიტ. ფ. არქ. 590; II – ლიტ. ფ. არქ. 461; III – მთქმ. მეკოშკიშვილი ს., ჩამნ. ოქროშიძე თ., სოფ. ნინოწმინდა, 1958. ლიტ. ფ. არქ. 78 ბ, გვ. 348; IV – ჩიჩუა ვლ., თელავის მაზრა, 1889, ლიტ. ფ. არქ. 551.
136. მოტყუებული მგელი.* 122. მგელმა მოინდომა რიგრიგობით შეეჭამა: თხა, ცხვარი, ცხენი. მინამ ყველას თითო სურვილი შეუსრულა – თხამ და ცხვარმა ხელცარიელი დატოვეს, ცხენმა კი სული გააგდებინა. მთქმ. ქათამაძე ხ., ქობულეთის რ-ნი, სოფ. ზედა ხინოში. აჭარის სახ. მუზეუმის მეცნ. თანამშრომლის ე. ჩხაიძის პირადი არქივი. აჭარული, გვ. 29.
137. მგელი და თხა. 122 C. მგელს თხის შეჭმა მოუწდა, რომელიც შეპირდა ციკანს, ბატკანი კი – პილპილსა და მარილს. ხბოებმა სთხოვეს ემღერა. ძაღლებმა გაგლიჯეს. საკუთარ სოროში კაცმა სცემა. მთქმ. ჭონქაძე ს., ჩამნ. ჩაჩუა გ., სოფ. ყვავილი, 1939. ლიტ. ფ. არქ. 21934.
138. მგელი, თხა და ცხენი. 122. თხამ და ცხენმა ხელცარიელი დატოვეს მგელი. მთქმ. თანდილოლი ოსმან, ჩამნ. ჩიქობავა არნ., სოფ. სარფი, 1926. ჭანური, 1929; ლაზური, გვ. 18; ლლონტი, 1974, გვ. 395. ვარიანტი: ჩამნ. ჯანაშვილი მოსე, საინგილო, СМОНІК, ტ. 32, განყ. II, გვ. 132.
139. უგუნური მგელი.* 122 A*. მგელი ცხვარზე გაბრაზდა – წყალს მიმღვრევო. შეჭმა გადანყვიტა. ცხვარი დაპირდა – მე

თვითონ ჩაგივარდები ხახაშიო. რქებით დაეტაკა შუბლში.
მთქმ. თინიკაშვილი ი., ჩამნ. თინიკაშვილი თ., სოფ. კო-
რინთა, 1960.

მოსნ. სასახ. არქ. №6. ვარიანტი: ჩამნ. გოგიაშვილი აღ.,
სოფ. გრემისხევი, 1882. ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. 4188.

140. ზღაპარი ღორისა, მისი ხუთი გოჭისა და მგლისა. №122 III.
მგელს ღორის შეჭმა სურდა, იმან თავისი გოჭები შესთავა-
ზა. საღორეში მისულ მგელს კი კარები არ გაუღეს.

ნაკადული, 1908, №№8; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 36; ხალხ. სი-
ბრძნე, I, გვ. 28. ვარიანტი: მთქმ. მენაბდიშვილი, ჩამნ. მუ-
ჩიაური, სოფ. პატარძეული, ლიტ. ფ. არქ. 80, გვ. 1.

141. თხები და მგელი.* 123 A. მგელი თხას სამ ციკანს შეუჭამს.
ბოლოს თხასაც შეჭამს.

ლიტ. ფ. არქ. 501; 4900; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 29. ვარიანტი:
ჩამნ. ჯანაშვილი მოსე, საინგილო, СМОМПК, ტ. 32, განყ.
II, გვ. 134.

142. ზღაპარი.* 143. მგელი თეთრ და წითელ ხარებს შავს ხრა-
მში გადააჩეხინებს, მერე თეთრი წითელს გადააჩეხავს. მგე-
ლი იმათ შემდეგ თეთრსაც შეჭამს.

მთქმ. ართმელაძე შ., ჩამნ. ბაკურიძე მ., სოფ. ზოტი,
1973.

თსუ ფ. არქ. 15640, გვ. 21.

143. სერკო. 101 A. მგელი ძაღლთან შეთანხმებით მოიტაცებს ბავშ-
ვს და ძაღლს უკან გაატანს. ძაღლი სიკეთით უხდის მგელს.
მთქმ. მეფარიშვილი მარო, ჩამნ. ხინთიბიძე მ., სოფ. ზეინ-
დარი.

თსუ ფ. არქ. იმერეთი, 183, გვ. 319. ვარიანტი: მთქმ. გულ-
დამაშვილი ვ., ჩამნ. ასლამაზიშვილი ე., დიდი ლილო. ლიტ.
ფ. არქ. კახეთი, 51, გვ. 215.

7. დათვი

144. შველი და დათვი. 123 I. დედა შველს განდობილი სიტყვა
ჰქონდა ნუკრებთან. დათვი გაიგებს, მიზაძავს, ნუკრებს
შეუჭამს. შველი მოახერხებს ორმოში ჩააგდოს დათვი და

ზედ ნაკვერჩხალი დააყაროს.

მთქმ. თანდილაჲ ფ., ჩამნ. თანდილაჲ ზ., სოფ. სარფი.
ლაზური, გვ. 10; ღლონტი, 1974, გვ. 393.

145. ნადირთა ძმოზა.* 16 I. დათვი უკმაყოფილოა მგლის მიერ
ნადავლის გაყოფით და თავში ჩაარტყამს. მელთა მთელ ნა-
დავლს დათვს არგუნებს.

ჩამნ. სასოებაძე.

ლიტ. ფ. არქ. 1140.

მოამბე, 1905, №1; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 15; სიხარულიძე, გვ.
131; ხალხ. სიბრძნე, I, გვ. 16; ღლონტი, 1974, გვ. 392.

146. დათვი, მგელი და მელა.* 16 I. ნადავლის განაწილებისას მე-
ლია დათვს არგუნებს კამეჩსაც, ძროხასაც და კურდღელ-
საც.

მთქმ. ქათამაძე შ., ქობულეთის რ-ნი, სოფ. ბობოყვათი,
1963.

აჭარის სახ. მუზეუმის მეცნ. თანამშრომლის ე. ჩხაიძის პი-
რადი არქივი. აჭარული, გვ. 10.

147. დათვი, ტურა და მელია.* 16. ბატს იყოფენ – იმან შეჭამოს,
ვინც ხნიერიაო. დათვი სამი წლისაა, მაგრამ ისაკუთრებს.

მთქმ. ელიზბარაშვილი ი., ჩამნ. ელიზბარაშვილი დ.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 20-21.

148. დათვი, მელია და მგელი.* 16. მცირე ასაკის მიუხედავად
ძროხა დაისაკუთრა დათვმა.

ჩამნ. გოძიაშვილი აღ., სოფ. გრემისხევი, 1882.

ლიტ. ფ. არქ. 4189; ხალხ. სიტყვიერება, III, გვ. 282; ღლონ-
ტი, 1974, გვ. 336.

149. ზღაპარი.* 16.

მთქმ. ჭედლაშვილი კ., ჩამნ. გურგენაშვილი ლ., თიანეთის
რ-ნი, სოფ. საყდრიონი, 1961.

ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 40, გვ. 8.

8. ცხოველთა ერთობა

150. ზღაპარი.* 126 A. იერუსალიმში წასულ მამალს გაჰყვნენ:
ლორი, ვირი, თხა. მიადგნენ მგლების ქორწილს. მამლის

ნათქვამი – მგლები არ გაგვექცნენო, მგლებს შეაშინებს და გაიქცევიან. უკან მობრუნებულნი ნახავენ, რომ ცხოველები მათ დაეძებენ და სულ გადაიკარგებიან.

მთქმ. შათირიშვილი ყ., ჩამნ. ხორნაული გ., ახმეტა, 1961. ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 52, გვ. 89.

151. ვირის ამბავი.* 126 A. დაძმობილდნენ პატრონს გამოქცეული: ვირი, ღორი, თხა, მამალი. მიადგნენ მგლების ქორწილს. ვირის ყვირილით შეაშინეს მგლები. ძიძიგური, 1974, გვ. 228. ვარიანტი: ძიძიგური, 1974, გვ. 323.

152. კოლექტივი.* 126 B. ძაღლმა, კატამ, ვირმა, თხამ, მამალმა გადანყვიტეს სახლში შესული ქურდების შეშინება. ვირზე ავიდა თხა, თხაზე – ძაღლი, ძაღლზე – კატა, კატაზე – მამალი. შევიდნენ სახლში. შეშინებული ქურდები გაიქცნენ. მობრუნებულებს ყველანი ერთად დაატყდნენ თავს. ქურდები გადაიკარგნენ.

მთქმ. ბალახაშვილი რ., ჩამნ. ჩავლეიშვილი აღ., სოფ. ივლიტა, 1930.

ლიტ. ფ. არქ. 5686, გვ. 92. ვარიანტი: მთქმ. მთვარელიშვილი მ., ჩამნ. შეთეკაური გ., ენისელი, 1961, ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 35, გვ. 52.

153. ზღაპარი მგლებისა და სტუმარი ვირის, ცხვრის, ღორის, თხისა და მამლისა.* 126 A. შინაური ცხოველები დაძმობილდნენ, მივიდნენ მგლების ქეიფში და მიათრიეს ნაპოვნი მკვდარი მგელი. ამის ნახვაზე მგლები გაიქცნენ. მიბრუნებულმა მგელმა ნახა, რომ ისევ მათ ეძებდნენ – მგლები გადაიკარგნენ.

მთქმ. ბიჩიაშვილი პ., ჩამნ. ზანდუკელი ფ.

ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 245, გვ. 15.

154. ერთმანეთის დახმარებამ გადაარჩინა. 126. მამალი, თხა, ღორი, ვირი დაძმობილდნენ. მგელი მოკლეს. ცხრა ძმა დევის გამოქვაბულში შევიდნენ. დევებმა მკვდარი მგლის ამბავი რომ გაიგეს, მოკურცხლეს. უკან მობრუნებულებიც შეშინდნენ და გადაიკარგნენ.

თვითჩამწერი გაგნიძე ა., ონის რ-ნი, სოფ. ირი.
ლიტ. ფ. არქ. რაჭა, 161, გვ. 114.

9. კურდღელი

155. კურდღელი, მელია, დათვი და მგელი.* 73 A + 20 C. ქვეყნის დაქცევის შიშით გარბიან: კურდღელი, მელა, მგელი, დათვი. მოშიებულებმა შეჭამეს მელა და დათვი. ქონი შეინახეს. კურდღელმა მგელს ნაცრით თვალები დაუფსო და კლდეზე გადაჩეხა.

მთქმ. კვიტაშვილი ს.

ლიტ. ფ. არქ. უმიკ. ფ. 4256; ხალხ. სიტყვიერება, III, გვ. 285.

156. კურდღელი.* 73 B. კურდღლის ბაჭია მგელმა მოიტაცა. კურდღელმა მგელს ცხვრის ფარა ასწავლა – ერთი საუცხოო ცხვარი ურევიაო. მგელმა იმდენი ეძება ის ცხვარი, რომ ძაღლებმა გაიგეს და გაგლიჯეს. კურდღელმაც ბაჭია დაიბრუნა.

მთქმ. მოდებაძე გოგი, ჩამწ. ბილანიშვილი ელ., სოფ. გამარჯვება, 1962.

ლიტ. ფ. არქ. კახეთი, 160.

157. ლომი და კურდღელი.* 73. მხეცებმა ლომს სარჩოდ თითო ცხოველი დაუწესეს. ლომს კურდღელი ჩაახედებს ჭაში და ატყუებს – სარჩო მეორე ლომმა წაგართვაო. ლომი წყალში ჩახტება.

ნაკადული, 1907, №1; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 27; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 24; ღლონტი, 1974, გვ. 386; ხალხ. სიტყვიერება, 1972, გვ. 136. მ. ჩიქოვანის შენიშვნა: შეადარე „ქილილა და დამანას“.

158. კურდღელი და დათვის ბელები.* 73 C. კურდღელმა მწვერებისგან გადაირჩინა თავი დათვის ბუნაგში შევარდნით. ბელებმა შეჭმა მოუწოდომეს. კურდღელი დათვზე გაჯავრდა – რომ მომესწრო, შუაზე გავგლეჯდიო. ბელები შეშინდნენ და კურდღელი გადარჩა.

მთქმ. ჩიტიშვილი გ., ჩამწ. ელიზბარაშვილი დ., გორი.

ლიტ. მუზ. 26308-ხ, გვ. 33.

10. კატა

- 159. კატა და ნადირები. 103.** მელას კატა ვეფხვის შვილი ეგონა, სოროში მიიწვია, მერე მობეზრდა იმის იქ ყოფნა, დახმარება სთხოვა: ტურას, მგელს, დათვსა და ღორს.
ჩამნ. ელიზბარაშვილი დ., გურჯაანი.
ლიტ. მუზ. 2698-ხ, გვ. 7. ვარიანტი: მთქმ. სალინაშვილი ვ., ჩამნ. წერედიანი დ., სოფ. ნაფარეული, თელავის რ-ნი, 1961, ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 5, გვ. 492.
- 160. კატის ზღაპარი.* 103 A.** სანადიროდ წასული კატის კნუტი მელიის სოროში შეძვრა. შეაშინა: მელია, მგელი, დათვი, ღორი. ღორი შიშისგან ჩამოვარდა ხიდან და მოკვდა. კნუტმა მკვდარი ღორი ხურჯინში ჩაიდო და დედას მიუტანა.
მთქმ. კობახიძე გ., ჩამნ. გურგენაშვილი ლ., ხოდაშენი, 1961.
ლიტ. ფ. არქ. კახეთი, 41, გვ. 381.
- 161. კატის ამბავი. 103.** კატის დაძინებულმა კნუტმა ტურა შეაშინა. გაიქცა ტურა და გაჰყვნენ: დათვი, მგელი და ღორი. უკან მობრუნებულები ისევ შეშინდნენ.
მთქმ. სოფიოლლი შუქრი, ჩამნ. ყიფშიძე ი., სოფ. გირდევა (არქაბი), 1917.
ყიფშიძე, ლაზური, გვ. 22; ღლონტი, 1974, გვ. 395.
- 162. მელიას მოახლე.* 103 B.** მელია თავის მოახლის – კატის საშუალებით დათვრა და მგელს აშინებს.
მთქმ. მოდებაძე გ., ჩამნ. ბილანიშვილი ელ., სოფ. გამარჯვება, 1962.
ლიტ. ფ. არქ. კახეთი, 160.
- 163. ზღაპარი მელაზე და კატაზე. 103 C.** დახლიდან გამოგდებული კატა ცოლად გაჰყვა მელას. კატამ შეაშინა სტუმრად მოსული მგელი და დათვი.
მთქმ. ჩოლგაური ალ., ჩამნ. შაქრიაშვილი, მაგრანეთი, 1961.
ლიტ. ფ. არქ. კახეთი, 43, გვ. 83. ვარიანტი: მთქმ. გუჯეჯიანი გრ., ჩამნ. ნიკოლაძე ვ., სოფ. ჭოლაში, მულახის თემი, 1962, თსუ ფ. არქ. 342, გვ. 135. ვარიანტი: ლიტ. ფ.

არქ. 3791, საქალაქე 39, გვ. 2.

164. ღორი, დათვი და მელა. 103 D. სიმინდი მოიყვანეს. მელა დაუმნიფებელს ვერ ჭამდა. საჩივლელად კატასთან მივიდა. ნამოიყვანა – თავგები ვიცო. დათვი და ღორი შეაშინა კატამ. სიმინდი დარჩა მელას.

მთქმ. მიქელაძე ხ.

აჭარული, გვ. 11.

165. დათვი, მელა და ღორი. 103 D. ყანაში მელა არ მუშაობდა. მოსავლის გაყოფისას კატა მიიყვანა. დარჩათ მოსავალი კატასა და მელას.

მთქმ. რომანაძე ს., ჩამნ. ვანლიში გ., ქობულეთის რ-ნი, სოფ. ხინო, 1962.

ბათ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე №68, გვ. 99.

აჭარული, გვ. 13.

166. კატა.* 103 E. კატა კაცს ქათმებს უზიდავდა. მერე ათას ოქროდ მიყიდა კაცებს, რომლებმაც არ იცოდნენ – კატა რა იყო. კატისა ამ კაცებს შეეშინდათ და სახლი დატოვეს, ბოლოს მთელი სოფელი აიყარა მისი შიშით. ხალხს ვერც დათვმა უშველა.

მთქმ. ძნელაძე ზურაბ, ჩამნ. თანდილავა ზ., 1960, ბათუმის რ-ნი, სოფ. ზედა ჩხუტუნეთი.

ბათ. ინსტ. ფონდი №1, საქმე №45, გვ. 43.

აჭარული, გვ. 38.

11. „სიკეთისთვის სიავე ვის არ უქნიაო?“

167. მელა მსაჯული.* 154 B. მაიმუნმა ქვების ღორღში მოყოლილი გველი გაათავისუფლა. მადლობის მაგიერ გველი ყელზე შემოეხვია. სამართალი მელას ჰკითხეს. მელამ გველი ძველ მდგომარეობაში დააბრუნა და დატოვა.

ლიტ. ფ. არქ. 21935; СМОНПК, 24, განყ. II, გვ. 26; ნაკადული, 1908, №11; ჩიქოვანი, 1938, გვ. 40; ხალხური სიბრძნე, I, გვ. 31.

168. გველი და გლეხი. 154 B. გლეხმა გველი ძეძვისგან გაათავისუფლა, გველმა მოკვლა მოუნდომა. ჭადარმა და ხარმა

გველი გაამართლეს. მელამ კი მტყუანს ქვა დასცა და გველი მოკლა.

მთქმ. გალაშვილი ს., ჩამწ. ასლამაზიშვილი ე., მეჯვრისხევი, 1961.

ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 77, გვ. 514.

169. ზღაპარი ცხენის მწყემსისა. 154. მწყემსმა გველი ცეცხლიდან გამოიყვანა. ის კი ყელზე შემოეჭდო. კამეჩმა და კაკლის ხემ გველი გაამართლეს. მელამ კი ასწავლა კაცს, თავი როგორ დაეხსნა გველისაგან. კაცმაც სიკეთეს სიავით უპასუხა და მონადირეები მელიის კვალზე დააყენა. მთქმ. ზარაფიშვილი ი., ჩამწ. ზარაფიშვილი ან., კახეთი, 1939.

ლიტ. ფ. არქ. 14121. ვარიანტები: I – მთქმ. დავითაშვილი ე., ჩამწ. სიესივაძე ბ., კასპის რ-ნი, სოფ. ახალქალაქი, 1961. ლიტ. ფ. არქ. ქართლი, 74, გვ. 201; II – მთქმ. სუჯაშვილი გ., ჩამწ. გამცემლიძე რ., ლაგოდეხი, 1962. ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 146; III – ვენჯელაშვილი ან., ჩამწ. გამცემლიძე რ., სოფ. ხიზაბავრა, 1962. ლიტ. ფ. არქ. კახეთი 146; IV – ლიტ. ფ. არქ. 1195; V – მთქმ. ბერიძე მ., ჩამწ. ბერიძე გ., 1948. ბერიძე, გვ. 217.

170. განა სიკეთისთვის სიავე ვის არ უქნიაო?! 154. მელამ გველისაგან იხსნა კაცი. კაცმა მელა სახლში დაპატიჟა – თხუთმეტ ქათამს მოგართმევო. მელამ სთხოვა – რვა იყოს, ოღონდ აქ მომიტანეო, მერე ოთხზე ჩამოვიდა... ერთზე. კაცმა მაინც სოფელში წაიყვანა და ძაღლებს დააგლეჯინა.

ჩამწ. გ. გვარამაძე (მესხი).

ლიტ. ფ. არქ. 622. ვარიანტი: ლიტ. ფ. არქ. 1143.

171. მელია. 154 B. კაცმა მგელი იხსნა მონადირეებისგან. მგელმა შეჭმა დაუპირა. მელიამ მგელი ტომარაში ჩაასმევინა კაცს და მოაკვლევინა.

მთქმ. ჭონქაძე ს., ჩამწ. ჩაჩუა გ., სოფ. ყვავილი, 1935.

ლიტ. ფ. არქ. 21935.

172. გველი და ტურა. 154 C. დაამხანაგდნენ. ტურას ყელზე

შემოხვეული გველი გადაჰყავდა ადიდებულ მდინარეზე. გველმა ტურას ნაუჭირა ყელზე. ტურამ სთხოვა – თავი მომიახლოვე, ყურში ჩაგჩურჩულოო და თავი მოსწყვიტა. ჩამნ. ულენტი ს., 1936.

ულენტი, ლაზური, გვ. 16.

- 173. ორი მტრედი. 237 I.** მტრედებმა ზამთრისთვის პურის მარცვალი შეინახეს. ზაფხულში მარცვალი გამოშრა და საზომს მოაკლდა. მამალმა დედალს დააბრალა მარცვლის შეჭმა და გააგდო. შემოდგომაზე ნესტისგან ხორბალმა ისევ აავსო საზომი. მამალი მიხვდა შეცდომას, მაგრამ გვიან იყო. ლიტ. ფ. არქ. 28142.

12. საგნები და სხვა არსებანი

- 174. ბუშტი, ნველი და ნაკვერჩხალი. 295.** ნველი გუბეზე ხიდად გაედო. ნაკვერჩხალმა დაწვა, გუბეში ჩავარდა და ჩაქრა. ამაზე ბუშტმა იმდენი იცინა, რომ გასკდა.

ცინდელიანი, გვ. 5.

- 175. კოლო და ფოთოლი. 295 A.** დამეგობრდნენ. ფაფას აციებდნენ. კოლომ დაამთქნარა და ყბა ამოვარდა. იმის მთქნარებაზე ფოთოლი ქარმა წაიღო, ფაფა კი თავგმა შეჭამა.

ცინდელიანი, გვ. 6.

- 176. ატაცილი და მატაცილი. 295 B.** ძმობილებმა დაკლეს თხა. ტყავი, ხორცი, ნაწლავები და ქონი ცალ-ცალკე შეინახეს. ეს მელიამ გაიგო და ყველაფერი შეჭამა.

ცინდელიანი, გვ. 7.

დამონებანი:

- აბზიანიძე 1997:** აბზიანიძე ზ. ამბავი დე ლა მელასი. თბ.: 1997.
- ალავიძე 1951:** ალავიძე მ. ლეჩხუმური ზეპირსიტყვიერება. თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1951.
- ალავიძე 1955:** ალავიძე მ. ლეჩხუმური ლექსიკა. დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად. ქუთაისი: 1955.
- აღნიაშვილი 1979:** აღნიაშვილი ვლ. (შემკრები). ქართული ხალხური ზღაპრები. თბ.: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1979.
- ახვლედიანი 2002:** ახვლედიანი გ. ქართული ლიტერატურა და ფოლკლორი. თბ.: 2002.
- ბარდაველიძე 1941:** ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარი). თბ.: ენიმკის გამომცემლობა, 1941.
- ბარდაველიძე 1953:** ბარდაველიძე ვ. ქართული (სვანური) სანესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები. თბ.: საქართველოს სსრ აკადემიის გამომცემლობა, 1953.
- ბარდაველიძე 1957:** Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских пре-мен. Тб.: Издательство Академии наук Грузинской ССР, 1957.
- ბარდაველიძე 1979:** ბარდაველიძე ჯ. ქართული შელოცვების ლექსეობა. ქართული ფოლკლორი, IX, თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1979.
- ბარდაველიძე... 2000:** ბარდაველიძე ვ., ჩიტაია გ. ხევსურული ორნამენტი. წიგნში: ჩიტაია გ. შრომები, II, თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 2000.
- ბერიძე 1912:** ბერიძე ვ. სიტყვის კონა: იმერულ და რაჭულ თქმათა. პეტერბურგი: 1912.
- ბერაძე... 2003:** ბერაძე თ., სვანაძე მ. საქართველოს ისტორია.

თბ.: საქართველოს მაცნე, 2003.

ბრეგაძე 1969: ბრეგაძე ნ. მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერბა“, 1969.

ბუხრაშვილი 2003: ბუხრაშვილი პ. საცხოვრისის ფენომენის ადგილის განსაზღვრისათვის ქართველი ერის ყოფასა და კულტურაში ძველად. უ. ამირანი (კავკასიის საერთაშორისო სამეცნიერო კვლევითი სამეცნიერო ინსტიტუტის მოამბე), IX, მონრეალი-თბილისი: 2003.

გაბულოვი 1987: М. А. Габулов (составитель). Сказки народов Закавказья. Цхинвали: “Ирыстон”, 1987.

გამსახურდია 1950: გამსახურდია კ. რჩეული თხზულებანი. II, თბ.: „საბჭოთა საქართველო“, 1959.

გაჩეჩილაძე 1976: გაჩეჩილაძე ამბ. (შემდგენელი). ქართული ზეპირსიტყვიერება. თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1976.

გიორგაძე 1982: გიორგაძე მ. ქართული სანესრუდეულებო პოეზია. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1982.

გიორგაძე 1993: გიორგაძე მ. ქართული ხალხური კალენდარული პოეზია. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1993.

გოგიაშვილი 2003: გოგიაშვილი ა. ფეხსაცმელი „რკინის ქალამანი“. ეთნოგრაფიული ძიებანი, II, თბ.: 2003.

დებელეტი 1909: Dechelette I. Le culte du soleil aux temps prehistorique: Revue Arheologique, 1909, I.

ვესელოვსკი 1989: Веселовский А. Н. Историческая поэтика. М.: Издательство “Высшая школа”, 1989.

ვირსალაძე 1949: ვირსალაძე ელ. (შემდგენელი). რჩეული ხალხური ზღაპრები. თბ.: გამომცემლობა სახელგამი, 1949.

ვირსალაძე 1958ა: ვირსალაძე ელ. (შემდგენელი). რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები. თბ.: გამომცემლობა სახელგამი, 1958.

- ვირსალაძე 1958ბ:** ვირსალაძე ელ. (შემდგენელი). ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება, მთიულეთ-გუდამაყარი. თბ.: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1958.
- ვირსალაძე 1984:** ვირსალაძე ელ. (რედაქტორი). ქართული ზღაპრები. თბ.: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1984.
- ზანდუკელი 1975:** ზანდუკელი ფ. მოდი, ვნახოთ ვენახი. ქართული ფოლკლორის ლექსიკონი, II, ქართული ფოლკლორი, V, თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1975.
- თანდილაშვილი 1974:** თანდილაშვილი ზ. ლიტეტი. ქართული ფოლკლორი. IV, თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1974.
- თაყაიშვილი 1915:** თაყაიშვილი ე. (რედაქტორი). ძველი საქართველო. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ქართული საზოგადოების კრებული. IV, 1915.
- თაყაიშვილი 1918:** თაყაიშვილი ექ. (რედაქტორი). ხალხური სიტყვიერება, ზღაპრები. II, ტფილისი: საქართველოს საისტორიო და ეთნოგრაფიული საზოგადოება, 1918.
- თსუფა – ივ.** ჯავახიშვილის თბილისის სახელწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორული არქივი.
- ივანოვი 1982:** Иванов В. В. Солярные мифы. Мифы народов мира. II, М.: Издательство “Советская энциклопедия”, 1982.
- ისაკაძე 1970:** ისაკაძე ქ. საფეიქრო საქმე საქართველოში. თბ.: გამომცემლობა „განათლება“, 1970.
- კარტოზია 1995:** ფილოლოგიური ძიებანი. მოძღვნილი გ. კარტოზიას 60 წლისთავისადმი. თბ.: 1995.
- კვირტია 1973:** კვირტია მ. კირუ-კარუ. გაზ. „ნაპერწკალი“, 29 მარტი, 1973.
- კიკნაძე 1953:** კიკნაძე გრ. ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის. თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1953.
- კილანავა 1981:** კილანავა ბ. ღვთაება ვობი. ცისკარი, 1981, № 6.

- კოტეტიშვილი 1961:** კოტეტიშვილი ვ. ხალხური პოეზია. თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, 1961.
- კოტეტიშვილი 1967:** კოტეტიშვილი ვ. რჩეული ნაწერები. II, თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1967.
- კოტეტიშვილი 2006ა:** კოტეტიშვილი ვ. ფოლკლორული ძიებანი. თბ.: გამომცემლობა „მერანი“, 2006.
- კოტეტიშვილი 2006ბ:** კოტეტიშვილი ნ. ვახტანგ კოტეტიშვილი – ქართული ხალხური სიტყვიერების მეცნიერული კვლევის ფუძემდებელი. წიგნში – კოტეტიშვილი ვ. ფოლკლორული ძიებანი. თბ.: გამომცემლობა „მერანი“, 2006.
- კოჭლავაშვილი 1999:** კოჭლავაშვილი მ. ხის კულტის კვალი ერთ ჯგავახურ სიმღერაში. ლიტერატურული ძიებანი, XX, 1999.
- ლეკიაშვილი 1976:** ლეკიაშვილი ა. სვანური ქალბაბარის ბუნებისათვის. ივ. ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1976.
- მიბჩუანი 1988:** მიბჩუანი თ. სვანეთში შემორჩენილი ძველი შუამდინარული კულტურის საკითხისათვის. ა. გორკის სახ. აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, VI, 1988.
- მეგრელიძე 1973:** Мегрелидзе И. Основные проблемы социологии мышления. Тб.: 1973.
- მელეტინსკი 1976:** Мелетинский Е. Поэтика мифа. М.: 1976.
- მსხალაძე 1965:** მსხალაძე ა. ძეობის ლექს-სიმღერები. ჟ. ლიტერატურული აჭარა“, № 5, 1965.
- მსხალაძე... 1973:** მსხალაძე აღ., ნოღაიდელი ნ. (შემდგენლები). ქართული (აჭარული) ზღაპრები. ბათუმი: „საბჭოთა აჭარა“, 1973.
- ონიანი 1969:** ონიანი ო. ხე-მცენარეთა პერსონიფიკაციის საკითხი სვანურ ჯადოსნურ ზღაპრებში. ქართული ფოლკლორი, III, თბ., გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1969.
- ონიანი 2006:** ონიანი ო. კულტურული გმირის პრობლემა ქარ-

თულ ფოლკლორში. I, თბ.: 2006.

პლაეტშკი 1929: Plaetschke Br. Die Tschetschenen, Veröffentlichungen des Geographischen Instituts der Universität Königsberg Pr, Heft XI, Hamburg: 1929.

პოეზია 1976: ქართული ხალხური პოეზია. V, შემდგენლები: მ. ჩიქოვანი, ნ. შამანაძე. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1976.

პოეზია 1979: ქართული ხალხური პოეზია. VIII, მთავარი რედაქტორი მ. ჩიქოვანი. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1979.

პოეზია 1983: ქართული ხალხური პოეზია. X, მთავარი რედაქტორი მ. ჩიქოვანი თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1983.

პროგრამა 2007: მოსწავლეთა 61-ე რესპუბლიკური სასწავლო-შემოქმედებითი კონფერენციის პროგრამა. თბ.: 2007.

პროპი 1946: Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. Л.: Издательство ЛГУ, 1946.

რაზიკაშვილი 1951: რაზიკაშვილი თ. (შემკრები). ქართული ხალხური ზღაპრები. I, თბ.: საქართველოს სსრ განათლების სამინისტროს საბავშვო და ახალგაზრდობის ლიტერატურის სახელმწიფო გამომცემლობა, თბ.: გამომცემლობა „საბლიტგამი“, 1951.

რაზიკაშვილი 1952: რაზიკაშვილი თ. (შემდგენელი). ქართული ხალხური ზღაპრები. თბ.: გამომცემლობა „საბლიტგამი“, 1952.

სახოკია 1995: სახოკია თ. ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი. III, თბ.: „მეცნიერება“, 1975.

სიხარულიძე 1938: სიხარულიძე ქს. (შემდგენელი). ქართული საბავშვო ფოლკლორი. თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1938.

სიხარულიძე 1970: სიხარულიძე ქს. (შემდგენელი). ქართული ხალხური სიტყვიერება (ქრესტომათია). თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1970.

სიხარულიძე... 1972: სიხარულიძე ქს., ზანდუკელი ფ. (შემდგენ-

ლები). ხალხური სიტყვიერება. თბ.: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1972.

სიხარულიძე 2006: სიხარულიძე ქ. კავკასიური მითოლოგია. თბ.: გამომცემლობა „კავკასიური სახლი“, 2006.

სურგულაძე 1974: სურგულაძე ი. ჩიჩილაკი. ყ. ძეგლის მეგობარი, № 6, 1974.

სურგულაძე 1993: სურგულაძე ი. ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ.: 1993.

სურგულაძე 2000: სურგულაძე მზ. შელოცვათა რიტმული მოდელები. ყ. ამირანი, კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო-კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოამბე, № 2, თბილისი-მონრეალი: 2000.

ტოპოროვი 1982: Топоров В. Н. Лиса. Мифы народов мира. II, М.: Издательство “Советская энциклопедия”, 1982.

უმიკაშვილი 1937: უმიკაშვილი პ. (შემდგენელი). ხალხური სიტყვიერება. I, თბ.: ფედერაცია, 1937.

უმიკაშვილი 1964ა: უმიკაშვილი პ. (შემდგენელი). ხალხური სიტყვიერება. III, თბ.: გამომცემლობა „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1964.

უმიკაშვილი 1964ბ: უმიკაშვილი პ. (შემდგენელი). ხალხური სიტყვიერება. IV, თბ.: გამომცემლობა „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1964.

ფარქ: შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი.

ფარქ. კახეთი. ტ. 50: ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილების არქივი. კახეთი. ტ. 50.

ფრანკ-კამენეცკი 1926: Франк-Каменецкий И. Грузинская параллель к древне_египетской повести “О двух братьях”. Яфетический сборник, IV, 1926.

ფრეზერი 1980: Фрезер Дж. Золотая ветвь. М.: Изд. Политиздат, 1980.

ფროიდი 1995: Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. М.: изд. "Наука", 1995.

ქეთელაური 1977: ქეთელაური ს. (შემდგენელი). იყო და არა იყო რა. თბ.: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1977.

ლლონტი 1964: ლლონტი ალ. (შემდგენელი). ხალხური სიბრძნე. II, თბ.: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1964.

ლლონტი 1986: ლლონტი ალ. (შემდგენელი). ქართული ზღაპრები. თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1986.

ლლონტი 1992ა: ლლონტი ალ. (შემდგენელი). ხალხური ზღაპრები. I, თბ.: გამომცემლობა „განათლება“, 1992.

ლლონტი 1992ბ: ლლონტი ალ. (შემდგენელი). ხალხური ზღაპრები. II, თბ.: გამომცემლობა „განათლება“, 1992.

ლლონტი 1992გ: ლლონტი ალ. (შემდგენელი). ხალხური ზღაპრები. III, თბ.: გამომცემლობა „განათლება“, 1992.

შანიძე 1931: შანიძე აკ. (შემდგენელი). ქართული ხალხური პოეზია. ხეცსურული. თბ.: სახელმწიფო გამომცემლობა, 1931.

შერაზადაშვილი 1965: შერაზადაშვილი ზ. ლახტი, ქართული ხალხური თამაშობა. თბ.: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1965.

შიოშვილი 1994: შიოშვილი თ. (შემდგენელი), ქართული ხალხური პელოცეები. ბათუმი: აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა, 1994.

ჩიტაია 2000: ჩიტაია გ. შრომები. II, თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 2000.

ჩიქოვანი 1938: ჩიქოვანი მ. (რედაქტორი). ქართული ხალხური ზღაპრები, თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1938.

ჩიქოვანი 1960: ჩიქოვანი მ. გამოცანა. წიგნში: ქართული ხალხური შემოქმედება. I, თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1960.

ჩოლოყაშვილი 2004: ჩოლოყაშვილი რ. უძველესი რწმენა-წარმოდგენების კვალი ზღაპრულ ეპოსში. თბ.: გამომცემლობა „ნეკერი“, 2004.

ცანავა 1979: ცანავა ა. მაგიური პოეზიის ზოგიერთი საკითხი. კრებულში: ქართული ფოლკლორი. IX, სტრუქტურა და პოეტიკა. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1979.

ცანავა 1990: ცანავა ა. ქართული ფოლკლორის საკითხები (მეგრული მასალების მიხედვით). თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1990.

ცანავა 1991: ცანავა ა. (შემდგენელი). მეგრული ტექსტები (ქართული თარგმანით). II, შემდგენლები ცანავა ა., დანელია კ. თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1991.

ცანავა 1994ა: ცანავა ა. (შემდგენელი). მეგრული ზღაპრები და მითები. თბ.: გამომცემლობა „მერანი“, 1994.

ცანავა 1994ბ: ცანავა ა. (შემდგენელი). მიწა თავისას მოითხოვს. ქართული ხალხური ზღაპრები და მითები. თბ.: გამომცემლობა „ლომისი“, 1994.

ცანავა 2004: ცანავა რ. მითორიტუალური მოდელების გენეზისისა და ფორმირების საკითხისათვის. ACADEMIA 4, 2004.

ცინდელიანი 1975: ცინდელიანი უ. (შემდგენელი). სვანური ზღაპრები. თბ.: 1975.

ხიდაშელი 2005: ხიდაშელი მ. რიტუალი და სიმბოლო არქაულ კულტურაში. თბ.: გამომცემლობა „მემატიანე“, 2005.

ჯავახიშვილი 1960: ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია. I, თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1960.

ჯალაბაძე 1986: ჯალაბაძე გ. მემინდვრეობის კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოში. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1986.

ჯანელიძე 1948: ჯანელიძე დ. ქართული თეატრის ხალხური საწყისები. თბ.: გამომცემლობა „სახელგამი“, 1948.